

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**İKTİSADİ FAALİYETLER İÇERİSİNDE RİBA VE REHİN
KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

DOKTORA TEZİ

HATİCE TUNCER

PROF. DR. MUNİSE ILIKKAN ÖZGÜR

AKSARAY 2022

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSADİ FAALİYETLER İÇERİSİNDE RİBA VE REHİN
KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

HATİCE TUNCER

PROF. DR. MUNİSE ILIKKAN ÖZGÜR

AKSARAY 2022

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Hatice

Soyadı : Tuncer

Bölümü : İktisat

İmza :

Teslim tarihi: 20/01/2023

TEZİN

Türkçe Adı : İktisadi Faaliyetler İçerisinde Riba ve Rehin Kavramlarının Değerlendirilmesi

İngilizce Adı : Evaluation of Riba and Collateral Concepts in Economic Activities

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı : Hatice TUNCER

İmza :

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Hatice TUNCER tarafından hazırlanan “İktisadi Faaliyetler İçerisinde Riba ve Rehin Kavramlarının Değerlendirilmesi” başlıklı tez çalışması jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Munise ILIKKAN ÖZGÜR

(İktisat Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

İmza

.....

Üye: Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ

(İktisat Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: Doç. Dr. Mehterhan FURKANI

(İslam Hukuku Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: Prof. Dr. Servet BAYINDIR

(İslam Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul Üniversitesi)

.....

Üye: Prof. Dr. Mehmet Akif ARVAS

(İktisat Anabilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

.....

Tez Savunma Tarihi: 21/12/2022

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

TEŞEKKÜR

Tez sürecim boyunca her anlamda benden desteğini esirgemeyen, bu süreçte büyük fedakarlık gösteren, örnek danışman hoca statüsünü hakkıyla yerine getiren sevgili hocam Prof. Dr. Munise ILIKKAN ÖZGÜR'e; tez konusunun seçilmesi ve kaynak araştırma sürecimde desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Kahraman KALYONCU'ya; çalışma sürecim boyunca değerli zamanını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ'a, tez süresince hep yardımcı olan, bilgi birikimiyle tez konusuna farklı bir bakış açısı ile bakmamı sağlayan, sürekli yol gösteren yaptığı değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Mehterhan FURKANI'ye, yapıcı eleştirileriyle tezin şekillenmesine katkıda bulunan gelecekteki hayatımda da bana verdikleri değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm, çalışmalarını her zaman örnek aldığım Prof. Dr. Ekrem ERDEM ve Prof. Dr. Servet BAYINDIR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu zorlu çalışma sürecimde hep yanımda olan, desteklerini benden esirgemeyen sevgili annem, babam ve eşim Emrah TUNCER'e de teşekkürü bir borç bilirim.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSADİ FAALİYETLER İÇERİSİNDE RİBA VE REHİN
KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

(Doktora Tezi)

Hatice TUNCER, Aksaray 2022

ÖZET

Bir din olarak İslam'ın iktisadi boyutunu iktisat ilminin kendi dili ile anlamak, İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'ın muhtevası ve ruhunu anlamak açısından da önemlidir. Bu bakımdan, iktisadi faaliyetler içerisinde İslami kavramlar olan riba ve rehin kavramlarının irdelenmesi oldukça değerlidir. Borç kavramı da iktisadi faaliyetler içerisinde kaçınılmayacak bir uygulama olarak yerini alan kavramlardandır. Aslı itibari ile bir borç olan riba kavramı, İslam dininde önemli yaptırımları olan bir konudur. Riba yapılış şekli ile farklılıklar arz edebilir ve borç türlerinden biri olarak izin verilmiş bir uygulama olan rehin kavramıyla ilintilidir. Neticede dinsel kavramlarla iktisadi kavramların ne düzeyde aynı şeyi ifade ettiğini iktisadi açıdan değerlendirmek önemlidir. Tezin konusunu da birer borç işlemi olan riba ve rehin uygulamaları oluşturmaktadır. Burada borçlanmadaki faiz kavramı ya da dini anlamdaki riba kavramına dikkat çekerek riba ile faizin aynı kavramlar olup olmadığı ve rehin ile ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Buna göre, iktisadi faaliyetler çerçevesinde borç, kredi ve riba (faiz) kavramları küme mantığı içerisinde değerlendirildiğinde, birbirleriyle ilişki içerisinde olduğu ve borcun genel kümeyi oluşturduğu söylenebilir. Çünkü kredi bir borç ilişkisinden doğar ve ortada bir borç olmadığında kredi ilişkisinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Borç burada kurucu unsurdur. Dolayısıyla ribadan (faizle aynı anlamda kullanıldığında) söz etmek için de borç-kredi ilişkisinin kurulması gerekir. Faiz ise kredi ilişkisinin varlık şartıdır. Her ne kadar riba ile faiz kavramlarının farklı kavramlar olduğu yönünde görüşler bulunsa da aslında riba ile faiz aynı anlamda kullanılan kavramlardır. Riba (faiz), İslamiyette ve diğer semavi dinlerde açık bir şekilde yasaklanmıştır. Ancak enflasyonist bir ortamda paranın satın alma gücü düşmektedir. Bu durumda bir taraftan riba yasağı ile borç alan korunurken, diğer taraftan verilen borç satın alma gücünü koruyamadığı için borç veren aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda satın alma gücünü telafi edecek şekilde enflasyon farkı ödemesi yapılmasının riba kavramının kapsamı dışında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumun “faiz” adı altında değerlendirilmemesi, zaten ödenmesi gereken bir değer olarak faizden başka bir kavram ile ifade edilmesi gerektiği ileri sürelebilir. Diğer yandan İslam

hukuku açısından riba ve rehin asıl itibarıyla farklı uygulamalar olup, sadece vadeli işlem olma yönünden benzerliğı olsa da, rehinde borçlu borcunu ödeyemediğinde borca eklenen bir fazlalık olmaması gerekmektedir. Çünkü alacaklı rehne konu malı sattırarak malın bedeli üzerinden alacağını almaktadır. Genel olarak, ribanın haram ve aynı şekilde rehnin caiz olduğu konusunda ihtilafın bulunmadığı, ancak bazı durumlarda rehnin ribaya yol açabileceğı söylenebilir.

Bilim : 118308, 60403

Anahtar Kelimeler : İktisadi Faaliyet, Riba, Rehin

Sayfa Adedi : 136

Danışman : Prof. Dr. Munise ILIKKAN ÖZGÜR

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

**EVALUATION OF RIBA AND COLLATERAL CONCEPTS IN
ECONOMIC ACTIVITIES**

(Ph. D. Thesis)

Hatice TUNCER, Aksaray 2022

ABSTRACT

It can be stated that to investigate and analyze Islam's economic dimension within the context and methodology of the science of economics also proves valuable in assessing the essence of Quran, the basis of the religion of Islam. Therefore, the thorough examination of the two Islamic concepts within economics, riba (Islamic interest) and collateral is of crucial importance. Moreover, indebtedness can be included into the list of unavoidable practices in economic transactions. Essentially being a type of indebtedness, riba is a vital concept in Islam, bearing significant repercussions. This notion might vary vis-a-vis its practice and is closely related to collateral, another licit type of indebtedness in the aforementioned faith. All in all, it is beneficial to assess the level of similarity between religious concepts and economic notions, therefore, this thesis focuses on riba (islamic interest) and collateral practices, each a set of indebtedness. This study aims to draw attention to the comparability of interest, a concept in indebtedness and riba, a religious notion and seeks to uncover to what extent these two aforementioned factors bear similarities, as well as their respective relationships with collateral. Accordingly, when the notions of debt, loan and riba are examined through a clustering analysis, one can state that all these factors are interrelated whereas the former constitute the universal set, since loan arises from a debt-relationship, and hence, a loan agreement is inexistent when no underlying debt exists. In summary, debt is the constituent element, and correspondingly, a debt-loan relationship must be established to formulate riba, especially as a substitute for interest, a prerequisite of the loan agreement. Despite various arguments proposing otherwise, it is believed that riba and interest are of similar essence. Riba (interest) is explicitly forbidden in Islam, as well as other Abrahamic religions. Nevertheless, when the decreasing purchasing power in inflationary environments is taken into account; the debtor is protected through the aforementioned ban, whereas the debtee is negatively affected due to the inability to maintain the purchasing power. Within this context, the payment of inflation differential to compensate for the purchasing power should be excluded from the scope of riba. It can be put forward that this particular case should not be classified under "interest" but rather as a different value that should be paid

regardless. On the other hand, while riba and collateral are distinct practices in terms of Islamic law and are only similar in their characteristics of a forward-carrying derivative, when the debtor defaults, there should be no extra value added to the outstanding debt in collateral, since the debtee can receive the due by selling the asset pledged. In conclusion, it can be postulated that whereas no drastic disagreements exist in the literature regarding riba to be haram and collateral to be permissible, collateral can lead to riba in some cases.

Science Code : 118308, 60403

Key Words : Economic Activities, Riba (Islamic Interest), Collateral

Page Number : 136

Supervisor : Prof. Dr. Munise ILIKKAN ÖZGÜR

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
RİBA.....	5
1.1. Riba Kavramı ve Kökeni	7
1.2. Riba (Faiz) ile İlgili Kavramlar	13
1.2.1. Borç (Deyn) ve Ödünç (Karz).....	13
1.2.2. Bey‘	14
1.2.3. Vade Farkı.....	15
1.3. Riba Çeşitleri	15
1.3.1. Cahiliye Ribası (Riba el-Cahiliyye).....	16
1.3.2. Nesie Ribası (Veresiye Satıştan Doğan Riba).....	16
1.3.3. Fazlalık Ribası	17
1.4. Ribanın Diğer Medeniyetlerde Yeri	18
1.4.1. Yahudilikte Riba.....	19
1.4.2. Hristiyanlıkta Riba	20
1.4.3. Eski Mısır ve Babil’de Riba	22
1.4.4. Eski Hindistan’da Riba	22
1.4.5. Roma’da Riba	23

1.5. Ribanın İslamiyette Yeri.....	24
1.5.1. Riba ile İlgili Ayetler	26
1.5.2. Riba ile İlgili Hadisler	31
1.4.2.1. Riba'l-Fadl'a Dair Hadisler	31
1.4.2.2. Riba'n-Nesie'ye Dair Hadisler.....	31
1.4.2.3. Ribayı Kesin Olarak Yasaklayan Hadisler	32
1.4.2.4. Ribayı Tanımlayan Hadisler.....	33
1.6. Ayet ve Hadisler Işığında Riba Yasağına Bakış	34
1.7. Riba Yasağının Arkasındaki Gerekçeler	35
1.8. Riba ve Kâr Ayrımı.....	40
1.9. Riba (Faiz) Kavramı Üzerine Farklı Görüşler	40
İKİNCİ BÖLÜM.....	49
REHİN	49
2.1. Rehin Kavramı	50
2.2. Rehnin Geçerliliği ve Hükümleri.....	52
2.3. Rehinden Faydalanma ve Riba İlişkisi.....	56
2.4. Rehin Akdi Çeşitleri.....	57
2.5. Rehin Verilen Mala Göre Rehin Uygulaması Çeşitleri	58
2.5.1. Taşınır Rehni	58
2.5.1.1. Türk Hukuk Sisteminde Taşınır Rehni.....	59
2.5.1.2. Medeni Kanunda Belirtilen Taşınır Rehni Türleri	60
2.5.2. Taşınmaz Rehni	64
2.6. Rehnin Sona Ermesi.....	65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	66
İKTİSADİ FAALİYETLER İÇERİSİNDE RİBA VE REHİN KAVRAMLARI	
ARASINDAKİ İLİŞKİ	66
3.1. İktisadi Faaliyetler İçerisinde Faiz (Riba) Kavramının Yeri.....	70
3.2. Kredi Kavramı ve Kredinin İktisadi Faaliyetler Üzerindeki Etkisi.....	74
3.3. Kredi, Borç ve Riba (Faiz) İlişkisi	78
3.4. Ribanın Rehin Uygulaması İçerisindeki Yerinin Değerlendirilmesi.....	86
3.5. Rehin Uygulamaları Üzerine Dünyadan Örnekler	88
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	93
KAYNAKÇA	96
EKLER.....	106

EK 1: Riba İlgili Ayetler.....	106
EK 2: Riba İle İlgili Hadisler	108
EK 3: Rehin İle İlgili Ayetler	111
EK 4: Rehin İle İlgili Hadisler	112
EK 5: Örnek Rehin Uygulaması	113
TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	119

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Genişletilmiş Dairesel Akış Şeması.....	73
Şekil 3.2. Borç-Kredi-Riba İlişkisi	82
Şekil 3.3-a. Riba ve Faiz İlişkisi	83
Şekil 3.3-b. Riba/Faiz İlişkisi.....	83
Şekil 3.4. Rehin-Riba İlişkisi	92

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Kur'an-ı Kerim'in İngilizceye 19 Tercümesinde Ayetlerde Riba İçin Kullanılan Sözler	46
Tablo 1.2. Kur'an-ı Kerim'i İngilizce'ye Çevirenlerin Riba İçin Kullandığı Sözler	47

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	bin
C	Tüketim
Çev.	Çeviren
G	Hükümet Harcamaları
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
Hz.	Hazreti
I	Yatırım
i	Nominal Faiz Oranı
M	İthalat
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
r	Reel Faiz Oranı
r.a.	Radiyallahu anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
vb.	Ve benzeri
X	İhracat
Y	Gelir

GİRİŞ

Doğduğu anda aldığı nefes itibarı ile zaten hayata borçlu olan insanoğlu, insanlarla etkileşimi arttıkça da farklı borçlanmalar içerisine girer. Örneğin, insanlar elde ettikleri gelirleri ile zaman zaman ihtiyaçlarını karşılayamayıp kaynak arayışına yönelir. Bu borçlanma kavramını ortaya çıkarır. Borcu oluşturan temel unsur aslında kredi olup borç oluşmadan kredi ortaya çıkmamaktadır. Kredi işlemi masum gibi görünse de günümüz kapitalist sistemi itibarı ile içerisinde daima bir faiz¹ unsurunu barındırmaktadır. Faiz, İslam dininde ve diğer semavi dinlerde haram kılınmış olan ribanın² karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Tezin konusunu da bir borç işlemi olan riba ve rehin uygulamaları oluşturmaktadır. Burada borçlanmadaki faiz kavramı ya da dini anlamdaki riba kavramına dikkat çekerek rehin ile ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Riba ile faizin aynı kavramlar olup olmadığı ve rehin uygulamasında ribanın olup olmadığı tezin temel araştırma soruları olmuştur.

Borç kavramının günümüze aktarılmasında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerin borçlanma konusuna bakışı ile iktisadi düşünce tarihine katkı sağlayan düşünürlerin görüşlerinin önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Özellikle din adamları ve iktisatçılar tarafından önemli bir araştırma konusu olan faiz (riba) kavramının da borç kavramı ile birlikte çok eski dönemlerde ortaya çıktığı söylenmektedir. Riba, hem ahlâki hem teknik açıdan incelenmiş; ahlâki açıdan zenginleri ve fakirleri karşı karşıya getiren çirkin bir kazanç yolu olarak görülmüştür. Toplum düzeninin sağlanması ve

¹ Faiz kavramı "çoğalıp akma, dolup taşma" anlamına gelen feyz kökünden oluşmaktadır. Kelime anlamı ise "borcun belirli bir sürede getirdiği kazanç" olarak ifade edilmektedir. Türkçede bu anlamda kullanılan faiz kavramının "dad" son harfini oluşturmakta olup, Arapçada bir de son harfi ze olan faiz sözcüğü bulunmaktadır. Bu kavram ise "elde etme, başarma" anlamına gelen feyz kökünden oluşan bir sıfattır. Kur'an-ı Kerim'de, "borç verilen şey'i belli bir ilâve ile geri alma" anlamına gelen ve feyz kökünden oluşan faiz kavramı yoktur. Bu kavramın yerine, Kur'an-ı Kerim'de riba kavramı geçmektedir. Kökü feyz olan faiz kavramı ise Kur'an'da zikredilmektedir. Türkçede kullandığımız anlamdaki faiz kavramının karşılığı, riba kavramıdır. Riba "çoğalma, artma ve büyüme" anlamlarına gelmekte olup, "borçludan, borç süresi (vade) mukabili alınan fazlalık" için kullanılmıştır (Sorularla İslamiyet, 2022).

² Günümüzde "riba" kavramı yerine "faiz" kavramı yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu nedenle tezde bazı yerlerde riba bazı yerlerde de aynı anlama gelmek üzere faiz kavramı kullanılmıştır. Bu bağlamda, riba ile faiz genellikle aynı anlamda değerlendirilmekle beraber değişik bakış açıları kapsamında farklı yorum şekillerine de yer verilmiştir.

iktisadi hayatın düzeni için birçok toplum faiz konusunda ya sınırlamalar getirmiş ya da faizi tamamen yasaklamıştır.

Riba, Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette geçmektedir. Genel kullanımı "el-riba" şeklinde olup İslamiyet'te de açıkça yasaklanmıştır. Riba kavramının herhangi bir ayırım söz konusu olmadan yasaklanmış olduğu kabul edilmekle beraber, bazı İslam âlimleri arasında çeşit ve türleri tartışılmaktadır.

Riba gibi rehin de özünde borç ilişkisine dayanan vadeli bir işlem türüdür. İslam dini, iktisadi ve ticari hareketliliğin artması için insanlar arasında güvenlik akitleri ortaya koymuştur. Kelime anlamı olarak elde tutma ve hapsedme anlamlarına gelen rehin³ de bu güvenlik akitlerinden biridir. Rehlin akdi, borçlunun borcunu ödememesi durumunda alacaklı açısından önemli bir güvence sağlamaktadır. Alacaklı rehin edilen mal sayesinde alacağını daha kolay tahsil edebilmekte; borçlu kişi de verdiği rehin karşılığında para/mal almak suretiyle ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. İslam dininde borç karşılığında elde edilen menfaat riba kabul edildiğine göre, böyle bir durumda alacaklının rehinden faydalanmasının riba kavramı içindeki yeri nedir?

Usûl ve esasa ilişkin olarak konumuzu bir borç türü olan rehin kavramı açısından araştırdığımızda rehin verilen malın özelliği yani taşınır veya taşınmaz bir mal olmasına göre de yaklaşım değişiklik göstermekte midir? Rehlin verenin borcunu ödemediğinde rehin olarak verdiği malı geri alması, rehin alanın da rehin verenin malını rehin veren borcunu ödeyinceye kadar koruması, bu malın gelir ve semerelerinden yararlanması, rehin veren borcunu ödemediğinde rehne konu malı sattırarak alacağını alması ve alacağını aldıktan sonra geriye bir şey kalırsa onu rehin verene teslim etmesi, taraflar açısından bir yükümlülüktür.

Riba ve rehin konularını Kur'an'da araştırdığımızda, riba kavramı Kur'an'da açıkça yasaklanırken, rehin konusuna izin verildiği görülmektedir. Ancak burada asıl önemli olan konu rehin karşılığında bir menfaat elde edilip edilmemesidir. Diğer taraftan açıklamış olduğumuz malın özelliği de bununla ilgili olarak önem taşımaktadır.

³ Rehn kökünden oluşan kelimeler Kur'an-ı Kerim'de et-Tûr 52/21 ve el-Müddessir 74/38 ayetlerinde sözlük anlamında, el-Bakara 2/283 ayetinde ise borç ilişkisinin güvence altına alınması şeklinde geçmektedir. Hadis-i şeriflerde ise genellikle rehin sözleşmesinin sağladığı haklar bağlamında kullanılmaktadır (Çalış ve Nacak, 2007, 34/538-542).

Rehin akdi; rehin verilen şeyi borcun ödeneceği zamana kadar alacaklıda bulundurma hakkı vermektedir. Borçlu zamanında borcunu ödeyemediği durumda rehin, alacaklıya söz konusu rehni sattırarak alacağını garanti altına almasını sağlamaktadır. Burada önemli olan bir diğer husus da malın rehinde kaldığı süre boyunca, borç alan ve rehin veren kişinin borcu ödeme zamanı geldiğinde bunu aynı şekilde ödeyip ödeyemeyeceğidir. Yani rehin veren rehne karşılık aldığı borca bir ekleme yapıp mı ödeyecek yoksa aynı şekilde mi ödeyecek? Rehin alanın da borcu verirken ödeme zamanı geldiğinde rehin verenden böyle bir talebi olacak mı? İşte bu noktada da rehnin, riba kavramıyla günümüzdeki anlamıyla faiz kavramıyla olan ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Tezde öncelikle riba ve rehin kavramları semantik açıdan araştırılarak, mana değişiklikleri hakkında farklı noktalara değinilmiştir. İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'e teolojik, dilbilimsel, yorumlayıcı açıdan yaklaşarak; anahtar kavramlara yer verilmiştir. Bunun yanında, iktisadi faaliyetler çerçevesinde riba ve rehin kavramlarına -matematiksel dildeki küme mantığı içerisinde- alt kümelerinin kesişimlerine yer verilip, bu mantık çerçevesinde yaklaşılarak benzerlik ve farklılıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda; riba ve rehin kavramları detaylı bir şekilde tanımlanıp aralarındaki iktisadi ilişki incelenmiştir. Kavramsal bir yapıda şekillendirilen tezde özellikle ayet ve hadislerden yola çıkılmıştır. Konu ile ilgili kaynaklardan elde edilen kavramsal çerçeveler açıklandıktan sonra ortaya çıkan kıstaslar değerlendirilmiştir.

Mevcut literatürde rehin konusunun, riba ile ilişkisinin incelenmemiş olması, tezin önemini ortaya koymaktadır. Bu bilgiler kapsamında, tezin bu konuya ilişkin yapılacak araştırmalarda araştırmacılara yol göstermesi beklenmektedir. Bu önem ve beklenti tezin arkasındaki temel motivasyon unsurlarını oluşturmakta olup, bu motivasyona bağlı olarak tezin üç temel amacı bulunmaktadır: İlki, iktisadi faaliyetler içerisinde riba ve rehin kavramlarını incelemek, ikincisi riba ile ilgili farklı görüşlere detaylı temas ederek konunun anlaşılmasını sağlamak, üçüncüsü ise bu iki kavramın iktisadi boyutunu araştırarak, üç temel alan (din-iktisat-hukuk) arasındaki ilk bakışta fark edilemeyen ilişkiyi ortaya koymaktır.

Bu amaçlar doğrultusunda araştırmanın ilgili literatüre iki temel katkı sağlaması beklenmektedir. Bu katkılar ise şunlardır:

- i) Dünya genelindeki çalışmalarda, riba ve rehin kavramları konularında ayrı ayrı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda riba ve rehin kavramları detaylı olarak anlatılmıştır. Ancak iki konunun birbiriyle ilişkisini net bir şekilde ortaya koyan bir

çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan mevcut tez literatürdeki bu boşluğu doldurma noktasında katkı yapmayı amaçlamaktadır.

- ii) Genel olarak; iktisadi faaliyetler çerçevesinde riba ve rehin kavramlarının araştırılarak kümeleştirme yöntemi ile aralarındaki ilişkinin somut bir şekilde ortaya konulması, İslam ekonomisine yönelik çalışmaların artmasına katkı sağlayacaktır.

Yukarıda yer verilen amaçlar ve beklenen katkılar doğrultusunda söz konusu araştırma aşağıdaki şekilde organize edilmiştir:

Birinci bölümde; Kur'an, Sünnet ve İcma gibi İslami kaynaklar göz önüne alınarak, riba kavramının tarihçesinden yola çıkılıp tanımı yapılmış; riba kavramının toplumlarda ne şekilde kullanıldığı, aralarındaki bağlantı ve yasağın nedenleri anlatılmıştır. İkinci bölümde; rehin kavramı, rehin akdi ile taşınır ve taşınmaz rehni kavramlarına detaylı olarak yer verilmiştir. Tezin konusunu oluşturan riba-rehin ilişkisine açıklık getirmek için öncelikle ilgili temel kavramlar anlatılmış, üçüncü bölümde ise bu kavramların birbirleriyle ilişkisi ortaya konulmuştur. İlk iki bölümde araştırmanın kavramsal ve teorik arka planı oluşturulurken, üçüncü bölümde iki kavram arasındaki ilişkiye somut bir şekilde yer verilerek değerlendirme yapılmıştır. Tez sonuç ve değerlendirme bölümüyle noktalananmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİBA

İslam düşüncesi, Schumpeter'in "Büyük Boşluk" ismini verdiği dönemde doğup gelişmiş ve pek çok İslam düşünürü aracılığı ile Batı düşüncesini geniş ölçüde etkilemiştir. 7. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında hem Doğu'daki hem de Batı'daki İslam düşünürleri Skolastiklerden önce pek çok iktisadi konu ve iktisadi kurum hakkında görüşler ileri sürmüşlerdir. İbni Haldun'un iktisadi düşüncelerini incelemeyi amaç edinen, İslam iktisadı düşüncesi konusunda inceleme yapan ve ilk Batılı iktisatçılardan biri olan Spengler, ondan önceki İslam düşünürlerinin düşüncelerine de yer vermiştir. İngilizce literatürde, fazla ilgi görmeyen bu araştırmasında Spengler; Gazali, İbnü'l-Uhuvve, Nizamü'l-Mülk, İbn Ebü'r-Rebî', Farabi, İbn Sina, Nasîrüddin Tûsî, Ca'fer ed-Dimaşki, İbn Bacce ve İbn Rüşd gibi İslam düşünürlerinin vergileme, piyasa düzenlemesi, faiz, kabul edilen ve edilmeyen iktisadi davranışların neler olduğu, ücretler, fiyatlar, iş bölümü, para ve paranın mübadele aracı ve hesap birimi fonksiyonları ile para değerinin bozulması, fiyat dalgalanmaları konusundaki düşüncelerini ele almıştır (Spengler, 1964: 270).

İslam iktisadı düşüncesinin asıl kaynağı olan Kur'an'ın pek çok ayetinde açıklandığı gibi, Kur'an kişiler arasındaki mal alış-verişini ve iktisadi ilişkileri bir "sözleşme" esasına göre düzenlemiştir. Gerisinde yatan motifler dikkate alındığı zaman insanın iktisadi davranışı "teleolojik"⁴ bir nitelik taşımakta, bir başka deyişle her iktisadi davranışın ulaşmak istediği belli bir amacı bulunduğu görülmektedir (Savaş, 1997: 132).

İktisadın en temel kavramlarından biri olan riba (faiz) kavramı; dini, ahlâki, iktisadi ve toplumsal yönleriyle her dönemde başta din adamları olmak üzere birçok iktisatçı ve filozof tarafından çok fazla tartışılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi düşüncenin belirginleştiği İlk Çağ ve Orta Çağ'da yapılan tartışmalarda ribanın daha çok sosyal ve ahlâki yönü göz önüne alınmaktayken, sonraki dönemlerde iktisadi hayattaki gelişmeler ve semavi

⁴ Teleolojik, yaşamı ve evreni eylemlerle temellendirip açıklayan düşünce şeklidir. Nedensellikten farklı ve ona karşıttır (Vikipedi, 2021).

dinlerin riba hakkındaki tutumu da dikkate alınarak iktisadi ve dini temelde ele alınmaya başlanmıştır (Karakuş, 2006: 11).

Dinlerin faiz konusundaki tutumları ve Orta Çağ'dan sonra Batı'daki iktisadi, ticari, finansal ve teknik gelişmeler yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu çerçevede, dinlerin faiz yasağına karşı olarak faizin meşru bir gelir kaynağı olduğu yönünde yaklaşımlar geliştirilmiştir. Yine bu konuda faizsiz bir iktisadi hayatın olamayacağını savunanlar olduğu gibi; faizin ekonomideki krizler ve düzensizliklerin sebebi olduğunu savunanlar da olmuştur. Bu tartışmaların sonucunda Batılılar faizin yasak olamayacağını, bir ekonomi için gerekli ve zorunlu olduğunu düşünmeye başlamışlardır (Özdemir, 2010: 63).

Kur'an-ı Kerim'de bütün kavramlar birbiriyle ilişki içerisindedir. Dolayısıyla İslam dininin iktisadi alandaki görüşlerinin ibadet, ahlâk, inanç, hukuk ve genel dünya görüşü kavramlarından ayrı ve bağımsız ele alınmasının düşünülemeyeceği açıktır. Bu nedenle İslam dininin iktisadi hayatta ele aldığı temel ilkelerden biri olan riba yasağının daha iyi anlaşılabilmesi; bu kavramların birlikte ele alınması ile mümkündür. Böylece riba hem dini hem iktisadi hem de sosyal bir kavram olarak değerlendirilebilmektedir.

Bu kapsamda tezin ilk bölümü açısından, İslam ekonomisinde önemli bir yer teşkil eden ve bulunduğu yer itibarıyla toplumsal etkileri olan riba kavramının -günümüzde kullanılan anlamıyla faiz kavramının- bütün ayrıntılarıyla bilinmesi ve anlatılması son derece önemlidir.

İslamiyet Öncesi Dönemde (Cahiliye Devrinde) iktisadi hayat neredeyse riba esası üzerine kurulmaktaydı. Zenginler (banker veya tefeci) riba karşılığında borç para vererek servetlerini artırmaktaydı. Borçlunun borcunu ödeyemediği hallerde, alacaklı borçluya altı ay veya bir yıl gibi bir vade daha tanımakta; ancak bu kez borcun anaparası artmaktaydı. Her borç ödenmediğinde ise aynı işlem tekrarlanıyor ve borç kat be kat artıyordu. Vadesi geldiğinde borç ödenmediği zaman anaparaya faiz ekleniyor, yeni bir vade ve faiz oranı uygulanıyordu. “Mürekkeb faiz” diye tanımlanmakta olup yoksul kişilerin borç yükünü sürekli artırmaktaydı. İşte bu durum Arap toplumunda ağır bir borç yükü altında olan bir kesim ile emek vermeden, verdikleri borçlardan riba sayesinde elde ettikleri fazlalıklarla lüks içerisinde yaşayan bir kesimin oluşmasına ve toplumsal düzenin bozulmasına neden olmuştur. Bu şekilde zengin daha da zenginleşmekte, fakir ise daha da fakirleşmekteydi. Dolayısıyla toplumun düzeni gittikçe bozulmaktaydı (Mutlu, 1990: 11-12; Tabakoğlu, 2008: 293). Bu nedenle, İslamiyet'ten sonra, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelen vahiylerle “riba” kavramı Müslümanlar için açık ve net bir şekilde yasaklanmıştır.

Riba, Kur'an'ın ahlâk sisteminin bütününde de önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple riba kelimesinin semantik yapısının net bir biçimde anlaşılması, olumlu niteliklerin de anlaşılması ve değerlendirilmesinde bir ön şart olarak kabul edilebilir. Nitekim Kur'an'da aldığı yer itibariyle de anlaşılması önem taşımaktadır. Bu çerçevede günümüzde riba yerine kullanılan faiz kelimesinin de semantik açıdan incelenerek riba ve faiz arasındaki ilişkinin açık bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Öte yandan, riba ile faiz arasındaki ilişki ortaya konulurken bu kavramlarla ilgili, ilişkili veya bu kavramları etkileyen diğer kavramlara da tezin bu bölümünde yer verilmiştir.

Bu bölümde; riba kavramı ve kökeni ele alınmış, riba çeşitlerine yer verilmiş, ayrıca İslam'da ve diğer medeniyetlerde riba kavramı açıklanarak riba yasağının genel çerçevesi çizilmiş, İslam dinindeki riba kavramı ile günümüzde kullanılan faiz kavramına ilişkin farklı görüşler incelenmiştir.

1.1. Riba Kavramı ve Kökeni

Riba sözlükte “rby” kökünden gelmektedir. Mastarı “artmak, çoğalmak, büyümek, gelişmek” anlamındadır (Eliçik, 2017: 323; Karaman vd., 2006: 430). Tümsek, tepe (rabiye); faiz, riba, tefecilik (ribâ), tümen (ribve); faizcilik, tefecilik (murâbât) bu kökten gelmektedir (Eliçik, 2017: 323).

Arapça bir sözcük olan riba sözlükte, artma (ez-ziyade), büyüme (en-numuv), yükselme (el-irtifa') ve yücelme (el-uluw) gibi anlamlara gelmektedir (Ahmad, 1978: 172). Genel Kur'an terminolojisinde ise bir şeyin değerinin üzerindeki her türlü aşırılık için kullanılan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Choudhury ve Malik, 1992: 103).

Alınan borca karşılık yapılan fazla ödeme anlamına gelen “riba” kavramı borçla ilgili kavramlardan biridir ve “el-riba” şeklinde yazılarak “er-riba şeklinde okunur. Riba'nın başında yer alan “el” takısı Arapça'da belirleme takısı (harfu't ta'rif) olarak bilinmektedir. Arapça'da temel olarak “el” takısı, belirleme, zait ve bağlaç olarak farklı şekillerde kullanılmaktadır (Gürkan, 2004: 359).

Riba sözcüğünün kökünde “mutlak artış” anlamı bulunmaktadır. Bir fıkıh terimi olarak ise, bedeli belirli sözleşmelerde taraflardan birinin lehine konuşulan fazlalık olarak ifade edilir. Riba da borcun konusunu oluşturan şeylerden birinin peşin, diğerinin ise veresiye olması durumunda miktarlar eşit olsa dahi fazlalık oluşuyor kabul edilir. Fazlalığın miktarının az

veya çok olması işlemin niteliğini değiştirmez. Riba, ödünç verilen veya değiştirilen ürünlerde haksız bir artış içeren tüm mal ve borç işlemlerini kapsamaktadır (Haque, 1982: 29).

İslam hukukunda riba, satış sözleşmesi sırasında ortaya çıkan veya kararlaştırılan artış ve ödünç alınan malların geri verilmesi sırasında belirli varlıklarda kararlaştırılan bir artış olarak tanımlanmaktadır. Yani sadece parasal işlemlerdeki artmalar, çoğalmalar ve şişmeler değil; mal takasına ilişkin artmalar, çoğalmalar ve şişmeler de bu tanıma göre riba kapsamında değerlendirilmiştir (Karaman vd., 2006: 430-443; Yılmaz, 2013: 117).

Riba, İslâmi etik çerçevesinde acımasız bir günah ve şiddetli bir suç; kelime anlamı olarak da aşırılık, artış, bir malın değiş-tokuşunda oluşan bir fazlalıktır. Riba, genel olarak, herhangi bir tazminat veya iade verilmeyen kredilerde, haksız bir sermaye artırımındır (Haque, 1982: 20).

Öte yandan riba, bir borcun anaparasına ilave olarak istenen şey olarak tanımlanmaktadır. Yani anaparaya ek olarak verilen şeyin mutlaka para olması gerekmez; bu para olabileceği gibi başka bir mal veya ürün de olabilir. Ribalı işlemlerde ortak özellik, borcun anaparası dışında ek bir miktarın tahsil edilmesidir. Borç, bir satış işlemi yoluyla olabileceği gibi bir kredi vasıtasıyla da oluşabilir. Yine benzer şekilde, borcun anaparasının belirli bir tarihte ödenmesi kararlaştırılmış; ancak ödenmemişse, aylık veya yıllık bazda bir süre belirlenerek anapara ve ek tutar birlikte istenebileceği gibi, ek tutar ayrı olarak da istenebilir. Bu durumların hepsi riba olarak kabul edilir. Bu nedenle, bahsedilen şekilde gerçekleştirilen bir işlem, ek tutarın azlığına veya fazlalığına ya da nitelik veya nicelik açısından bir fayda sağlayıp sağlamadığına bakılmaksızın geçersiz sayılmaktadır (Ayub, 2017: 462-463).

Riba konusunda araştırma yapan Fazlurrahman (1964: 5), ribanın İslamiyet öncesinde yüksek faiz işlemi yoluyla toplam tutarın ikiye ve daha sonra tekrar ikiye katlanmasını sağlayan bir sistem olduğunu; bu şekilde gerçekleştirilen işlem dolayısıyla Kur'an'ın ribayı adil bir işlem türü olarak görmediğini ve ticari kâra izin veren, haksız kazanca karşı olan Kur'an'ın bu konudaki iş birliği ruhunu teşvik ettiğini ortaya koymuştur.

Riba kavramı borca veya ödünce yapılan herhangi bir ilave için kullanılmakla birlikte; sermayenin kullanım masrafı olarak da görülerek “izin verilen” ve “yüksek oranlı olduğu için yasaklanan” şeklinde ikiye ayrılmıştır. İngilizce terminolojide, Latince kökenli olan “usury” kelimesi riba kavramının yerine kullanılmaktadır. Usury, bir şeyin veya borç alınan sermayenin kullanılması anlamına gelmektedir. Yani paranın kullanımı karşılığında ödenen

fiyattır. Orta Çağ'da “interest” kelimesi ise “usury” kelimesinden farklı bir anlamda kullanılmıştır. Ancak İngiltere Kralı ve İngiltere Kilisesi tarafından 1545 yılında yapılan ayrımla kanuni fiyat olarak kabul edilen ve kendisine izin verilene “interest”; kanuni miktar üzerinde olan ve izin verilmeyene de “usury” denilmiştir (Ayub, 2017: 58).

Faizin ve faizli muamelelerin teorik olarak kabul edilmeye başlanması 16. yüzyılın ortalarında Calvin ve Molinaeus ile olmuştur. Ticaret ile alım-satımın gelişmesiyle paranın yatırım olanakları da artmıştır. Bu çerçevede de ekonomik ve ticari amaçlı faiz meşrulaştırılmıştır. Meşrulaştırma, 18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte hız kazanmıştır. Sonunda da insanları faizin yıkıcı etkisinden kurtarmaya çalışan, dinen yasak ve haram olduğunu savunan kişilerin kanıtlarını ve gerekçelerini gölgede bırakmıştır (Ayub, 2017: 58). Konuyla ilgili olarak eh.net Encyclopedia Entries’de aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir (Akt. Ayub, 2017: 58):

“Birçok toplum tefeciliği (usury) kanunlarla sınırlandırmaktadır. Tefecilik şu anda Batı’da, alacaklının herhangi bir risk üstlenmeden kanunda belirtilen orandan fazla faiz almak üzere sözleşme yapması olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, oranı ne olursa olsun faizin meşru olup olmadığına dair ahlâki tartışmalar yapılmaktadır. İncil’den ve Kur’an-ı Kerim’den, tefeciliğin yasaklandığı anlaşılabilir için, faizle borç vermenin meşruiyeti konusunda daima ahlâki, sosyal ve ekonomik nedenlerle tartışmalar olacaktır.”

John Lloyd Hanson (1986: 470-471), A Dictionary of Economics and Commerce adlı eserinde ise şöyle demiştir (Akt. Ayub, 2017: 58):

“Usury (tefecilik) bir terim olarak günümüzde borç ve ödünç mukabilinde yüksek miktarda faiz almayla sınırlandırılmıştır. Fakat daha önceleri, ister yüksek ister düşük oranda olsun, her türlü faiz için kullanılıyordu. Orta Çağ Kilisesi, Musa Hukukuna, Aristo ve diğer Yunan filozoflarının yazılarına uyararak, borç ve ödünç karşılığında faiz ödenmesini, tefecilik ve haksızlık olarak görmüş ve kınamıştır. 16. yüzyılda İngiltere’de çıkarılan “Tefecilik Kanunları”, %5’in üzerindeki faiz miktarını yasaklamıştır.”

Riba kavramının Türkçedeki yaygın kullanım karşılığı “faiz”⁵ kavramıdır. Riba sözlükte “fazlalık, nema, serpilip gelişme (beden) ve yükseğe çıkma” gibi anlamlara gelmektedir.

⁵ Faizle ilgili herkes tarafından kabul görülen net bir tanım olmamakla birlikte, literatürde faizin zorunlu olduğunu savunan ya da bir sömürü aracı olduğunu savunan birçok tanım yapılmıştır. Buna göre; Batılı ekonomistlere göre faiz; sermayenin ücreti, paranın kirası, kredinin fiyatı, tasarrufların ödülü ve para halindeki sermayenin fiyatı, paranın zaman değeri (Aren, 2014: 92; Bayındır, 2007: 36; Karaca, 2016: 46; Özdemir, 2010: 66; Tabakoğlu, 2011: 145); ödünçten, alım-satım muamelesinden veya başka herhangi bir sebepten elde edilen belirli bir miktar borca karşılık olacak şekilde ödenecek mal veya para vade nedeniyle alacaklı lehine şart koşulan fazlalık veya menfaattir (Özsoy, 2012: 80). Faiz, sermayeyi elinde bulunduranların belirli bir zaman dilimi için paranın likiditesinden vazgeçip onu başka birine ödünç olarak vermeleri karşılığında aldıkları kullanımını erteleme bedelidir (Eğilmez, 2014: 106). Bir iktisat terimi olarak çeşitli anlamlarda kullanılan faiz, Fisher (1930) tarafından tüm gelir türlerinin adı; Schumpeter (1934) tarafından ise, ücretler dışındaki tüm

Arap literatüründe düz arazilere oranla daha yüksek olması nedeniyle tepelere “râbiye”; canlıları besleyip büyötmeye de “terbiye” denilmektedir. Buna göre riba, hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında karşılaştırmadan ortaya çıkan artıştır. Kur’an-ı Kerim’de her iki anlamda da kullanıldığı görölmektedir. Örneğin, Hac Suresi’nin 5. ayeti ile Fussilet Suresi’nin 39. ayetinde yağmur yağın toprağın kabarması “rebet” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Bu örnek ribanın birinci anlamına yöneliktir. Ribanın ikinci anlamına örnek ise Nahl Suresi’nin 92. ayetinde bulunmaktadır. Buna göre, iki topluluktan birinin diğerine göre mal veya değer bakımından daha iyi olması durumu "erbâ" sözcüğüyle belirtilmiştir (Özsoy, 1995, 12/110).

Riba aynı zamanda, İslam’da para veya ödünç olarak verilebilen herhangi bir mal karşılığında belirli bir vadeye bağılı olarak ortaya çıkan tüm artış ve getirileri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Aynı türden malların birbirleri ile sevâen bi-sevâin (eşit), mislen bi mislin (birebir) ve yeden bi-yedin (peşin) şartlarına aykırı olarak takas edilmesi veya benzer nitelikteki malların kendi aralarında yeden bi-yedin (peşin) şartına aykırı takası da hadislere göre riba olarak ifade edilmiştir (Ayub, 2017: 57).

Malik b. Evs (r.a.), yüz dinar (altın para) bozdurmak istemesinin hikayesini şu şekilde anlatmıştır: Bunun üzerine Talha b. Ubeydullah beni çağırđı, neticede fiyatla anlaştık, benden altınları isteyip eline alıp çevirmeye başladı, sonra da: “Veznedarım Gabe’den gelinceye kadar bekle” dedi. Ömer’in de bu konuşmayı dinlemesi üzerine hemen: “Vallahi bozdurduğunun karşılığını almadan onun yanından ayrılamazsın” dediğini ve Hz. Peygamber (s.a.v.) de “Altın altın ile peşin teslim dışında satılıp değıştirilirse faiz olur, buğday buğday ile peşin teslim dışında satılıp değıştirilirse faiz olur, arpa arpa ile peşin teslim dışında satılıp değıştirilirse faiz olur, hurma hurma ile peşin teslim dışında satılıp değıştirilirse faiz olur” buyurduğunu bildirmektedir⁶ (Buhari 1051). Yukarıda yer verilen hadiste, o dönemin alışverişinde kullanılan bazı şeylerin birbirleriyle takası yapılırken peşin

getiriler olarak tanımlanmıştır. İslam hukukçuları ve fıkıhçılarına göre ise faiz; iki malın mübadelesinde veya istikrazında, bir tarafın herhangi bir karşılık almadan verdiği fazla miktardır (Bilmen, 1974: 104). Dolayısıyla faizi “borcun satılması ve karşılığında bir menfaat elde edilmesi” olarak tanımlamak mümkündür. Tanımlardan faiz içeren muamelelerin bazı unsurları içermesi gerektiğı de görölmektedir. Bu unsurlar konusunda da bazı mezhepler ittifak etmişken, bazıları da ihtilaf etmişlerdir. İttifak edilen unsurlar; sözleşme unsuru, sözleşmenin konusu ve mübadelede eşitsizliktir. İhtilaf edilen unsurlar ise, taraf ve mekândır (Bayındır, 2015: 196).

⁶ Aynı hadis Müslim (Müsakat 81)’de “Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz misli misline birbirine eşit olarak peşin satılırlar. Ama bu malların cinsleri değışirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın” şeklinde ifade edilmiştir.

yapılması istenilmiştir. Örneğin, 100 gr altın daha sonra ödenmek üzere 100 gr altına satıldığında bu işlemde faiz olmaktadır. Görünüşte böyle bir satışta fazlalık yoktur. Ancak böyle bir satışta faizin olmasının nedenini, Bayındır (2007: 65) “alım satım adı altında faizli ödünce yol açılması” olarak açıklamıştır.

Hadislerde sayılan altı madde (altın, gümüş, buğday, arpa, hurma, tuz) o dönemde en çok ödünç verilen maddelerdir.⁷ Bu nedenle alışveriş faizine ilişkin açıklama ve örneklemeler bu mallar üzerinden yapılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunları değiştirmeyi kurala bağlayıp aykırı durumları faiz kabul etmiştir (Bayındır, 2007: 51). Bu ödünçleri satış olarak gösterip, alınan faize kâr demenin önüne geçilmek istenilmiştir. Bunları **faizli ödünç** olarak değil de alım satım gibi kabul edenlerin ilk başta yaklaşımı “insanlar neden altını altınla, buğdayı buğdayla, hurmayı hurmayla... değiştirme ihtiyacı duysun ki?” ve “o mallar kendilerinde varsa, onları neden misliyle değiştiriyor?” şeklinde olmuştur. Aslında hadis, faizli ödünç kapsamında değerlendirilince daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin, 5 altın almak üzere 4 altın ödünç verme yerine, 4 altın vadeli 5 altına karşılık satılabilir. Bunlardan ilkinde faizli işlem, diğerine satış denilirse alım-satım ile faiz karıştırılmış olmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade edilirse; alım-satım peşin yapılmaktadır, ancak ödünç işlemi peşini olmamaktadır. Hiç kimse 4 gr altına karşılık 4 gr altını peşin olarak vermez. Çünkü bu onun ihtiyacını karşılamamaktadır ve onun ihtiyacı 4 gr altını belirli bir süre kullanmaktır. Alım satım helal, faizli işlem haram olunca; bu hadis ile altı malı kendi cinsleriyle peşin değiştirirken miktarların eşit olması şart koşularak, faizli ödünce alım satım görüntüsü vermenin önüne geçilmek istenilmiştir (Buhari, 2013: 466-467).

Hadis-i Şerif’te esas olarak aynı nitelikli iki malın farklı miktarlarda vadeli olarak değişiminin kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Bedellerde eşitlik ve peşinlik kuralının

⁷ Bu noktada konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi para sistemine değinmek yerinde olacaktır. Bu yapılırken de İslam öncesi ve İslam sonrası ayırımına gidilmelidir.

İslamiyet öncesi Arap toplumunda, bu topluma has bir para bulunmadığından genellikle İran, Bizans ve Güney Arabistan paraları kullanılmıştır. Bizans’tan gelen paralar dinar, İran’dan gelenler ise dirhem, varak ve fels olarak adlandırılmıştır (El-Azimabadi, 1969: 188). Gümüşte dirhem, altında miskal ölçülerini kullandıkları gibi Araplar, vezni olan eşyalarda da çeşitli para birimlerini kullanmışlardır. Altın ve gümüşü ağırlık ölçüsüyle yani vezinle mübadele etmişler; ağırlığından şüphe duymadıkları paraları ise saymakla yetinmişlerdir (Keleş, 1998: 34).

İslam’ın doğuşundan sonra ise çeşitli paralar kullanılmıştır. Bunları dört kategoride toplamak mümkündür: mal paralar, madeni paralar, kağıt paralar ve kaydi paralar. Mal paralara pirinç ve deri örnek gösterilebilir. Madeni paralar ise kendi içerisinde asli paralar (altın ve gümüş) ile yardımcı paralar (felsler ve katkılı paralar) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kağıt paralar Merkez Bankaları tarafından basılmış, kaydi paralar ise bankalar tarafından hazırlanmıştır (Keleş, 1998: 37-38).

getirilmesi, söz konusu işlemlerin tamamen ribalı olduğunu belirtmek için değil, ribaya ve haksız kazanca sebep olabileceği endişesindendir. Bir başka hadiste de “faize düşmenizden korkuyorum” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadede büyük olasılıkla, ödünç verilebilir misli malların mübadelesinin gelir amaçlı kredi işlemine konu edilebileceğine işaret edilmektedir. Zira ödünç niteliğinde olmayıp krediden gelir hedeflenmediği için, misli mallardan taze hurmanın tahmini ölçüyle kuru hurma ile değişiminden ibaret “ariyye işlemi” ne Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onay verdiği rivayet edilmektedir. Ancak bütün riba sisteminin altı mal hadisi üzerine inşaa edilmesi ve bu hadisin farklı şekillerde yorumlanması diğer ilgili ayet ve hadisleri işlevsiz kılma ve riba tanımının net olarak belirtilememesi riskini taşımaktadır. Altı mal hadisinin gerek zikri geçen mallar gerekse yasaklanan bazı işlem türleri açısından esas delil değil, konuyu kapsamlı şekilde vazedan ayet ve hadislerde belirtilen hususlardan bir kısmını açıklayıcı örnek olarak anlaşılmasının daha doğru olacağı söylenebilir (Bayındır, 2021: 15-16).

Günümüzde de benzer işlemler yapılmaktadır. Örneğin, paraya ihtiyacı olan bir kişi bir taşıtı, galeriden 3 ay vadeli 300.000 liraya alıp tekrar galericiye peşin 280.000 liraya satmakta ve aldığı 280.000 liraya karşılık 300.000 lira borçlanmaktadır. Hadise göre galerici ya 280.000 lira alacak ya da faizli işlem yapmış olacaktır. Hadis, faize satış görüntüsü vermenin bir başka yolunu kapatmıştır. Buna “iyne satışı” da denilmektedir (Bayındır, 2007: 67).

Altı Mal Hadisi (Alkış, 2018: 116) bağlamında bakıldığında iki malın birbirine eşit olup olmadığının bilinmesi faiz kavramının temel noktasını oluşturmaktadır. Hadiste geçen mislen bi-mislin ifadesi de bunu ortaya koymaktadır. Borç işlemi misli mallarda ortaya çıkmaktadır. Aynı cins ve sınıfa tabi mallarda hem fazlalık hem de veresiye faizi oluşmaktadır. Hadiste geçen veya hadiste geçmemekle birlikte aynı cins ve sınıfa tabi malların farklı miktarlarda peşin satışı veya takası faiz kapsamına girecek ve caiz olmayacaktır. Farklı sınıfa tabi mallarda ise faiz ortaya çıkmamaktadır. Bu çerçevede, gümüş ile yumurta, altın ile demir, bakır ile tuz gibi farklı sınıftaki mallar fazlalıklı olarak veya vadeli olarak istenildiği şekilde değiştirilebilir (Alkış, 2018: 152-153).

Ribanın ölçüsü hem cins hem miktar şeklinde kendini göstermektedir. Karşılıklı sözleşmenin esasını, malı malla terazide tartarak değiştirmek olan alışveriş oluşturmaktadır. Malın faydasının satışı olarak ifade edilen kira da bu kapsamdadır. Aslında satış bazı hallerde sadece kâr ifade etmekte olup, bu kâr tek taraflı değil, en az iki taraflı bir sözleşmenin ürünü olduğu için karşılıksız sayılmamaktadır. Elli kuruşa alınan bir mal elli

beş kuruşa satıldığında, o beş kuruşa kâr denilmektedir. Bir sözleşmede cinsi ve miktarı birbirine eşit iki şey birbiriyle değiştirilirken ayrıca bir fazlalık ilave edilirse bu bir ribadır ki bu bedelsiz fazlalığın aslında bir karşılığı yoktur. Örneğin, birine daha sonra almak üzere borç olarak yüz lira verdiğinizde, o verdiğiniz yüz lirayı harcayıp bir süre sonra, o yüz liranın yerine yine yüz lira getirip vermesi durumunda bu iki yüz lira birbiriyle değiştirilmiş olmaktadır. Bunlar cins ve miktar olarak tamamen birbirinin karşılığıdır. Fakat o borçlu yüz yerine eğer yüz on lira verirse, bu on lira bedelsiz verilmiş bir fazlalık olacaktır (Yazır, 2011: 263-264).

Ribanın iktisadi hayat içerisinde kullanım şekillerine göre farklı isim ve işlevleri bulunmaktadır. Bu da karşımıza “riba çeşitleri” konusunu çıkarmaktadır. Buradan hareketle aşağıdaki bölümde ribanın iktisadi hayat içerisindeki yeri ortaya konularak aslında ne ifade ettiği, tefeciliği içinde barındırıp barındırmadığı, alacaklı lehine ne gibi faydaları, borçlu aleyhine ne gibi zararları olduğu incelenmiştir.

1.2. Riba (Faiz) ile İlgili Kavramlar

Bu başlık altında ribayla ilişkilendirilen borç (deyn), ödünç (karz), bey‘ ve vade farkı gibi kavramlara yer verilecektir.

1.2.1. Borç (Deyn) ve Ödünç (Karz)

Borç, bir sözleşmeden veya bir tazminattan kaynaklanan kişi üzerindeki ödeme yükünü; ödünç ise, bir kişi tarafından tüketilmek ve daha sonra aldığı şeyin dengini vermek üzere alınan borcu ifade eder. Bu çerçevede her ödünç borçtur; ancak her borç ödünç değildir. Ödünçte kişi aldığı malı veya ürünü tüketir, geri öderken de aldığı şeye denk olan malı veya ürünü verir. Örneğin, elli gram altın ödünç alıp kullanan bir kişi daha sonra başka bir elli gram altınla onu geri öder. Ödünç eksikliği ve fazlası olmadan ödenir; ancak isteyerek fazla ödeme yapan kişi iyi bir iş yapmış olur ki buna -karz-ı hasen- karşılıksız ödünç adı verilir. Arada bir anlaşma olmadığı için de burada faiz söz konusu olmaz (Bayındır, 2007: 49-50).

Ödünç konusu ile ilgili olarak Bakara Suresi 245. ayetinde şöyle buyrulur: “Kimdir Allah’a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak O’na döndürüleceksiniz.”

Hadid Suresi 18. ayette ise “Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah’a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır.” buyrulmuştur.

Müzzemmil Suresi 20. ayette de “...O halde, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükafat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” buyrulmuştur.

Öduncün genellikle sıkıntıda olan kişilere verildiği ile ilgili Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de şöyle dediği rivayet edilmiştir:

“Her ödünç sadakadır” (Münzirî, 1417, 2/19).

“Kim zor durumda olan bir kişinin sıkıntısını giderirse Allah da onun dünya ve ahirette sıkıntısını giderir” (Müslim, Zikr: 38; Ebu Davud, Edeb: 60; Tirmizî, Birr: 19).

1.2.2. Bey‘

Bey‘ sözlükte “mübadele” anlamında olup, genel olarak alışveriş ve ticareti, İslâm hukuku terimi olarak ise satım akdini ifade etmektedir (Bardakoğlu, 1992, 6:13).

Riba fıkıh literatüründe bey‘ üst başlığı altında yer almaktadır. Ancak bey‘in fıkıhta iktisadi açıdan değil de hukuki açıdan terim anlamıyla dikkate alınması bey‘ ile ribanın birbiriyle karıştırılmasına neden olmuştur. Ayrıca ayetlerde riba’nın sadaka, zekât ve bey‘ gibi hem bir mal nakil yöntemi hem de “ribh”e benzer şekilde bir işlemde elde edilen fark, fazlalık olarak sunulması, konuyu biraz daha karışık hale getirmiştir. Riba haram kılındığı için, bir kısım yasak unsurları içeren bey‘ akdi riba olarak algılanmış, yasak unsurları içeren bey‘den elde edilen haksız kazanç da “riba” kapsamında değerlendirilmiştir. Halbuki Bakara Suresi 275. ayette ribanın farklı, bey‘in farklı birer iktisadi işlem olduğu bildirilmiştir (Bayındır, 2021: 17).

1.2.3. Vade Farkı

Vade farkı, sözleşmede kararlaştırılmış olan tutarın vadesinde ödenmemesi durumunda söz konusu tutar üzerine eklenecek olan oransal miktar olarak tanımlanmaktadır. Para borcunun ifası tarihine kadar geçecek olan süreye bağlı asıl alacağın yüzdesi olarak belirlenmektedir (İnceoğlu ve Kabaklıoğlu Arslanyürek, 2016: 1351-1352).

Alım-satım genel olarak peşin olur; satıcı da bundan kâr elde eder. Ancak malın bedeli burada peşin olarak ödendiği için faiz tahakkuk etmez. Vade farkı faiz açısından işte bu noktada önemlidir. Çünkü borçtan faiz geliri elde edebilmek için borçluya vade yani borcun ödenmesi için belirli bir süre tanımak şarttır (Bayındır, 2007: 51).

1.3. Riba Çeşitleri

İslamiyet öncesi Arap toplumunda riba son derece yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. O dönemde özellikle yoksul olan kimselerin ribasız bir şekilde borç almaları mümkün değildi. Zor durumda kalan kişiler, borç süresi sonunda borç aldığı miktara ek bir bedel ödemek şartıyla borç alabiliyorlardı. Borçlarını zamanında ödeyemedikleri durumda vade uzatılıyor, fakat ödenecek fazlalık da katlanarak artıyordu. Böylece borç alan kişi aldığı borcun kat be kat fazlasını ödemek zorunda kalıyordu. Her borç türü ile ilgili olarak, borçlanılan miktarın çifter çifter artması şeklinde bileşik faiz uygulanıyordu. İslamiyet öncesinde Araplar, riba ile ticari kârı birbirinden ayırmamıştır. Hem ödünç verme işleminde ortaya çıkan riba hem de vade farklılığından doğan riba ticari kârdan farklı görülmemiştir (Ahmad, 1978: 172; Tabakoğlu, 2008: 294-295; Zeytinoğlu, 2015).

Hiz. Peygamber (s.a.v.) ve Dört Halife Döneminde de riba basit ve anlaşılır bir şeydi ve çeşitleri azdı. Daha sonraki dönemlerde ise çeşitli iktisadi kültürler ile etkileşimde bulunulmasıyla, farklı riba çeşitleri Müslümanların iktisadi hayatında yer almaya başladı.

Riba çeşitleri konusunda, yukarıda belirtildiği haliyle, bir netlik bulunmamasına rağmen uygulamada genellikle Cahiliye Ribası, Nesie Ribası ve Fazlalık Ribası bulunmaktadır.

1.3.1. Cahiliye Ribası (Riba el-Cahiliyye)

İslamiyet öncesi dönemde, bir kişinin başka bir kişiden alacağı olduğunda alacağının vadesinin gelmesi ile birlikte alacağını fazlasıyla tahsil etmesi durumunda gerçekleşen riba “cahiliye ribası”dır. Alacağın vadesi geldiği zaman alacaklı borçluya, “ödüyor musun, yoksa arttırıyor musun?” diye sormaktaydı. Bunun üzerine borçlu ödeme yaparsa yalnızca borç miktarı ödenmekteydi. Ancak borçlu ödeme yapmazsa veya yapamazsa ödeyeceği miktarı arttırır ve böylece alacaklı da borcun vadesini ileri bir tarihe kadar ertelerdi. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere, alacaklı tarafından borçluya verilen ödünç veya kredi, ilk vade için riba istenilmeden verilmektedir. Riba yalnızca ilk vade sonunda borcun borçlu tarafından ödenmemesi veya ödenememesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Ahmad, 1978: 172-173).

Cahiliye ribası, zenginın zahmetsiz bir şekilde aşırı zenginleşmesine, fakirin de aşırı borçlanması sebep olan adaletsiz bir muamele şekli olup, Kur'an'da haram olduğu belirtilmiştir (Fazlurrahman, 1964: 7).

Cahiliye Ribası ile ilgili tanımlamalardan hareketle, bu riba çeşidinin tefecilikle benzer olduğu söylenebilir. Burada da tefecilikte olduğu gibi faizden para kazanma durumu bulunmaktadır. Ancak ilk borcun ribasız verilmesinin, cahiliye ribasını tefecilikten ayırdığı söylenebilir.

1.3.2. Nesie Ribası (Veresiye Satıştan Doğan Riba)

Riba'n-nesie de denilen bu riba, standart şeylerin veresiye olarak satışından dolayı ortaya çıkan ribadır. Aynı cinsten iki şeyden birinin diğerine karşılık olacak şekilde veresiye satılması veya başka cinslerden olsa bile sayı, uzunluk, hacim, ağırlık ile satılması bakımından aynı özelliklerde olan iki şeyden birinin diğerine karşılık olacak şekilde veresiye satılmasıdır. Örneğin; iki ölçek buğdayın bir, iki veya üç ölçek buğday karşılığında veresiye olarak satılması caiz değildir. Aynı şekilde, iki ölçek buğdayın bir, iki veya üç ölçek arpa karşılığında veresiye olarak satılması da caiz değildir. Cinsleri aynı olan ve aralarında ağırlık ölçüsüyle veya hacimle satılma bakımından birlik bulunan iki şeyin, birinin diğeri karşılığında eşit ve peşin; cinsleri farklı olması halinde de eşit veya fazla ancak yine peşin olarak satılması halinde bu ribadan bahsedilemez (Döndüren, 2012: 390).

Nesie ribası, gecikme (vade) faizi olarak da adlandırılmaktadır. Her iki şekilde de ortaya çıkmaktadır. İlki, cahiliye faizi de denilen borcun süresi dolduğunda borçlunun borcunu ödeyememesi durumunda, alacaklının anaparaya yapacağı ilave şeklindedir. Bu riba türü, İslamiyet öncesi Arap toplumunda çok yaygın olarak kullanılmaktaydı. İkincisi ise faizle ilgili hadislerde zikri geçen altı maddeyi kendi cinsleriyle gerekse başka cinslerle miktarları eşit bile olsa, vadeli olarak mübadele edilmeleri durumunda ortaya çıkan faizdir (Karakuş, 2006: 8; Karaman, 1991: 212).

Yukarıda verilen tanımla nesie ribasının mübadele (bey) ile benzer olduğu belirtilmektedir. Ancak mübadele ribanın aksine helâldir. Aynı zamanda riba yeni bir değer oluşturmaz ve üretken değildir. Ribalı işlemle alacaklıya yapılan bir gelir aktarımı onun tüketim eğilimini düşürür ve gelirin büyük bir kısmının dolaşım akımına katılmaması toplam geliri nisbi olarak azaltır. Gelir akımının belirli ellerde toplanması da sosyal servet ve refahı azaltarak ribanın bereketini yok eder. Mübadele ise üretkendir ve istihdam imkânları oluşturur. Ayrıca eşit ve iki taraflı rizikolu mübadele (bey) ile eşit olmayan ve tek taraflı rizikolu mübadelede (riba) maliyet farkı olduğu belirtilir (Tabakoğlu, 2011: 147).

1.3.3. Fazlalık Ribası

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.), "Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurma ile, tuz tuzla başbaşa misliyle, peşin olarak satılır. Kim artırır veya artırılmasını talep ederse ribaya girmiştir. Bu işte alan da veren de birdir."⁸ Yine Müslim'de Ebu Hüreyre'nin bir rivayetinde '...cinsleri farklı ise müstesna' (Müslim, "Müsakat", 82) şeklindeki hadislerine dayanmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz hadislerden çıkan sonuçları şu şekilde sıralamamız mümkündür (Tabakoğlu, 2008: 295-296):

⁸ Şafii ve Maliki mezhepleri, altın ve gümüşün faize konu teşkil edeceği noktasında hemfikirdirler. Ancak diğer dört maddenin (arpa, buğday, tuz ve hurma) aynı zamanda gıda olma özelliklerini de göz önüne alarak değerlendirme yapmışlardır. Şafii mezhebine göre bütün gıda maddeleri faizin konusunu teşkil eder. Malikiler ise herhangi bir ayırım yapmadan bütün gıda maddelerini nesie (veresiye) faizinin konusu sayarken; aynı zamanda saklanabilme özelliğine sahip olan gıdaları da fazlalık faizinin konusu olarak görmüşlerdir. Malikilere göre, aynı cinsten olan bütün maddelerin veresiye olarak daha fazlasına mübadele edilmeleri faizdir (Bayındır, 2015: 197-198).

- Hadiste geçen ve ribaya konu olan altı adet meta örnekleme içindir. Sınırlama için değildir.
- Ölçülebilen ve tartılan her çeşit metada fazlalık ribası oluşabilir.
- Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı cinsten olan ancak vasıfları farklı olan metaların mübadelesini önermemiştir. Bunun yerine bu metanın satılması sonucunda alınan para ile bahsi geçen metanın satın alınmasını istemiştir.
- Aynı cinsten olan metaların mübadele edilmek istenmesi durumunda, aynı miktarda olmak şartıyla hemen mübadele edilmelidir.
- Farklı cinsten metaların mübadele edilmesi ise her türlü kayıttan uzaktır.

1.4. Ribanın Diğer Medeniyetlerde Yeri

Hem İslamiyet'ten önce hem de İslamiyet'ten sonra etkileşimde bulunulan toplumlarda riba kavramına ne şekilde yer verildiği ve buralardaki kullanım şeklinin İslam'daki ribayı ne ölçüde etkilediği oldukça önemlidir.

İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin doğduğu yerleri içine alan Mısır, Irak, Suriye, Anadolu ve Yunanistan, aynı zamanda ilk ve en eski medeniyetlerin kurulduğu, bu nedenle de kara ve deniz ticaretinin doğup geliştiği ülkelerdir. Bu ülkelerde gerçekleştirilen ticari, zirai ve sınai faaliyetler ve işlemler, ayni ve nakdi şekilde yapılan ikraz ve istikraz (ödünç verme ve ödünç alma) işlemleri ve ödünç veren (ikrazda bulunan) kişinin bu işleminden sağladığı fayda, bahsedilen üç semavi dinin riba konusundaki yaklaşımı ile ilgilidir (Uludağ, 2010: 281).

Din adamlarının iktisadi ve ticari hayatta üstlendiği rol dolayısıyla riba konusu ile doğrudan ilgilenmeleri göz önüne alınarak, diğer medeniyetlerdeki riba konusunu incelerken aşağıda öncelikle Yahudilikte ve Hristiyanlıkta riba kavramına, daha sonra da ilgili diğer medeniyetlerdeki riba kavramına yer verilmiştir.

1.4.1. Yahudilikte Riba

Yahudilerin dini kitabı Tevrat'ta riba kavramı ile ilgili hükümler Huruç, Lavililer ve Tesniye bölümlerinde geçmektedir (Binatlı, 1966: 155).

Yahudilikte riba kavramı özellikle önem taşımaktadır. Çünkü Yahudilerin ticaretle uğraşmaları ve Mısırlılar, Babiller, Aramiler, Keldaniler gibi toplumlarla iktisadi ve ticari etkileşim içerisinde bulunmaları bu kavrama özel bir değer katmıştır (Uludağ, 2010: 286).

Yahudiler, iktisadi ve ticari faaliyetlerin az ve basit olduğu dönemlerde, ribayı mutlak bir şekilde reddedip haram saymışlardır. Çünkü Yahudiler, ödünç vermeyi hem karşılıksız yapılması gereken bir iyilik olarak görmüşler hem de din kardeşliği, imanda bütünleşme, fakir olanlara karşı şefkat, merhamet ve sevgi hissi gibi mefhumları da pekiştirdiğini kabul etmişlerdir (Uludağ, 2010: 286).

Yahudiliğin ilk ve esas düşüncesine göre, ribadan elde edilen mal veya gelir haksızlık ve zulümdür. Başka birinin meşru olarak elde ettiği malını haksız ele geçirmek, onu sebepsiz ve haksız olarak yemek anlamına geleceğinden; bu durum kesinlikle haram görülmüş, riba; adam öldürmek, mal gasp etmek, zina yapmak, yoksul, zor durumda olanı ezmek, hırsızlık, emanete ihanet etmek ve Allah'a şirk koşmak gibi fiiller dolayısıyla girilen günahla eş değerde tutulmuştur (Uludağ, 2010: 286).

Ahd-i Atik olarak adlandırılan Yahudilerin kutsal kitabında “Şayet yanında bulunan fakir halkıma gümüş ödünç verirken, sakın ona faiz uygulama” (Tevrat, “Çıkış Bölümü”, 22/25) hükmüne yer verilmiştir.

Yahudiler yabancı kavramına, dini ve etnik köken açısından Yahudi olmayan herkesi kapsayan bir anlam yüklemişlerdir. Bu genelleştirme aslında Çıkış kitabındaki; “Memlekette doğan adam için ve aranızda garip olan misafir için şariat bir olacaktır”; “Garibe gadretmeyeceksin, siz garibin gönlünü bilirsiniz, çünkü Mısır diyarında gariptiniz” ifadeleri ile açıkça çelişmesine rağmen, Yahudiler hem yabancılara hem de araya yabancı üçüncü bir kişi koymak suretiyle birbirlerine riba uygulamışlardır (Dalgın, 2010: 85).

“Kardeşin fakir düşer ve sana muhtaç olursa, ona bir yabancı veya seninle yaşayan bir vatandaş gibi yardımcı ol. Ondandır faiz ve kâr alma. Aksine rabbinden kork. Kardeşin de seninle yaşar. Gümüşünü faizle verme. Yiyeceğini kârla verme” (Tevrat, “Levililer Bölümü”, 25/35-36).

“Kardeşinle faizli ödünç muamelesi yapma. Gümüş faizi veya yiyecek faizi veya faizle ödünç verilen hiçbir şeyin faizini. Ecnebilere (Yahudi olmayanlara) faizle ödünç verebilirsin. Ama kardeşine faizle ödünç verme” (Tevrat, “Tesniye Bölümü”, 23/19-20).

Başlarda basit ve anlaşılır olan riba kavramı ve riba yasağı, göçebe halinde yaşayan Yahudilerin Filistin’e yerleşmesi ve başka kavimlerle etkileşim içerisinde bulunup iktisadi ve ticari muamelelerin artmasıyla karmaşık bir hâl almış, bununla birlikte yeni yeni riba türleri ortaya çıkmıştır. Riba yasağının aşılması için hileli yollara başvurulmuştur. Ahd-i Atık’teki hükümler, bazı ribalı muamelelere izin verecek şekilde yeniden tefsir edilmiştir. Ribanın toplumda oluşturduğu infiali önlemek adına borçlular açısından istisnai hükümler getirilerek borçlarını ödemeleri kolaylaştırılmıştır. Bu çerçevede her elli yılda bir borçlunun bütün borçlarından kurtulmasını sağlayan “büyük jübile yılı” adında bir uygulamaya başlanmıştır. Borçlulara yedi yılda bir de ödeme kolaylığı ve borçlarını hafifletecek imkânlar sunulmuştur (Uludağ, 2010: 288).

1.4.2. Hristiyanlıkta Riba

Hristiyanlık dininde ribaya ilişkin yasak hükümleri “İncil”de görülmektedir. İncil’de ribayı haram kılan hüküm, “Hiçbir bedel ümit etmeyerek ödünç veriniz” ibaresi içerisinde bulunmaktadır.

12. yüzyıldan sonra birer iktisadi ünite şeklinde belirmeye başlayan şehirlerde fuarların kurulması, ticari faaliyetlerin canlınlaşması, iş bölümünün ve paralı mübadelenin yaygınlaşması nedeniyle iktisadi kurum ve kuruluşlar üzerinde hakimiyeti olan teolojinin etkisinin yavaş yavaş değişmesine sebep olmuştur (Zeytinoğlu, 2015: 147).

13. yüzyılda toplum üzerindeki gücü ve etkinliğini kullanan Kilise, Hristiyanlıkta riba konusunu şiddetli bir şekilde yasaklamıştır. Ancak daha sonra kilisenin gücünün azalması ve laik güçlerin de ortaya çıkmasıyla ribalı işlemler yapılmaya ve toleransla karşılanmaya başlanmıştır (Eskicioğlu, 1999: 107).

Bu çağın önemli düşünürleri, Eflatun ile Aristo’nun felsefesi ile çağın ekonomik yaşamı arasında bir uyum aramaya çaba göstermişlerdir. Bu düşünürlerin ilk öncüsü ise Aristo’nun fikirleriyle çağının Hristiyanlık ilkelerini kaynaştırmaya çalışan İtalyan Katolik din bilgini papaz Saint Thomas d’Aquin (1225-1274)’dir. Riba konusunda Aristo’yu takip eden Thomas’ın riba hakkındaki görüşleri Aristo kadar katı değildir, ancak ribayı meşru görüp

görmediği hususu tartışmaya açıktır. Hristiyanlıkta riba konusu ile ilgili dikkat çeken görüşlere sahip ve bilgi felsefesi, metafizik ve ruhun ölümsüzlüğü konularındaki yorumlarıyla skolastik düşünceye önemli katkılar sağlayan bu filozofa göre; ödünç verilen bir şey için riba almak, var olmayan bir şeyi satmak demektir ki bu da günâhtır. Ancak burada, tüketim ve kullanmayı birbirinden ayırarak, kullanma amacıyla alınan bir şeye karşı ödenen bedeli de meşru kabul etmiştir. Yine Thomas’a göre, borç alınan şeylerin ribaya konu olabilmeleri için onların kullanılma biçimleri, şarap ve buğdayda olduğu gibi, tüketilme biçiminde olmamalıdır (Zeytinoğlu, 2015: 147).

Hristiyanlıkta riba faizle eşdeğer görülmüş ve ödünç verilen paradan elde edilen kazanç olarak tanımlanmıştır. Hristiyanlara göre ödünç vermek, karşılıksız bir yardım olarak görülmektedir. Bununla ilgili Luka İncili’nde şu ifadeye yer verilmiştir:

“Eğer mislini almayı ümit ettiğiniz kimselere ödünç verirsiniz, sizin ne faziletiniz olur? Günahkârlar da günahkârlara karşılığını almak üzere ödünç verirler. Fakat siz düşmanlarınızı sevin, onlara iyilik edin ve hiçbir şey beklemeden ödünç verin ki, alacağınız ecir büyük olsun” (İncil, “Luka”, 6/34-35).

Hristiyanlıkta riba yasağı aşamalı bir şekilde ve zamanla olmuştur (Uludağ, 2010: 291):

- i. Ribanın yasak olması mutlak bir şekilde kabul edilmiştir. Bu çerçevede, Hristiyan âlimler, kilise babaları ve konsiller ribaya şiddetle karşı durarak bu konuda kesin bir mücadeleye girmişler ve riba ile tefeciliği aynı kapsamda görmüşlerdir.
- ii. Riba ile ödünç verme yasağı klasik bir kuram durumuna getirilmiştir. Saint Thomas, Scot ve Molina gibi Orta Çağ Hristiyan yazarları döneminde ribayla ödünç verme kesin bir dille yasaklanmıştır. Bu çerçevede tefecilere maddi ve manevi cezalar uygulanmaya başlanmıştır.
- iii. Kilise, Yahudilerin etkisi ve iktisadi hayatın gerekleri ile uyumlu olarak hileli ve dolambaçlı yollardan ribanın meşruluğunu kabullenmeye başlamıştır. Buna tepki olarak ribayla ödünç yasağını getiren bir Kanun konulmuş ise de bu bir çözüm olmamış; din adamları nelerin faiz nelerin riba olduğu konusunda uzun tartışmalara girmişlerdir. Bir taraftan riba yasağı ile ilgili olarak kural konulmuş, diğer taraftan istisnalarla bu kural delinmeye çalışılmıştır.

1.4.3. Eski Mısır ve Babil’de Riba

Sümer ve Babil medeniyetlerinden kalan belgelerde, ödünç olarak alınan/verilen paranın ya da eşyanın nasıl alınıp verileceğine ve riba oranlarının nasıl olacağına ilişkin hükümler bulunmaktadır (Uludağ, 2010: 282).

Babil İmparatorluğu’nun meşhur kralı Hammurabi, kendi adıyla anılan 282 maddelik Hammurabi Kanunları’nı yayımlamıştır. Buna göre, borç veya ödünç verme işleriyle uğraşan ibadethane veya mabetlerle ilgili olarak, ödünç verme veya ödünç almanın (ikraz veya istikraz) niteliği, borcu tahsil etmenin yöntemi, borcun hangi mallarla tahsil edileceği, doğal afet durumunda ribanın uygulanmayacağı ve borcun tahsil edilemeyeceği gibi hususlarda birtakım hükümler yer almıştır (Şirin, 1994: 2).

Eski Mısır’da iki türlü ödünç verme geleneği bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, İslam’da da olduğu gibi karşılıksız ve ribasız ödünç verme yani karz-ı hasen; ikincisi de nakit ve zirai ürünlerle ilgili olarak ödünç vermedir. Aslında Mısır’da dinin gereği olarak riba haram sayıldığından Mısırlılar da riba uygulamasını bilmemekteydi. Ancak Asyalı kavimlerle, özellikle Süryanilerle ve Keldanilerle, etkileşimde bulunulmasıyla Mısırlılar riba uygulamasını öğrenmiştir. Süryaniler, Keldaniler ve Babillerde ise riba ve tefecilik yaygın olarak uygulanmaktaydı. Keldaniler faiz oranını yüzde yirmi olarak belirlemişlerdi. Mısırlılarda ise bu oran yüzde otuzlara kadar çıkmıştır (Uludağ, 2010: 282).

1.4.4. Eski Hindistan’da Riba

Riba ile ilgili en eski kaynaklar M.Ö. 2000-1400 yıllarına dayanan Hintlilerin el yazmalarıdır. Budist Jatakas’ta ve Hindu Sutrası’nda ribali işlemler için küçümseyici ifadeler kullanılmıştır. Bu dönemde önde gelen milletvekillerinden biri olan Vasishttha, kast sisteminde yükseklerde bulunan Brahman ve Kshatryas gibi kastların borç para vermesini yasaklayan bir Kanun hazırlamıştır. M.S. 2. yüzyılda ribanın göreceli hale gelmesi ile bu Kanun, yasal oranın üzerinde riba alınamayacağı anlamına gelecek şekilde yorumlanmıştır (Khan, 2014: 6).

Katı bir kast sisteminin uygulandığı Eski Hindistan’da yüksek kademede bulunan kastlar için riba tamamen yasaklanmıştır. Daha aşağı kademede bulunan kastlar için ise adil bir sistemden bahsedilmiştir. Riba, borçlanma neticesinde ortaya çıkmıştır. Kurulan adil bir

sisteme rağmen daha sonrasında tefecilik yaygınlaşmıştır. Tefecilik yapan kişilere ise “Sahukâr” ve “Banya” denilmiştir (Uludağ, 2010: 283).

1.4.5. Roma’da Riba

Roma’nın kurulması ile birlikte riba her toplumda olduğu gibi Romalılar tarafından da uygulanmaya başlamıştır. Bu çerçevede, sermayedarlarla yoksullar karşı karşıya gelmiş ve durum gittikçe sermayedarlar lehine olmuştur. Sonuçta bu istismar iktisadi düzeni bozucu bir durum yaratmıştır (Binatlı, 1966: 153).

Riba uygulaması Roma toplumunda şu şekilde cereyan etmiştir: Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyeti ve himayesinde bulunan yerlerde yaşayan ve ağır vergi yükü altında ezilen halk, vergilerini verebilme adına şövalyelerden yüksek oranlarda faizle borç almıştır. Buradan yola çıkarak, zenginin fakir karşısında daha da zenginleştiğini gören, ribayı kınayan ve ribanın iyi bir şey olmadığını belirten Aristo, Platon ve Cicero gibi filozofların da görüşlerinden etkilenerik Roma’da M.Ö. 342 yılında yürürlüğe giren Lex Genucia adlı kanunla riba tamamen yasaklanmıştır. Fakat iktisadi zorunluluklar nedeniyle bu yasak çok da uzun süre devam etmemiş ve aşılmaya çalışılmıştır. Daha sonra Roma İmparatorluğu’nun sonlarına doğru faiz oranlarına sınırlama getirmekle yetinilmiştir. Bu çerçevede Romalılar, borçlu kişileri ve yoksulları koruma amacıyla faizi kanunla sınırlayıp bu yönde hükümler getiren ve kanunlar koyan tarihteki ilk medeniyet olmuştur (Khan, 2014: 16).

On iki levha kanunlarında da faizi sınırlayan hükümler bulunmaktadır. Bu çerçevede faiz oranı yüzde 8,3’ten fazla değildir. İmparatorluğun sonlarına doğru bu oran yüzde 12’lere kadar çıkmıştır. Diğer bir deyişle, ödünç olarak verilen paranın on ikide biri faiz olarak alınmıştır. (Uludağ, 2010: 284).

Roma hukukunda ödünç akdi ve ödünç verme müessesesi esasen faizsizdi. Faiz isteyebilmek için ödünç verme muamelesinin yanında ayrıca bir de sözlü anlaşma yapmak gerekirdi. Ödünç alan kişi ancak bu taahhütten sonra ödünç veren kişiye faiz öderdi. Faiz, sermayenin tamamı üzerinden aylık olarak hesaplanır; faiz oranları ise ayda yüzde biri, yılda yüzde on ikiyi geçmezdi. Justinianus döneminde faiz oranı ise zenginlerin verdikleri ödünç için yıllık yüzde dördü, orta halli insanlar için yüzde altıyı geçmiyor; tüccarlar da yüzde sekize kadar borç alabiliyordu (Khan, 2014: 16).

Roma hukuku bileşik (mürekkep) faize izin vermediği gibi anaparayı aşacak kadar faiz birikmesine de izin vermiyordu. Anaparayı aşan faizi ödeme mecburiyetini ortadan kaldırıyor. Yani ödünç veren en fazla anapara kadar faiz alabilmekteydi. Ödünç alan, sözleşmede şart kılınsa dahi bundan fazlasını ödememe hakkına sahipti. Ancak bütün bu düzenlemelere rağmen iktisadi zorunluluklar bahane edilerek Roma’da tefecilikle baş edilememiştir (Uludağ, 2010: 284).

1.5. Ribanın İslamiyette Yeri

Kur’an-ı Kerim, inişinden bu yana birçok ilme kaynaklık etmiş ve onun sayesinde İslam kültürü ve medeniyeti vücut bulmuştur (Izutsu, 2012: 19).

Kur’an-ı Kerim’de geçen Allah, Nebi, infak, zekat, riba, rehin gibi pek çok anahtar kelime araştırıldığında her birinin birbirleri ile yakın bir ilişki içerisinde ve birbirlerine çeşitli yollarla bağlanmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle, anahtar kelimeleri analiz ederken ve açıklarken, sistem içerisinde bu kelimelere özel anlamlar kazandıran çeşitli kelime ilişkilerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Bu çerçevede, Kur’an’daki kelimelere ilişkin manalar yalnız başına değil; ancak bir sistem içerisinde değer kazanmaktadır. Kur’an’daki kelimelere baktığımızda, manası izaha muhtaç olmayacak kadar açık kelimeler bulunmakla birlikte, izaha muhtaç ve anlam bakımından açık olmayan kelimeler de bulunmaktadır. Açık anlamlı kelimeleri kendine özgü manası dışında ve içinde bulunduğu sistem dışında zikretsek bile o kelime yine aynı anlamı taşımaya devam etmektedir. Örneğin, kitap kelimesi hem Kur’an’da hem de Kur’an dışında daima aynı anlama gelmektedir. İşte kelimenin ortaya çıkan bu sürekli anlamına “esas anlam” denilmektedir. İzafe anlam ise, kelimenin bulunduğu özel sistemden ve bu sistemdeki başka sözcüklerle olan ilişkisinden dolayı edindiği özel anlam olarak ifade edilmektedir (Izutsu, 2012: 25-26). Örneğin, “zekât” kelimesinin anlamı ağırlıklı olarak somut anlamda “artmak” olmakla birlikte, Kur’an-ı Kerim’de yeni izafi anlamlar kazanmıştır: Temizlenme, arınma, iyi olma anlamında ve sosyal yardımlaşmanın, vergi müessesesinin belirli bir formunu ifade etme (Demir, 2007: 15-17).

Kur’an’da; Allah, derece ve önem yönünden en yüksek odak kelimedir. Yani Kur’an düşünce sistemi merkezinde Allah olan “teosentrik” (Tanrı Merkezli) bir sistemdir. Bu

sistemde Allah, yukarıdan aşağıya kadar her şeye hâkim durumdadır ve bütün anahtar kelimelerin semantik yapısı üzerinde derin bir etki göstermektedir (Ateş, 2012: 426-427).

Fazlurrahman (2014: 20), Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması ile ilgili olarak farklı bir yaklaşım öne sürmüştür. Bu yaklaşıma göre, Kur'an'ın hükümlerinin bir kısmı bulunulan dönemle ilgili olup Hz. Peygamber'in (s.a.v.) döneminde geçerli fakat bugün uygulanması mümkün olmayan hükümlerdir. Örneğin, hata ile adam öldürmenin veya yeminden dönmenin kefareti olarak köle azat etmek gerekir; ancak günümüzde kölelik bulunmadığı için bu hükmün uygulanması da mümkün değildir.

Ancak, Kur'an'ın genel hükümleri evrenseldir ve tüm dönemlere hitap etmektedir. Bu nedenle hemen her surede mutlaka insanlarla veya insan topluluklarıyla ilgili olaylar ve olgular anlatılmaktadır. Kur'an geçmiş, geleceği ve içinde yaşanılan zamanı bir bütün halinde insanların alanı olarak görmektedir (Ateş, 2012: 428).

Kur'an'da yer alan kelimelerin sistematüğını anlamak, konumuz açısından riba kelimesini açıklarken ve Kur'an'da ne anlamda yer aldığını araştırırken de bize yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede, **“Kur'an'ın genel sistematüğü içerisinde riba kelimesi nasıl yer almaktadır? Riba ile ilgili ayetler hangileridir ve uygulama alanları ne şekildedir? İslam'da ribaya bakış açısı nasıldır? Hadislerde ribaya ne şekilde yer verilmiştir?”** gibi sorular bu kısmın temel çıkış noktasını oluşturmuştur.

İslam'da, riba yasağının çerçevesi toplumsal etkileşimler ve iktisadi muamelelerin ötesinde ayet ve hadislerle çizilmiştir. Kur'an'da riba ile ilgili on üç ayet vardır⁹ (Erdem, 2017:93). Ribanın haram olduğu konusunda, Müslümanlıkta, tüm fıkıh mezhepleri de dâhil herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ribalı muameleler Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde açık bir şekilde reddedilmiş, çok büyük günah olarak kabul edilip yasaklanmıştır.

Kur'an'da ribanın yasaklanması, içkinin yasaklanmasında da olduğu gibi, kademeli olarak ve dört aşamada gerçekleşmiştir (Karaman vd., 2006: 670-671). İlk aşamadaki ayetler ribayı tamamen yasaklama yerine vazgeçirici niteliktedir (Rum Suresi, 39. ayet). Bu ayette faiz yasağından çok faizle gelen artışın kabul edilemez bir artış olduğu belirtilmiştir. İkinci aşamada, Yahudiler üzerinden örnekler verilerek ve onların içine düştükleri durum da anlatılarak insanların ders alması gerektiği belirtilmiş; yine kesin bir yasak konulmamıştır

⁹ Bakara Suresi 2/188-275-279, Al-i İmran Suresi 3/130, Nisa Suresi 4/29-31-160-161 ve Rum Suresi 30/39'uncu ayetleridir.

(Nisa Suresi, 5/160-161. ayetler). Üçüncü aşamada ise riba kısmen yasaklanmış (Al-i İmran Suresi, 130-132. ayetler); bu ayetlerde Cahiliye toplumunda yaşayan Araplar arasındaki bir uygulamaya işaret edilmiştir. Müşrik Araplar, borç vadesinde ödenemediği zaman borca yüksek faizler ekleyerek vadeyi uzatmış, böylece borç kat kat artmıştır. Ayetten anlaşılan anlamın tersini dikkate alarak kat kat olmayan faizin yenebileceğini söylemek ise mümkün değildir. Dördüncü aşamada da kesin olarak riba yasağı getirilmiştir (Bakara Suresi, 2/275-281) (Erdem, 2017: 94). Riba ile ilgili Mekke döneminde nazil olan ayetlerde genel olarak riba hoş karşılanmamış, ribalı muamelelerden kaynaklanan memnuniyetsizlik ortaya konulmuş ve yerilmiştir. Ancak ribanın tamamen yasaklanmasına yönelik ayetler Hicret'in üçüncü yılında Uhud Savaşı'ndan sonra nazil olmuştur (İbn Hacer, 1981: 205).

İslamiyette ribanın kademeli olarak yasaklanmasındaki amaç, Cahiliye toplumunun riba uygulaması ile çok fazla iç içe olması dolayısı ile sosyolojik intibakı dikkate alınmasıdır. Diğer bir deyişle, Kur'an'ın vahyinde önceden beri uygulanan geleneklerin bir anda kaldırılması yerine zamanla insanların akıllarına hitap ederek aşamalı olarak ikna olmalarını sağlamaktır (Erdem, 2017: 122-123).

1.5.1. Riba ile İlgili Ayetler

İslam dininde riba ile ilgili hükümler, Hz. Peygamber'e Mekke'nin Fethi sıralarında nazil olmuş; ancak halka duyurulması ve ilk uygulaması ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Veda Haccı'nda olmuştur (Yazır, 2011, 2/266).

Kur'an-ı Kerim'de riba yasağı ile ilgili ayetlere bir bütün olarak bakıldığında, bu ayetlerde kullanılan dilin, diğer günahlarla ilgili ayetlerde kullanılan dilden farklı ve daha güçlü olduğu görülmektedir. Kur'an'da riba yasağına verilen önemle bağlantılı olarak da adalet ve ahlâk temelli sosyal ve ekonomik düzen kurma isteği riba konusunda farklı ve güçlü bir dil kullanmayı gerektirmiştir denilebilir (Erdem, 2017: 123).

Riba ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de şu hükümlere yer verilmiştir:

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَخْبِطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾.

“Faiz yiyenler¹⁰ ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi davranış gösterirler. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah’a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.” (Bakara Suresi, 2/275).¹¹

﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ﴾

“Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez.” (Bakara Suresi, 2/276).

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

“Şüphe yok ki iman edenler, güzel şeyler yapanlar, namaz kılanlar ve zekât verenlerin Rableri katında ecirleri vardır; onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir” (Bakara Suresi, 2/277).

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتِغُوا فَلَئِنَّ رُءُوسَ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın.¹² Bunu yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer

¹⁰ Ribanın yasaklanması konusunu ele alan bu ayetin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) inen son vahiylerden olduğuna inanılmaktadır. Riba konusu, karşılıksız yardım konusunu ele alan önceki ayet ile ilişkilidir. Çünkü, ilki ahlâki olarak ikincisinin tam tersidir: Gerçek yardım, herhangi bir maddi karşılık beklemeden bir şeyi vermektir. Halbuki riba borç verenin bir emek sarf etmeksizin kazanç sağlama beklentisine dayanmaktadır (Esed, 2002: 84).

¹¹ Bakara Suresi’nin önceki ayetlerinde, Allah yolunda harcamanın, sadaka vermenin önemi açıklanmış olup, fakirlere yardım etmenin önemine dikkat çekilmiştir. Mü’minler, karşılıksız sırf Allah rızası için mallarını harcamaya teşvik edilmiştir. Bu ayette ise tam tersi bir durum olarak riba konusundan bahsedilmekte ve bu haksız kazanç kesin bir şekilde yasaklanmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Yolu Tefsiri, 2020: Cilt:1, 429).

İslamiyetten önce faiz, Araplar arasında son derece yaygın bir uygulamaydı. Borçlu kişi genelde aldığı kat kat fazlasını ödemek durumunda kalırdı. Bu uygulama o kadar yaygınlaşmıştı ki **“alış-veriş de faiz gibidir”** deniliyor; faiz de tıpkı alış-veriş gibi meşrû kabul ediliyordu (Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Yolu Tefsiri, 2020: Cilt:1, 429).

¹² Bu emir sadece o dönemi değil tüm dönemlerde Kur’an’ın mesajına inanacak insanları kapsamaktadır (Esed, 2002: 84).

tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere ana paranız sizindir” (Bakara Suresi, 2/ 278-279).

Bakara Suresi’ndeki yukarıda yer verilen ayetler, sadece ribanın yasaklılığını değil; aynı zamanda ne tür muamelelerin ribayla ilgili olduğunu da göstermektedir. Bakara Suresi’nin 278. ve 279. ayetlerinin iniş sebebi ile ilgili olarak Muhammad Taqi Usmani (2000) şöyle demiştir:

“...Mekke’nin fethinden sonra Hz. Peygamber (s.a.v), (ödemesi) belirli bir vadeye bağlanan faizli işlemlerin tamamının artık geçersiz olduğunu herkese duyurdu. Bu ilan, aynı zamanda birisine borç veren kimsenin bu borcuna karşılık faiz talep edememesini kapsıyordu. Mekke’nin fethinden sonra Hz. Peygamber (s.a.v), o zamana kadar henüz fethedilmemiş olan Tâif şehrine yöneldi ancak fetih gerçekleşmedi. O vakit, Tâif şehrinin sakinlerinin çoğu Benî Sakîf kabilesine mensuptu. Onlar, daha sonra Hz. Peygambere (s.a.v) gelerek Müslüman oldular ve bir anlaşma yaptılar. Benî Sakîf kabilesinin sözleşmede ileri sürdükleri şartlardan birisi de faiz konusundaydı. Şöyle ki, kendilerine borçlu olan kimselerin anaparaya ilaveten ödeyecekleri faizin geçerliliğini devam ettirmesi, kendilerinden alacaklı olanların ise anaparaya ilaveten alacakları faizin ise geçersiz olması şeklindeydi. Peygamber (s.a.v) ise, sözleşmeye onların Müslümanlarla aynı haklara sahip olduğunun yazılmasını emretti. Sözleşmeyle kendi taleplerinin Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından kabul edildiğini düşünen Benî Sakîf kabilesi, Amr b. el-Muğîre oğullarından alacakları anaparaya ilaveten faizlerini de talep ettiler. Onlar da Müslüman olduklarını ve İslam’ın da faizi kesin olarak yasakladığını söyleyerek onların bu isteklerini reddettiler. Bunun üzerine Benî Sakîf Kabilesi de konuyu Mekke valisi Attâb b. Esîd’e arz ederek Müslümanlarla yaptıkları anlaşma gereğince alacakları faizden vazgeçmeme ile sorumlu olmadıklarını belirterek taleplerini dile getirdiler. Attâb b. Esîd’in de konuyu Hz. Peygambere (s.a.v) iletilmesiyle Bakara 278 ve 279. ayetler nazil oldu. Bunun üzerine Benî Sakîf kabilesi teslim oldu, Allah ve elçisine karşı savaşmak için herhangi bir güçlerinin bulunmadığını söylediler.”

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

“Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin.¹³ Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz” (Al-i İmran Suresi, 3/130).

¹³ Putperest olan Mekkeliler’in güçlü ordularını teçhiz etmelerini ve zayıf bir teçhizata sahip Müslümanları Uhud’da neredeyse yenebilmelerini sağlayan servet esas olarak tefecilik yoluyla elde edildiği için Müslümanlar bu konuda düşmanlarını örnek alabilirlerdi. Tefeciliğin yasak olduğunun vahiy yoluyla bir defa daha vurgulanması, bu eğilimi ortadan kaldırmak içindir (Esed, 2002: 115).

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ

بِكُمْ رَحِيمًا﴾.

“Ey iman edenler! Karşılıklı rızâya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir” (Nisa Suresi, 4/29).

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ غُدُوًّا وظُلُمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا﴾.

“Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah’a çok kolaydır” (Nisa Suresi, 4/30).

﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ مُدْخَلَ كَرِيمًا﴾.

“Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız” (Nisa Suresi, 4/31).

﴿فَظَلَمَ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا. وَأَخَذَهُمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾.

“Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık” (Nisa Suresi, 4/160-161).

﴿وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبٍّ لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوَ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْغِفُونَ﴾.

“İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir” (Rum Suresi, 30/39).

Rum Suresi 39. ayet, Kur’an’ın nüzul kronolojisinde riba kavramının yer aldığı ilk ayettir (Esed, 2002: 827). Ribanın sadece bir fazlalık, hasılat olarak algılanmaması, eylem biçimi yönünün de göz önüne alınarak bu fazlalığı ortaya çıkarıcı işlem şekli olarak

tanımlanmaktadır (Bayındır, 2021: 8). Kavram lafz olarak, bir şeyin miktarındaki “artış”ı anlatmaktadır. Kur’an terminolojisinde ise bir kimsenin veya kurumun başka birine ödünç olarak verdiği belli bir mal veya para miktarının faiz yoluyla meşru olmayan bir artış sağlamasını ifade etmektedir. İlk dönemlerde Müslüman hukukçuların çoğu, sorunu kendi dönemlerinde ya da daha önceki dönemlerde geçerli iktisadi şartlar çerçevesinde inceleyerek bu “gayrimeşru ilave”yi, “oranına ve temelindeki iktisadi güdüye bakmadan” faiz karşılığı verilen bir borçtan sağlanan kazanç ile aynı tutmuşlardır. Bununla beraber Müslüman âlimler, ribanın tanımı üzerinde yani bütün muhtemel hukuki durumları kapsayacak ve farklı iktisadi şartların bütün zorlamalarına cevap verebilecek bir tanım üzerinde henüz anlaşabilmiş değillerdir. Yine de Kur’an’ın ribayı ve onu uygulayanları mahkûm ederken kullandığı sert ifadeler, ribanın niteliği, sosyal ve ahlâki sınırları konusunda yeterli bir fikir vermektedir. Genel olarak ribanın negatif muhtevası faiz karşılığı borç vermek suretiyle sağlanan ve iktisadi olarak güçsüz durumda bulunan kişilerin güçlü ve servet sahibi kişilerce sömürülmesinden doğan kazançlarla ilgilidir. Borç veren, kullandığı sermaye mülkiyetinin tam sahibi olup, bu fonun kullanım amacı ile ilgili hiçbir yasal kaygı taşımamakta, sağladığı kazanç da borç kullananın bu işlemde dolayı uğradığı kayıplara bakılmaksızın sözleşme gereği garanti altına alınmaktadır. Bu tanımlama göz önüne alınca hangi tür mali işlemin riba çerçevesi içinde kalacağı sorununun son durumda “manevi, ahlâki” bir sonucu olduğunu ve borç veren ile alan arasındaki ilişkilerin temelinde olan sosyoekonomik durum ile yakından ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. İktisadi kavramlarla ifade edersek de bu sorunun “kazanç ve kayıpların borç işlemine katılan her iki tarafça nasıl adil olarak paylaşabileceği” sorunu olduğunu görürüz. Kur’an’ın riba uygulaması açık ve kesin olmasına rağmen, her Müslüman toplum bu kavrama yeni bir boyut ve yeni bir iktisadi anlam yükleme sorumluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Rum Suresi 39. ayette henüz kesin bir yasaklama görülmemektedir; fakat bir kimsenin refahını “başka insanların malvarlığı” sayesinde artırması şeklindeki gayri ahlâki beklentiye atıfta bulunmak suretiyle Bakara 275. ayet ve devamında konulan yasağın ilk işaretleri verilmiştir (Esed, 2002: 827-828).

Bu ayetlerde bir kez daha görülmektedir ki ne olursa olsun riba yasaklanmıştır. Sadece anaparanın alınmasına izin verilmiştir. Yine Kur’an’ı Kerim’de, Allah’ın alışverişi helal, ribayı haram kıldığı, eli darda olan birini eli genişleyinceye kadar beklemek gerektiği gibi birçok hükme de yer verilmiştir.

1.5.2. Riba ile İlgili Hadisler

İslam'da riba ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerin yanında, birçok hadis-i şerif de bulunmaktadır. Bu hadislerin bazıları ribanın yasaklanmasına bazıları da ribanın izah edilmesine ilişkindir. Ribayı yasaklayan hadislerde faiz, Kur'an'da yasaklandığı gibi, kesin olarak yasaklanmıştır. Bunlar; faiz yiyenlerin, yedirenlerin ve şahitlerinin kınandığı hadislerdir (Karakuş, 2006: 25).

Hz. Peygamber (s.a.v.) Veda Haccı'nda "Cahiliye toplumunun ribası kaldırılmıştır" buyurmuştur. Bu hadis, genel bir ifade ile Cahiliye Dönemindeki bütün ribalı işlemlerin yürürlükten kalktığını belirtmektedir.

Yine riba ile ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarıldığı rivayet edilen hadisler şu şekildedir:

1.4.2.1. Riba'l-Fadl'a Dair Hadisler

- "Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurma ile tuz tuzla başbaşa misliyle, peşin olarak satılır. Kim artırır veya artırılmasını talep ederse ribâya girmiştir. Bu işte alan da veren de birdir" (Müslim, Müsakat, 82).
- "... Altınla gümüşün her ikisinden daha fazla olan gümüşle peşin olarak satışında bir beis yoktur. Ancak vadeli satışı caiz değildir. Arpayla buğdayın her ikisinden daha fazla arpayla peşin olarak satışında bir beis yoktur. Ancak vadeli satışı caiz değildir" (Ebû Davûd, Büyû', 12).
- "Altın altınla peşin satılmaz ise ribâdır. Buğday buğdayla peşin satılmazsa ribâdır. Arpa arpayla peşin satılmazsa ribâdır. Kuru hurma kuru hurmayla peşin satılmazsa ribâdır" (Müslim, Müsakat, 79).

1.4.2.2. Riba'n-Nesie'ye Dair Hadisler

- "Dinar dinarla, dirhem dirhemle başa baş misliyle değiştirilmelidir. Hadisi rivayet eden râvî (hadisi öğrenen ve hadisi eda terimlerinden biriyle nakleden kişi) der ki: 'Ben İbn Abbas'tan böyle işittim. Kendisiyle karşılaştığımda bu konuyu böylece anlattı.' Ebu Saîd der ki: 'İbn Abbas'a (r.a.) sordum: Sen bunu Resûlullah'dan (s.a.v.) mı işittin,

Kitabullah'ta mı gördün?’ Bana şu cevabı verdi: ‘Bunun ikisini de söylemiyorum. Ancak bana Üsâme İbnu Zeyd (r.a.) haber verdi ki, Resûlullah (s.a.v.): ‘Sadece veresiye satışta ribâ vardır’ buyurmuştır” (İbn Mace, Ticarat, 49).

- “Adamın birisi Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Hayber’e zekât toplamak için görevlendirilmişti. Adam oradan iyi cins hurmalar getirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) adama ‘Hayber’in tüm hurmaları böyle mi?’ diye sordu. Adam da hepsinin böyle olmadığını, toplanan kötü hurmalardan iki ölçek vererek iyi cins hurmalardan bir ölçek aldığını veya üç ölçek verip iki ölçek aldığını söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), ‘böyle yapma, önce düşük kalitedeki hurmaları para karşılığında sat, sonra parayla (dirhemle) iyi kalite hurmaları al. (Hurmayla hurma takas edildiğinde) Onlar eşit olmalıdır.’ demiştir” (Müslim, Müsakat, 98).

1.4.2.3. Ribayı Kesin Olarak Yasaklayan Hadisler

- “Avn b. Ebû Cuhayfe’den rivayet olunmuştur. Demiştir ki: Babamı haccam¹⁴ bir köle satın alırken gördüğümde kendisine sordum. Peygamber (s.a.v.) ‘Köpek ile kanın parasından, dövme yaptırmaktan, riba yemekten ve yedirmekten nehyetti. Resim yapanı da lanetledi’ buyurmuştur” (Buhari, Büyû’, 25).
- “Müslim’in rivayetine göre Peygamber (s.a.v.): ‘Yedi günahı sakının’ buyurdu. Bu günahların hangileri olduğu sorulunca Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: Allah’a şirk koşmak, sihir yapmak, hak olanın dışında Allah’ın haram kıldığı cana kıymak, yetim malı yemek, riba yemek, savaştan kaçmak ve namuslu mü’min kadınlara zina iftirasında bulunmaktır” (Müslim, İman, 134).
- “Hz. Peygamber (s.a.v.), ribanın haram olduğunu kesin ifadelerle Veda Haccı’nda, çok sayıda Sahabenin bulunduğu bir ortamda şöyle ifade etmiştir: ‘Ribanın (faizin)¹⁵ her türlü kaldırılmıştır. Anaparanız sizindir. Kimse zulmetmeyecek ve zulme de uğramayacaktır. Allah (c.c.) kesin bir şekilde faizi haram kılmıştır. Ben faizli işlemlerde anaparadan başkasının alınmamasını, amcam Abbas’ın insanlardan alacağı faizi iptal

¹⁴ Hacamat eden, kan alan.

¹⁵ Veda Haccı’nda Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından ribanın haram olduğu bildirilmiştir, ancak bu hadisin birçok aktarımında riba kavramı yerine faiz kavramının kullanıldığı görülmüştür.

ederek başlatıyorum.’¹⁶ Daha sonra amcası Abbas’ın borçlularından alacaklı olduğu faizi iptal etti” (Müslim, “Hac”, 19/147).

1.4.2.4. Ribayı Tanımlayan Hadisler

- “Fayda sağlayan her ödünç ribadır.”

Yine bu konuda birçok hadis-i şerif aktarılmakla birlikte bu hadislerin sahihliği konusunda görüş birliği bulunmamaktadır.

Ayet ve hadislerde görüldüğü üzere İslam’da riba açık ve kesin bir dille yasaklanmıştır. Zaten sevgi, hoşgörü, yardımlaşma ve dayanışma gibi ilkelerini esas alan bir toplum kurmak isteyen İslam’ın amacı, riba ortamının ve dolayısıyla ribalı muamelelerin doğuşunu engellemektir. Çünkü gelir elde edilirken dikkat edilen en önemli unsur emektir. Bu nedenle, sermayenin risksiz bir şekilde gelir elde etmesinin engellenmek istenilmesi, sermayenin atıl bırakılmaması ve sermayenin üretimden alıkonulmaması gibi hususlar ribanın oluşmasını önlemektedir (Küçükkalay, 2011: 90; Tabakoğlu, 2008: 293).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Kur’an-ı Kerim’de belirtilen ayetlerin yanında Hz. Peygamber’den (s.a.v.) nakledilen hadislerde de riba yasağı açık bir şekilde vurgulanmıştır. Bu belirtilen ayet ve hadislerden ribanın yasaklanmasının yanında, türleri ve içeriğine ilişkin de çok sayıda sonuç çıkmaktadır. İlk olarak, riba karşılığında borç verilmesinin Allah’a ve Peygamber’e savaş açmakla eş değer tutulduğu görülmektedir. Sadece borç verenler değil; aynı zamanda alanlar, ribalı muamelelere şahitlik edenler ve bir şekilde katkıda bulunanların da günah işlemiş olduğu kabul edilmektedir. Ancak temel gıda ihtiyaçlarını karşılama konusunda zor durumda olan bir kişiye, bu ihtiyaçlarını karşılamak için faizli olarak borç almaya sınırlı olarak müsaade edilebilmektedir (Ayub, 2017: 49-50).

İkinci olarak, Kur’an’daki ayetlerin borçta ve ödünçte riba konusunu ele aldıkları görülmektedir. Ödünç; bir malın veya belirli bir miktardaki paranın bir kişiden aynısıyla veya benzeriyle ödenmek üzere alınması; borç ise, vadeli bir alışverişte veya bir kiralama

¹⁶ Konu ile ilgili olarak İbn Rüşd bunu esas alarak Darü’l-harpte harbiler ile faizli muameleler yapılabileceğine işaret etmiştir. Çünkü önceden Mekke Darü’l-harp olarak görülmekteydi ve Abbas (r.a.) da orada Müslüman olarak yaşamaktaydı. Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v.), Abbas’ın (r.a.) Müslüman olduğu andan itibaren elde ettiği faizlerin tümünü vermesini istememiştir. Sadece Cahiliyenin Mekke’den tamamen gitmesinden sonra henüz tahsil etmediği faiz alacaklarını kaldırmasını istemiştir (Bayındır, 2015: 199-200).

işleminde ödemenin bir süre sonra yapılması anlamına gelmektedir. Alacaklı bu süreden önce alacağını talep edemez. Bakara Suresi'nin ilgili ayetlerinde (278 ve 279. ayetler) belirtildiği üzere, alacaklının ödünç ve borç durumunda sadece anaparasını almaya hakkı vardır. Anapara ek olarak tahsil edilen her miktar riba olarak kabul edilmektedir (Ayub, 2017: 50).

Haram kazanç anlamına gelen riba, Kur'an'da alışverişten kaynaklanan kazanç olarak açıklanmaktadır. Bu çerçevede; tüm gelirler ve kazançlar, maaş ve ücretler, ödemeler ve kâr, tefecilik, kira ve ücretlerin riba olarak kabul edilmesi iki kriter kapsamında değerlendirilmektedir. Birincisi, ticaretten veya işten kaynaklanan ve sorumlulukla birlikte elde edilen kâr olup buna izin verilmiştir. İkincisi de kullanılan paranın veya sermayenin sonucuna ilişkin herhangi bir sorumluluk üstlenmeksizin nakitten veya dönüşmüş nakit formundan elde edilen kazançtır ki işte bu ribadır ve yasaklanmıştır. Buna göre, riba ister ticari olsun ister şahsi olsun, borçtaki ve ödünçteki herhangi bir fazlalık veya kazancı kapsamaktadır (Ayub, 2017: 50).

1.6. Ayet ve Hadisler Işığında Riba Yasağına Bakış

İslam'da hangi muamelelerin riba kapsamında yer aldığı, bu muamelelerin hangisine izin verildiği, hangisinin yasaklanmadığı ve bu muamelelerin ne gibi özelliklere sahip olduğu konusu önem arz etmektedir. İslam'da muameleleri, satış sözleşmesi (vadeli veya peşin), ödünç (karz) sözleşmesi ve kiralama (icare) sözleşmesi olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Muamelelerden her birinin, mülkiyetin intikali, risk ve akdi yapanların taşıdıkları sorumluluk açısından farklı özelliklere ve sonuçlara sahip olduğu görülür (Ayub, 2017: 50).

Satış sözleşmeleri, akit sözleşmeleri içerisinde önemli olup taraflar arasında satış konusu bedellerin karşılıklı teslimi esasına dayanan anlaşma şeklidir. Tarafların elde etmeyi istediği temel amaçlardan birisi, mülkiyetin satıcıdan alıcıya devredilmesidir. İslam hukukunun bu konudaki temel ilkesi, sözleşme anından itibaren mülkiyetin alıcıya ait olduğu yönündedir. İslam hukuku, henüz sözleşmenin başında, henüz olmamış şeylerin satışını yasaklamak suretiyle tarafların anlaşmazlığına yol açabilecek riskleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) erkek devenin sulbünde ve dişi devenin karnında bulunan ceninin satışını, ağacında olgunlaşmadan önce meyvenin, kırılmadan önce hayvanın

sırtındaki yünün, sağılmadan önce de memesindeki sütün satışını yasakladığı bilinmektedir (Topal, 2001: 518).

Ödünç (karz) sözleşmesinde vade şartının bağlayıcılığı konusu, karzın özellikle ticari amaçlarla işlerliği noktasında önem taşımaktadır. Bir fıkıh terimi olarak ise karz; standart olan bir şeyi geri almak üzere vermek ve bir kimseye geri ödenmek üzere verilen mal veya ödünç/borç verme sözleşmesi olarak ifade edilmiştir. Şart koşulmasa bile ödünçte mutlaka bir vade bulunmaktadır (Durmuş, 2010: 315).

Kiralama (icare) sözleşmesinde ise, malın mülkiyetinin geçişi söz konusu değildir. Hanefilere göre; icâre akdi, “bir bedel karşılığında, eşyadan kastedilen belirli menfaate sahip olmayı ifade eden bir akit” şeklinde tanımlanmıştır. Akitten kastedilen anlam ise “icâp ve kabul”dür. Bir kişi, bir yıllığına bir ev kiraladığı zaman kira süresi dolduğunda ev sahibi, kiracıdan evi boşaltmasını ister. Boşaltma çalışmasına başlar, ancak belli bir süreye kadar boşaltması mümkün olursa, bu süre içinde evin rayice uygun kira bedelini ödemesi gerekir. Bu süre için kiralama lafzı geçmese bile kira akdi gerçekleşmiş olur. Menfaate sahip olmayı ifade eden sözüyle satış, hibe ve sadaka akitleri kapsam dışına çıkmış olmaktadır. Çünkü bu akitlerde menfaate değil, eşyanın kendisine sahip olunmaktadır (Cezeri, 1987: 198).

Riba ile ilgili değerlendirme yaparken yukarıda yer verdiğimiz sözleşme türlerini de göz önüne almak gerekmektedir. Bu nedenle alıcı ile satıcı arasında kurulan sözleşmenin satış sözleşmesi mi, ödünç sözleşmesi mi olduğu ortaya konulmalıdır.

Riba yasağı, İslam iktisadının esas ilkelerinden biridir. İslam’da riba-faiz ayrımı yapılmamıştır. Riba ve faiz eş anlamlı olarak kullanıldığı için bu nedenle yukarıda İslam’da riba yasağı ile ilgili yaptığımız açıklamalar faiz yasağını da içine almaktadır. Ribanın yasaklanması, Kur’an-ı Kerim’de belirtilen ayetlerin yanında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadisleri ile de olmuştur. Bu hadislerde ribanın yasaklanma nedenlerinin yanı sıra hangi muamelelerin ribalı muamele olacağına, hangi malların ribaya neden olacağına ve hangi muamelelerden kaçınılması gerektiğine ilişkin işaretler verilmiş; riba katı bir şekilde yasaklanmıştır.

1.7. Riba Yasağının Arkasındaki Gerekçeler

Riba İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlıkta genel olarak yasaklanmıştır. Eski Babil, Sümer, Eski Mısır, Roma, Hindistan gibi birçok medeniyetin beşiği olan toplumlarda ise ribanın

uygulanmasına, yasaklanmasına veya serbest bırakılmasına ilişkin uygulamalar görülmüştür. İbrahimî dinler olan Hristiyanlık ve İslam, faizle borç vermeyi tamamen yasaklarken, Yahudilik faizle borç vermeye bazı istisnalar tanımıştır. Yahudilikte; Yahudi olanlara ve Tevrat kurallarına inanan Yahudi olmayanlara faizle borç vermelerine izin verilmemiş; ancak bunun dışındaki kişilerle faize dayalı işlemler yapılması konusunda herhangi bir mahsur görülmemiştir (Visser ve McIntosh, 1998).

Siddiqi (2005), Kur'an'da yer alan ayetler çerçevesinde semantik bir değerlendirme yaparak ribanın yasaklanmasının beş ana nedeni olduğunu ifade etmiştir. Buna göre;

- i. Riba toplumu yozlaştırır.
- ii. Riba başkalarının malına uygunsuz bir şekilde el konulması anlamına gelir.
- iii. Ribanın nihai etkisi negatif büyümedir.
- iv. Riba, insanın kişiliğini alçaltır.
- v. Riba haksız ve adaletsizdir.

İslam dininin, Hristiyanlığın, Yahudiliğin ve diğer toplumların faizi yasaklarken amacı; faizin, servetin ve diğer varlıkların belirli ve sınırlı sayıdaki insanın elinde birikmesine neden olması ve bu nedenle toplumların felakete sürüklenmesinin önlenmesidir. Çünkü faiz; herhangi bir risk taşımayan sermayenin, risk içeren sermaye karşısında sürekli artışına yol açmaktadır. Bu durum da insanların işsizliğine ve şirketlerin iflasına neden olarak gelir ve refah açısından ciddi eşitsizliklere, problemlere ve aynı zamanda iktisadi anlamda bir kargaşanın ve sosyal çatışma ortamının oluşmasına yol açmaktadır (Ayub, 2017: 58). Bunun yanı sıra faiz; insanları adaletsiz gelir yollarını kullanmaya teşvik ederek, insanların birbirlerine yardım etmesini engellemekte ve finansal piyasalardaki asimetrik bilgilere dayanarak ters seçim ve ahlâki tehlike risklerini arttırmaktadır (Erdem, 2017: 124).

Faizin İslam dini açısından yasaklanmasının gerekçesi noktasında aslında farklı görüşler bulunmaktadır. Genel itibariyle bakıldığında; faizin yasaklanmasının nedenleri olarak, sosyoekonomik adalet, dağıtıcı adalet, nesiller arası eşitlik, ekonomik istikrarsızlık ve çevresel tahribat gibi sebepler gösterilmiştir. İslam hukukunun genel prensipleri ile İslami metinler göz önüne alındığında ikna edici tek sebebin dağıtıcı adalet olduğu görülmektedir (Ayub, 2017: 59). Bununla ilgili olarak Haşr Suresi'nin 7. ayetinde;

“Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. **O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle**

hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah’ın azabı çetindir.”

Bu ayette belirtildiği üzere; faiz yasağıyla, zenginliğin sadece küçük bir grubun elinde toplanmasını ve yine onlar arasında dolaşmasını önlemek amaçlanmaktadır. Buna yol açan bütün mekanizmaların da engellenmesi istenilmektedir (Ayub, 2017: 59).

Kur’an’da faiz yasağının temel nedenlerinden biri de toplumun refahını koruyan ve artıran makroekonomik istikrarın güvence altına alınması gerektiğidir. Çünkü çoğu günah yalnızca bireyleri ve bireylerin iç dünyalarını etkilerken; faiz toplumun ekonomik, sosyal ve ahlâki dengelerine de zarar vermektedir (Erdem, 2017: 124).

14. yüzyılda yaşamış ünlü bir Arap tefsir ve fıkıh bilgini olan İbni Kayyim’in riba yasağına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir (Akt. Fazlurrahman, 2020: 330-331):

“İki tür riba vardır: açık (celi) ve gizli (hafiy). Açık riba topluma verdiği ağır zararlardan ötürü yasaklanmıştır. Fakat gizli riba, açık ribaya götürebilme ihtimalinden ötürü yasaklanmıştır. Dolayısıyla ilk tür riba doğrudan (قصدًا), (ikinci tür riba dolaylı (وسيلة) olarak yasaklanmıştır. Gerçekte kredinin söz konusu olduğu riba açık ribadır. İslam öncesi dönemde bu riba, gecikmiş bir borcun geri ödenmesinde söz konusu olan artışla ilgiliydi. Sonuçta borç verilen miktar (anapara), geri ödemede gerçekleşen gecikme miktarına orantılı bir şekilde arttırılırdı. Bu durum, verilen yüz (lira) binlerce (lira) olana kadar devam ederdi. Borçlu çoğu zaman, borcun ödemesini ertelemekten başka alternatifi olmayan çaresiz ve muhtaç biri olurdu. Alacaklı ise yatırımda bulunduğu tutardan daha fazla kâr elde edebilmek için (borcun itfasına dair) talebini ertelemeyi kabul eder ve beklemeyi seçerdi. Öte yandan borçlu, alacaklısının baskıcı taleplerini savuşturabilmek ve hapishane tehlikesinden korunabilmek için bu arttırılmış miktarı ödemek zorunda kalırdı. Bu sayede zaman geçtikçe borçlunun parasal kaybı giderek büyür, borcu da birikirdi; ta ki sahip olduğu her şey alacaklısının oluncaya kadar... Bu yolla yoksul kişinin borcu, o hiçbir kazanç elde etmediği halde büyür; öte taraftan zengin kreditörün serveti katlanarak artarken kardeşine (borçluya) ondan hiçbir pay düşmezdi. Alacaklı bu sayede kardeşinin (borçlunun) malını haksız yolla elde etmiş, kardeşi ise kayıp üstüne kayıp yaşamış olurdu. Dolayısıyla Allah tüm merhameti, hikmeti ve yarattığı varlıklara gösterdiği iyiliğiyle ribayı yasakladı; onu alanı, vereni, bu tip işlemlere katiplik ve şahitlik edeni de lanetledi. Ribayı bırakmaya istekli olmayanlara ise Allah ve elçisi ile savaşmaya hazır olmalarını söyledi. Böyle bir tehdit başka hiçbir büyük günaha (kebâir) karşı dile getirilmemiş olduğundan ribanın büyük günahlar içinde en çirkini (ekberü’l kebâir) olduğu sonucuna varabiliriz. Ahmed bin Hanbel’e hakkında hiçbir bir şüphe ve muğlaklık olmayan riba hakkında sorulduğunda şöyle cevap verdi: Hakkında hiçbir belirsizlik olmayan apaçık riba şudur: Birisi bir başkasına borçlu olur da alacaklı (çn. vade sonunda) borçluya borcunu ödemekle anaparanın artmasına rıza göstermekten hangisini seçeceğini sorardı. Eğer borçlu ödeme yapamayacak durumdaysa alacaklı borç miktarını arttırır ve vadeyi uzatırdı. Allah ribayı sadakanın zıddı olarak ele almıştır. Dolayısıyla riba alan birisi sadaka veren birisinin tam tersidir. Allah ‘ribayı mahvettiğini, sadakaları ise geliştirdiğini’ söyler. Ayrıca ‘insanların serveti üzerinde artsın diye ribaya yapılan yatırımın Allah katında artmayacağını, fakat Allah’ın rızasını arayarak (mallarını) zekat yoluyla

verenlerin ise karşılığını misliyle alacağını' söyler. Dahası Allah şöyle demiştir: 'Ey iman edenler! Sürekli katlayarak riba almayın. Kendinizi Allah'tan koruyun ki belki mutlu olursunuz. Kendinizi kâfirler için hazırlanmış olan ateşten koruyun!' (3: 130) Kuran bunun ardından 'servetini hem iyi zamanda hem de zor zamanda harcayanlar için yaratılan cennetten' bahseder. Böylelikle onlar riba alanların tam tersi olmuş olur. Kısaca, Allah bir yandan insanlara karşı bir haksızlık olan ribayı yasaklamış bir yandan da servetin sadaka olarak harcanması gibi insanların iyiliğine olan bir şeyi emretmiştir.”

İslam'da faiz yasağının gerekçeleri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir grup insan faiz yasağının gerekçesini bilmeye gerek olmadığını, bunun uyulması gereken dini bir kural olduğu için uzak durulması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü İslam'da öncelikli olarak fert ve toplum yaşamının korunması amaçlanmaktadır. Başka bir grup insana göre ise faizin yasaklanmasının temel nedeni adaletsizliği ortadan kaldırmasıdır. Bu grup, faiz ve tefeciliği birbirinden ayırarak modern ticari faizin artık eskisi kadar zulmedici nitelikte olmadığını ileri sürmektedir (Ayub, 2017: 59). Faiz ile birlikte katlanan ve çoğalan sermaye kişilerin toplum üzerinde hâkimiyet kurmasına neden olmakta; bu şekilde toplum yönlendirilebilmekte, toplumu yönlendirecek din, ahlâk, kültür, ortak geçmiş gibi mefhumlardan uzaklaşmaktadır. Bu ve bunun gibi değerler sermaye ilişkileri ile bağlantıları derecesinde rağbet görmektedir. Toplumsal değerler geri planda kalmakta; sevgi, şefkat ve merhamet gibi insani davranışların yerini para kazanma hırsı ve bencillik almaktadır (Özsoy, 1995, 12/118).

Diğer bir grup insan ise faiz yasağının; lüks bir yaşamı engellediğini, karaborsacılığa engel olduğunu ve ekonomik kalkınmayı desteklediğini iddia etmektedir (Ayub, 2017: 59). Faiz, kaynakların verimli kullanımını ve sermaye sahiplerinin paralarını yatırıma aktarmalarını engellediği için, toplumda işsizliği arttırmakta ve üretimde maliyetlerin yükselmesine neden olmak suretiyle suni fiyat artışına yol açmaktadır. Bunun yanında faiz; kalkınmakta olan ülkelerde aşırı borçlanmaya neden olmakta, iktisadi hayatı ve siyasi egemenliği tehlikeye atmaktadır (Özsoy, 1995, 12/118).

İngilizce konuşulan ülkelerde en çok bilinen iki temel Kur'an tercümesinden birinin sahibi olan Abdullah Yusuf Ali, “Meşru ticaret ve sanayi, insanların ve toplumların istikrarını ve refahını artırır. Tefeciliğe dayanan sistem ise sadece tembelliği, asalaklığı ve kendi faydalarını ve zararlarını bilmeyen aklını kullanmayan insanları artırır.” demiştir (Akt. Ayub, 2017: 60). Burada faiz ile tefecilik arasındaki fark önemli görülmemiştir. Oranı ne olursa olsun sıfırın üzerindeki bütün faizler sömürüye yol açmaktadır (Ayub, 2017: 60).

Faizin her ne kadar küçük tasarruf sahiplerinin gelir elde etmesine yardımcı olarak birikime ve gelirin tabana yayılmasını sağladığı düşünülse de aracı kurumların düşük faiz ile elde

ettikleri sermayeleri yüksek faiz ile yatırımcılara verdiği ve yüksek faiz nedeniyle artan maliyetler ve enflasyonun da etkisi göz önüne alındığında küçük tasarruf sahiplerinin kazançlarının yok olduğu söylenebilir (Özsoy, 1995, 12/118).

Öte yandan faiz temelli iktisadi sistemler, ödenemeyecek miktarda borç ortaya çıkararak zenginin daha da zenginleşmesine, fakirin de daha çok fakirleşmesine neden olur. Borçluları borçlarını ödeme noktasında dar boğaza sokar. Hükümetler ve hanehalkı tarafından yapılan ve israf boyutuna ulaşan harcamalar, tasarruf ve yatırımların büyük oranda düşmesine neden olarak tüm ülkede iş imkânlarının azalmasına yol açar. Ayrıca enflasyonun da etkisiyle ekonomik istikrarsızlık ortaya çıkabilir (Ayub, 2017: 60).

Faiz, sömürü içeren bir baskı aracıdır. Faiz, serveti zenginlere aktararak eşitsizliği arttırmaktadır. Bu da toplumun sosyal çıkarlarına aykırıdır. Gelir ve servetin insanlar arasında eşit dağıtılması önemlidir. Bu çerçevede faiz, İslam'ın amaçladığı yaşam biçimini yok etmektedir. Gelirini faizden kazanan bir insan sınıfı oluşturmaktadır. İslam faizsiz krediyi desteklemektedir. İhtiyacı olan tüketicilere faizsiz kredi tedariki ve sermayeye eklenen fazlalığı reddetmesi, faizle ortaya çıkan temel dengesizliği ortadan kaldırmaktadır (Siddiqi, 1981: 63).

James Robertson (1990: 130-131), faiz temelli kredi sistemleri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır (Akt. Ayub, 2017: 61):

“Ekonomik sistemde faizin yaygın etkisinin sonucu, paranın paraya daha az sahip olanlardan daha fazla parası olanlara transfer edilmesidir. Yine kaynakların fakirlerden zenginlere transferi durumu, şok edici bir netlikte üçüncü dünya ülkelerinin borç krizi tarafından ortaya konmuş, fakat tüm dünyada küresel olarak uygulanmıştır. Bunun bir sebebi de fazla parası olanların, daha az parası olanlara göre daha fazla faiz elde etmeleri; daha az parası olanların genellikle daha sık kredi çekmeleri ve faiz maliyetinin artık ürünlerin ve hizmetlerin fiyatlarında önemli bir unsur haline gelmiş olmasıdır. (...) Para sistemine bu açıdan baktığımızda ve onun koruyan ve fırsat veren bir ekonominin, adil ve etkili bir şekilde fonksiyonlarını gerçekleştiren bir unsuru olması için nasıl yeniden dizayn edilebileceğini düşündüğümüzde, 21. yüzyıl için faizsiz ve enflasyonsuz bir para sisteminin kurulması talebi oldukça güçlü gözüküyor.”

Ribanın yasaklanması ile ilgili yukarıda belirtilen ve farklı müelliflerce farklı dayanaklarla ortaya konulan bütün gerekçeler birlikte değerlendirildiğinde; İslam dininin, ribayı yasaklamak suretiyle, iktisadi hayatta emek ve riskin kârı ve sermayeyi birlikte paylaşmasını, alinteri, ticaret ve yatırımı özendirerek dünya ve ahiret kavramları çerçevesinde insani ve ahlâki bir toplum düzeni ve iktisadi hayat kurmayı amaçladığı görülmektedir (Özsoy, 1995, 12/118).

1.8. Riba ve Kâr Ayrımı

Borçtan elde edilen gelir anlamına gelen İslam’da, diğer semavi dinlerde ve medeniyetlerde yasaklanan riba ile ticaretteki kâr birbirinden tamamen farklı kavramlardır. Öyle ki, Bakara Suresi’nin 275. ayetinde, “Halbuki Allah alım satımı helâl, ribayı ise haram kılmıştır.” denilmek suretiyle ticaretin helal olduğu belirtilmiştir. Hem ticarete hem de ribada para belirli bir fazlalık getirmesine rağmen ribanın getirdiği fazlalık haram kılınırken; ticarete ise bu fazlalığa “kâr” denilerek helal kılınmıştır.

Ticaret sonucunda kâr ve zarar belirsizliği olduğu için ticaret her zaman “risk” unsuru içermektedir. Ticarete iş riski bütün taraflar arasında geniş bir şekilde dağıtılır. Ancak ribada risk borçlu üzerinde bırakılmaktadır. İslam hukukunda temel prensiplerden birisi, bir kişinin ancak iş riskine ilişkin sorumluluğu almaya hazır olması halinde kâr talep edebileceğidir. Burada amaç, elde edilen kârın ekonomik bir işleme bağlanarak meşru hale getirilmesi ve böylece kaynakların verimli kullanılarak toplumun gelişmesinin sağlanmasıdır (Ayub, 2017: 148).

Kâr, atılımın ve girişimin sonucunda elde edilmektedir. Yani tacir (ticaretle uğraşan kişi), müşteriler için bir ürünün aranması, bulunması ve satın alınması konularında hizmet sağlamaktadır. Aynı zamanda tacir; ürünü temin ederken, ürünün depoda veya yolda zarar görmesi, piyasa ve fiyat riski gibi riskleri de yüklenmektedir. Bu nedenle tacirin ticaret sonucunda belli bir miktar kâr talep etmesine müsaade edilmektedir. Öte yandan İslam hukuku, tacirin peşin satış yapmasına ve fiyat pazarlıkla belirlendikten sonra vadesinde ödenmese bile değiştirilmemesi koşulu ile kredili/vadeli satış yapmasına izin vermektedir (Ayub, 2017: 148).

Ticarete mal alınıp malın bedeli ödendikten sonra alışveriş son bulmaktadır. Ancak ribalı bir işlemde para ödenmediği sürece alacaklının geliri artmaya devam edecektir. Bu nedenle ticaretten elde edilen ticari kârda bir sınır varken; riba da böyle bir sınır yoktur.

1.9. Riba (Faiz) Kavramı Üzerine Farklı Görüşler

Riba ile faiz arasındaki ilişkinin ortaya konulması, bunlara uygulanacak hükümler bu kavramların kapsamı açısından da büyük önem taşımaktadır. Çünkü ribanın (faizin) yasaklanması noktasında herhangi bir şüphe bulunmamakla birlikte hangi muamelelerin riba

kapsamında olduğunun tespiti gerekli bulunmaktadır. Ekonomik hayatın işleyişinde riba önemli rol oynamaktadır. Bir taraftan riba (faiz) kapsamında olmadığı halde birçok muamele bu kapsamda gösterilerek iktisadi faaliyetlerin dışına itildiğinde iktisadi hayat tehlikeye girebileceği gibi, diğer taraftan da riba (faiz) kapsamında olan muamelelerin de iktisadi faaliyetler içerisine dahil edilmesi durumunda insanlar haram olan muameleler yapmaya itilmiş olacaktır.

Riba, İslamiyet öncesi Arap toplumunda ticaretin önemli bir parçası olarak görülmüş ve yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak İslamiyet'in gelmesiyle birlikte toplumda oluşturduğu ekonomik ve sosyal problemler nedeniyle kademeli olarak yasaklanmıştır. Kur'an'da ve hadislerde "riba" olarak belirtilen bu yasak kesindir; ancak faiz ile riba kavramlarının kapsamı ve tamamen aynı kavramlar olup olmadığı konusunda ise hâlâ görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

İslam dünyasında faiz ve riba şeklindeki ayrımı esas alan görüşler, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Faiz yasağını yumuşatmaya yönelik olarak, dinen yasaklanmış olan faizin günümüzdeki faizden farklı olduğu şeklindeki görüşlerin ilk defa batıda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Avrupa'da sanayinin gelişmesi ve buna bağlı olarak ticaret hacminin genişlemesinin sonucu olarak ödünç sermaye ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sonraki süreçte geniş bir servete ulaşan kilise kendisi de ödünç vermeye başlamış ve bu gibi gelişmeler karşısında Hristiyanlar, dinlerinde var olan faiz yasağını aşamalı olarak gevşeterek nihayetinde faizin dinen meşru olduğu noktasına gelmişlerdir. Hristiyan dünyasında faizin meşrulaştırılmasında tüketim amaçlı verilen ödünç ile ticari amaçlı verilen ödünçün farklı görülerek birbirinden ayrı kavramlar olarak değerlendirilmesi etkili bir yol olmuştur. Tüketim ödünçü riba (usury) olarak isimlendirilerek reddedilmiş, ticari ödünç ise faiz (interest) olarak isimlendirilerek meşru görülmüştür.¹⁷ Müslümanlar arasında faiz ve riba şeklinde bir ayrımın ilk olarak kim tarafından ve ne şekilde ortaya atıldığını tespit etmek ise zordur. Bununla birlikte Müslümanların yaşadıkları ülkelerin ekonomik sistemleri dolayısıyla bu yönde görüşlerin ortaya atıldığı bilinmektedir (Durmaz, 2020: 297-298).

Bu çerçevede Hindistan'da, iktisadi yapı içerisindeki riba tefecilik olarak çevrilmiştir. Riba yasağı sadece ihtiyaç sahibi yoksul kimselere verilen borçlarla ilgilidir (Farooq, 2007: 10).

¹⁷ Bkz. sayfa 11-12.

Faiz ve riba ayırımına dayalı görüşlerin ileri sürülüp İslam dünyasına yayıldığı yer Mısır'dır. Hükümetin posta yatırım sandıklarında biriken nemaları ribh olarak isimlendirerek faiz demekten kaçınmasıyla banka faizlerinin durumuna yönelik tartışmalar gündeme gelmiştir. Vatandaşların ise bu nemaları faiz olarak düşünerek almaktan çekinmesi karşısında hükümet yetkilileri, dönemin Mısır müftüsü Muhammed Abduh'tan fetva istemiştir. Muhammed Abduh, genel bir serbesti tanımasa da yatırım sandıklarındaki nemaların Kur'an'da yasaklanan ribadan farklı olduğu yönünde görüş bildirmiştir (Abduh, 1993: 799)¹⁸ Abduh'tan sonra faiz ve riba ayırımı yapan görüşler yaygınlık kazanmış olup Ali Suâvi, Abülaziz Çâvîş, Reşîd Rızâ, İsmail Hakkı İzmirli, İmad-ad-Dean Ahmad, Fazlurrahman, Ma'rûf ed-Devâlîbî gibi isimler tarafından da aynı doğrultuda görüşler ileri sürülmüştür.

Suâvi'ye (1869) göre faiz ve riba iki ayrı kelime olup, bu iki kelimenin anlamlarını birbirine karıştırmamak gerekmektedir. O'na göre "kat kat ribâ yemeyin" ayetindeki fahiş faizdir.

Pakistanlı Fazlurrahman'ın (1964) çalışması esasında, banka faizlerinin İslam'da yasaklanan riba kapsamına girmediği yönündedir. Fazlurrahman faizi, riba kelimesine karşılık olarak kullanmamıştır. O'na göre faiz hem anlam yönünden hem uygulama yönünden ribadan farklıdır. Günlük dildeki faiz kelimesinin karşılığı, Kur'an'da ribh kelimesi ile ifade edilmektedir.

İzmir'li İsmail Hakkı ise bu konuda şöyle diyor (İzmir'li İsmail Hakkı, 1329'dan akt. Binatlı, 1966: 171):

"Fazl ribası hadislerle sabittir; bu ribanın haramlılığı kat'i değildir. Nesie ribanın haramlılığı kat'idir. Birincisinde ihtilaf var, ikincisinde yoktur. Al-i İmran suresindeki ayet, ribanın kaldırılmasını bir sınırlamaya bağlıyor. Yasaklanan ribanın ancak katlanarak alınmak suretiyle olan riba olduğunu gösteriyor. Her ne kadar (ve harremnerriba) vesair ayetler mutlak ise de, mutlak ile mukayyet taarruz ederse (birbirine zıt olursa) mukayyed olan (bir sınırlamaya bağlı olan) mutlak olandan üstün ve makbul olup, mutlak mukayyedin içinde bulunacağından yasak edilen ribanın ancak muzaaf riba olması gerekir. Bu da cahiliye zamanındaki ribadır. Peygamberimizin kaldırdığı riba da cahiliye ribasıdır."

Al-i İmran suresindeki (faizi kat kat yemeyiniz) hükmü ile faize sınır getirilmiştir. Yine (kat kat faiz yemeyiniz) emri verildikten sonra diğer ayetlerde (Allah alışverişi helal, ribayı

¹⁸ M. Abduh'un ilgili fetvası şöyledir: "Üretimde kullanılmak üzere ödünç para talep eden bir şahsa para vermek şüphe yok ki, haram kılınmış olan ribaya girmez. Bunun ev ve ocağı harap eden cahiliye döneminin katlanmış ribasına dahil olmayacağı aşikardır. Çünkü bu muamele hem işletmeci için, hem de sermayedar için faydalıdır. Evvelkisi ise, çaresizlik içinde bulunmaktan başka günahı bulunmayan birine zarar verirken, kalp katılığından ve aç gözlülüğünden başka bir emeği bulunmayan öbürü için fayda temin etmektedir. Şu halde bu iki türlü muamelenin hükmü Allah'ın adaletine nazaran bir olmaz" (Akt. Dalgın, 2010: 92).

haram kılmıştır; Allah ribayı eksiltir, ribadan arta kalmış hesaptan vazgeçin) buyrulmuştur. Bu ayetler içerisindeki riba, kat kat alınan ribadan ayrı bir riba olmayıp yasak edilen ribanın kendisidir. Örneğin, Bakara suresindeki haram kılınma durumu, (faizi kat kat yemeyiniz) ayetindeki yasaklığa bağlanmıştır (Binatlı, 1966: 171-172).

Ahmad (1993), Kur'an'daki riba kavramının açıkça tefecilik anlamına geldiğini ve ihtiyaç sahiplerinden fahiş bir fazlalık alarak uygulandığını ileri sürmüştür. O'na göre ribanın kapsamı hadislerle fahiş fiyatlarla yapılan her türlü takası kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Faiz ile ribanın aynı olmadığının delili olarak satışta spot ve vadeli fiyatlar arasındaki farkın meşruiyetini göstermiştir. Ahmad, ödünç verilen paranın enflasyon nedeniyle değer kaybetmesi konusunu da gündeme getirmiş ve kredi değerindeki herhangi bir kaybın haksız olduğunu ve Kur'an ilkelerine göre kabul edilemez olduğunu iddia etmiştir.

Günümüzde Yaşar Nuri Öztürk, Süleyman Ateş, Joseph Persky, Süleyman Uludağ, Hanaan Balala, Ugi Suharto, Rauf Azhar gibi isimlerin de riba ile faizin birebir aynı kavramlar olmadığını savunduğunu söyleyebiliriz.

Öztürk'e (2001) göre riba, "kapitaldeki her türlü haksız artış" demektir. O'na göre Kur'an'ın yasakladığı riba sadece faiz değildir. Faizin belli bir türünün bu riba kavramının içine girdiğini savunmaktadır. Öncelikle tefecilik ve emek karşılığı olmayan her tür kazanç yasak olup, banka faizlerinin bazı türleri de -enflasyon oranının üstündeki faizler- riba kavramı içine girer. Kur'an'ın idealindeki dünya bankasız bir dünyadır; ancak enflasyon miktarınca alınan banka faizi haram görülmemektedir. Çünkü İslam'da "malın korunması" da dinin temel amaçlarından birisidir. Onun değerinin korunmasında banka yolunun denemesi haram olarak görülmemelidir.

Ateş'e (2005) göre ayette "kat kat olan riba" yani tefecilik yasaklanmıştır. Bakara Suresi'nin 280. ayetinde eli darda olan borçluya süre tanınması, hatta borcun o kimseye sadaka olarak bağışlanması tavsiye edilmektedir. O'na göre ribanın haram kılınmasındaki temel amaç yoksulu ezilmekten kurtarmaktır. Ancak modern ekonomilerde bankalar ekonominin vazgeçilmez unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun 1500 yıl önceki tefecilikle aynı tutulmasını gerçekçi bulmamaktadır.

Persky (2007) de ribayı, Orta Çağ Avrupa'sında anaparayı aşan bir kredinin geri ödenmesi olarak tanımlanan tefeciliğin anlamı ile yakından ilişkili bulmuştur. Burada yapılan tanımın, faizin tanımından farklı olduğu görülmektedir.

Uludağ'a göre (2010) ise faiz kavramı, riba kavramına göre daha geniş bir kavramdır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerin yasakladığı, haram kıldığı riba günümüz ekonomilerinde belirtildiği anlamda her zaman faiz olarak görülmemektedir. Kur'an'da yasaklanan riba tefecilik yoluyla elde edilen fahiş ribadır. Kur'an'da da açık ve kesin bir şekilde katlanan ribanın yasaklandığı belirtilmiştir. Öte yandan Cahiliye Döneminde insanlar, parayı vade karşılığı ek bir ilave alarak satmayı, borç ve kredi vermeyi bilmemekteydi. Cahiliye ribası da vadesi dolan bir borcu veya ödöncü ertelemek kaydıyla ek bir meblağ alınmasını ifade etmekteydi. Bu nedenle Kur'an'da yasaklanan da bu şekildeki ribalardır. Faiz tam anlamıyla iktisadi ve ticari bir olaydır; ancak ribanın dini ve ahlâki bir muamele olduğu konusunda şüphe bulunmamaktadır.

Balala (2011), Kur'an'da ve hadislerde faize dayalı tüm işlemlerin riba sayılacağına dair bir delil bulunmadığını ileri sürmüştür. O'na göre, ticari olmayan işlemlerde faiz yasaktır ve piyasanın belirlediği adil bir faiz oranında ticari borç verilmesine izin verilmektedir.

Suharto (2018) çalışmasında; faiz ve ribanın tam olarak aynı olmadığını, aralarında birbirlerinin yerine geçebilecek bir terminolojinin de bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca faizsiz de ribanın var olabileceğini ispatlamaya çalışmıştır.

Azhar (2019), riba yasağını incelemiş ve ribayı, temerrüt halinde borcun katlanarak artması olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle ribanın ne “usury” ne de “interest” olduğunu ifade etmiştir.

Geçmişte ve günümüzde başka anlamlarda kullanılmış olsa da faiz, 16. yüzyılda, bugünkü anlamıyla ödünç alınan paranın kullanılması karşılığında ödeme yapılması (Online Etymology Dictionary, 2022) şeklinde tanımlanmış ve iktisadi hayatta bu şekilde kullanıla gelmiştir.

Diğer taraftan Yazır (2011) da bu konuda; günümüzde bilinen bütün faiz işlemlerinin o günün Mekke'sinde de bilindiğini, hatta o dönem Mekke'de bankaların ve bankerlerin de mevcut olduğunu ifade etmektedir. O dönemdeki geleneksel ribanın tam anlamıyla günümüzde nakit paralara ait faizin veya nema denen fazlalığın kendisi olduğunu ileri sürmektedir.

Bayındır (2021) da riba ile faizin eş anlamda olduğunu, ribanın hem hukuki hem de iktisadi olmak üzere iki farklı açıdan tanımının yapılması gerektiğini belirtmiştir. Hukuki açıdan “akit” yönü, iktisadi açıdan ise “mübadele yöntemi” ve bu yöntemden ortaya çıkan bir “hasılat” (sonuç) yönü bulunduğunu ifade etmiştir. “Riba alışverişte şart koşulan karşılıksız fazlalıktır” şeklindeki tanım hem sonuç odaklı hem de hukuki anlamıyla bey' temelli olup

sadece hasılat şeklindeki ribayı ifade etmesi bakımından isabetli görülebilir. Ancak ribanın yasaklanmasında asıl olan hasılat (sonuç) değil, işlemin bizzat kendisidir. Bu şekilde riba işlem olarak tanımlanırsa, karşılığı bulunmayan fazlalığın şart koşulduğu muamele şeklindedir. Riba iktisadi bir eylem biçimi olarak ise nitelikleri aynı iki malın farklı miktarlarda değiştirilmesi eylemi olarak tanımlanabilir. Günümüzde çok farklı şekillerde faizciliğin yapıldığı dikkate alındığında bu şekildeki bir tanım işin gerçeği ile daha fazla örtüşmektedir. Ribanın geçmişte de günümüzde de en fazla söz konusu olduğu eylem “kredi”dir. Hadislerde de kredili/vadeli işlemlere¹⁹ vurgu yapılmıştır. Riba bu şekilde tanımlanıp değerlendirildiğinde hangi işlemin farklı iktisadi değerlerin mübadelesinden ibaret gerçek ticaret, hangisinin de ticaret görüntüsüne büründürülmüş riba işlemi olduğu daha net görülecektir.

Riba kavramının içeriği ile ilgili tespitlerde bulunan Tabakoğlu (1987) ise ribayı şu şekilde açıklamaktadır:

“Emeksiz ve meşru olmayan sermaye vs. kazançları riba adı altında toplayabiliriz. Riba kavramını, mübadelede ortaya çıkan eşitsizlik, borç verilen parayı bir süre sonra bir ilave ile yani reel faiz ile geri alma işlemleri oluşturur. Spekülatif, emeksiz ve risksiz kazançları ve hatta meşru olmayan kazançları riba adı altında toplama imkânı da vardır.”

Burada belirtilen anlamı ile bakıldığında, ribanın mübadelede eşitsizlik oluşturmaları, emeksiz ve risksiz elde edilmesi açısından faiz ile aynı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 1’de gösterildiği gibi riba kelimesi, Kur'an'da dört surenin altı ayetinde sekiz defa geçmektedir. Kur'an'ın İngilizce'ye 19 çevirisinde, neredeyse tüm seçkin mütercimler de dâhil olmak üzere, riba kelimesi “interest” olarak 35 kez, ancak “usury” olarak 111 kez çevrilmiştir. “Interest” kelimesi tek başına 14 defa; riba, “usury” ve diğer kelimelerin olduğu bir grupta 21 defa kullanılmıştır. “Interest” kelimesi ister tek başına, ister başka bir kelime ile kullanılsın, anlam bakımından en geniş ve kapsayıcı anlama sahip olduğu kabul edildiğinden, her iki çeviride de faizden bahsedilmiş olduğu kabul edilmektedir (Eyerici, 2019: 81-82).

¹⁹ Vadeli işlem, ileri tarihli işlemler anlamına gelmektedir. Belli bir kıymetin önceden belirlenmiş bir fiyattan, önceden belirlenmiş bir tarihte teslim edilmesini öngörmektedir. İşlemler, genellikle alıcı ve satıcının karşı karşıya gelmesi ile tarafların ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilir (TCMB, 2022: 45).

Tablo 1.1. Kur'an-ı Kerim'in İngilizceye 19 Tercümesinde Ayetlerde Riba İçin Kullanılan Sözcükler

Çevirisi						
Sure: Ayet	Interest (Faiz)		Riba	Usury	Diğer	Toplam
	Sadece Interest Olarak	Riba, Usury (Tefecilik) ve Diğer Kelimeler ile				
2: 275-a	3	3	-	13	-	19
2: 275-b	2	2	1	14	-	19
2: 275-c	3	1	1	14	-	19
2: 276	1	3	-	15	-	19
2: 278	2	2	1	14	-	19
3: 130	1	3	-	15	-	19
4: 161	-	4	-	15	-	19
30: 39	2	3	-	11	3	19
Toplam	14	21	3	111	3	152

Kaynak: Eyerci, 2019: 82.

Riba yasağının açıkça ifade edildiği ayetteki (Sure 3, 130. ayet) ifade, 15 tercüman tarafından “usury” (tefecilik), sadece dört tercüman tarafından “interest” (faiz) olarak çevrilmiştir. Öte yandan, çevirilerinde 14 mütercim “usury” kelimesini dörtten fazla, dört mütercim de “interest” kelimesini dört defadan fazla kullanmıştır (Tablo 2).

Tablo 1.2. Kur'an-ı Kerim'i İngilizce'ye Çevirenlerin Riba İçin Kullandığı Sözcükler

Çevirisi						
Çevirmen	Interest		Riba	Usury	Diğer	Toplam
	Yalnız başına interest	Riba, Usury ve Diğer Kelimeler ile				
Abdul Majid Daryabadi	-	-	-	7	1	8
Abdullah Yusuf Ali	-	-	-	7	1	8
Ali Quli Qara	-	-	-	8	-	8
Amatul Rahman Omar	1	7	-	-	-	8
Faridul Haque	-	-	-	8	-	8
Hajj Abdalhaq and Aisha Bewley	-	-	-	8	-	8
Hamid S. Aziz	-	-	-	8	-	8
IFTA Committee	-	-	-	8	-	8
M. Hilali and Muhsin Khan	-	-	-	7	1	8
M. J. Ahmed and Samira Ahmed	-	8	-	-	-	8
Muhammad Abdel Haleem	-	-	-	8	-	8
Muhammad Asad	-	-	-	8	-	8
Muhammad Habib Shakir	-	-	-	8	-	8
Muhammad Mahmud Ghali	-	5	3	-	-	8
Muhammad Marmaduke Pickthall	-	-	-	8	-	8
Sheikh Muhammad Sarwar	7	-	-	1	-	8
Syed Vickar Ahamed	2	1	-	5	-	8
Thomas B. Irving	4	-	-	4	-	8
Wahiduddin Khan	-	-	-	8	-	8
Toplam	14	21	3	111	3	152

Kaynak: Eyerci, 2019: 83.

Yukarıda yer verilen görüşlerden hareket ederek genel olarak değerlendirdiğimizde, her ne kadar geçmişte de günümüzde de riba ile faiz kavramları ayrı kavramlar gibi gösterilmeye çalışılsa da aslında aynı anlamda kullanılan kavramlar olduğunu ileri sürebiliriz. Ancak hala aynı kavramlar olmadığı yönünde tartışmalar devam etmekte olup, faizin ribaya göre daha geniş bir kavram olduğu savunulmaktadır. Her ribanın faiz olduğu ancak her faizin riba olmadığı; borca veya ödünce vade sonunda eklenen bir ilave ve borçlu taraf aleyhine haksızlık oluşturma noktasında, haram olma, emeksiz ve risksiz olma konularında aralarında benzerlikler olduğu söylemleri de devam etmektedir.

Tezin ikinci bölümünde de yine birinci bölümde yaptığımız gibi semantik anlamda “rehin” kavramı detaylı bir şekilde incelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

REHİN

Tarafların üzerinde anlaştıkları herhangi bir konuda, yazılı veya sözlü olarak gerçekleştirebildikleri akit, taraflar arasında bir borç ilişkisi doğurmaktadır. Bu ortaya çıkan borç, borçlu tarafından ödendiğinde, sözleşmeye uygun olarak borç da sona ermektedir. Ancak borçlu borcunu ödemediğinde alacaklı alacağını alamamış olmaktadır. İşte alacaklının böyle bir durumla karşılaşmaması için alacağının bir “teminat” ile güvence altına alınması önem taşımaktadır. Borç ödenmediğinde bu “teminat” ile alacak tahsil edilmektedir. Daha önce belirttiğimiz Bakara Suresi’nin 283. ayetinde de “Yolculukta olur da yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir” denilerek borca karşılık bir teminata “rehin uygulaması” na işaret edilmektedir.

Bu kapsamda bu bölümde rehin kavramının tanımına, ilgili ve ilişkili olduğu kavramların değerlendirmesine yer verilmiştir.

Sonrasında, tez açısından önemine binaen taşınır rehninden; bunu ortaya koyduktan sonra da taşınmazlarda durumun nasıl olduğundan ve taşınır-taşınmaz rehninin hükümlerinin farklı olup olmadığından bahsedilmiştir.

İslam’da rehin kavramının nasıl tanımlandığı, İslam hukukunun rehinle ilgili içerdiği hükümlerin neler olduğu, mezheplerin ve mezhep imamlarının rehinle ilgili ifadeleri ve görüş ayrılıkları, rehin ilişkisinin taraflarına ne gibi haklar ve faydalar sağladığı ve ne gibi yükümlülükler getirdiği, rehinle ilgili ayet ve hadisler incelenmiştir.

Son olarak da günümüzde rehnin ne ifade ettiği, Türk Hukuk Sisteminde taşınır rehninin nasıl düzenlendiği, rehnin hüküm ve sonuçları, rehnin İslam hukukunda uygulanış şekli ile Türk hukukunda uygulanış şekli açısından farklılıklar olup olmadığı ele alınmıştır. Bütün bunları yaparken de her sistem açısından bir değerlendirme yapıp kendi sistemleri içerisinde ele alış biçimleri yönünden açıklamalarda bulunulmuştur.

2.1. Rehin Kavramı

Rehin sözlükte, “Bir borcun ödeneceğine teminat olarak ödenince geri alınmak şartıyla borçlunun alacaklıya verdiği değerli şey” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019).

Rehin, “sabit olma ve devam etme” anlamlarına gelmektedir. Bu nedenle durgun su anlamına “rahin”; sabit bir durum anlamına da “haletun rahine” denilmektedir. Nitekim Müdessir Suresi 38. ayetinde Allah şöyle buyurmaktadır: “Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir.” Yani nefis hapsedilmiş ve alıkonulmuştur. Hapiste de bir devamlılık ve sebat anlamı bulunmaktadır. Rehin sözcüğü, “merhun” şey hakkında da kullanılmaktadır. Bu da mefule mastar anlamı vermek türünden olup, borca karşı bir çeşit vesika ve belge hükmündedir (Zuhayli, 1990, 6/305).

Rehin hakkı, hak sahibine, borç ödenmediği durumda rehin olarak verilen malı paraya çevirterek bu bedel üzerinden alacağını alma imkanı veren, eşyanın maliki borçlu başta olmak üzere herkese karşı ileri sürülebilen aynı bir haktır (Öztan, 2006: 894; Ertaş, 2008: 515; Esener ve Güven, 2008: 423).

Rehin, bir hakka karşılık olmak üzere o hakkı kendisinden elde etmenin mümkün olduğu bir şeyi hapsedmek veya alıkoymak anlamlarına gelmektedir. Yani değeri olan aynı bir eşyayı, bir borcun karşılığında güvence olarak vermektir. Bununla birlikte rehin, mal karşılığı bir vesika sözleşmesidir (Zuhayli, 1990, 6/305). Rehin, rehin veren tarafın, rehinli alacaklı olarak diğer bir tarafa, bir borçlunun temerrüdü durumunda rehinli alacaklıya karşı bu borçlunun borcunu yerine getirmesi için teminat olarak bir varlığı gösterdiği sözleşmeyi ifade etmektedir (Bank Negara Malaysia, 2021: 502)

Rehin, hapis anlamında da kullanılmaktadır. Tur Suresi’nin 21. ayetinde Allah şöyle buyurmaktadır: “Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır.” Aynı zamanda rehin, “sabit, daim payidar ve herhangi bir sebeple bir şeyi mahbus ve mevkuf kılmak” anlamlarına da gelmektedir (Atalay, 2014: 117).

Rehin kelimesi “**rehn**” kökünden türemektedir. Rehin bir terim olarak, bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve rehin veren borcunu ödemediğinde malı satarak malın bedelinden alacağını tahsil etmek üzere malın alacaklı/rehin alan tarafından alıkonulmasını sağlayan, akdi veya teminat/garanti işlevi gören mal olarak da tanımlanmaktadır (Çalış ve Nacak, 2007, 34/538). Rehin veya diğer adıyla rihn, borçlunun/rehin verenin borcunu geri

ödememesi durumunda borcun kurtarılması bakımından alacaklı/rehin alan için bir teminattır (Ayub, 2017: 185).

Rehin Şafiîlere göre; “bir aynî borç karşılığında, ödenmesine imkân olmaması halinde, ondan alınması mümkün olacak şekilde vesika olarak bırakmak” demektir. Hanbelilere göre, “borçlu kimseden borcun tahsil edilmesine imkân olmadığı zaman, kıymetinden borcun tahsil edilebilmesi için borç karşılığında bir vesika olarak bırakılan maldır”. Malikilere göre ise, “lazım bir deyn (borç) veya lazıma dönüşmüş bir deyn karşılığında, onun vasıtasıyla vesikalandırmak maksadıyla mal edinilebilen bir şeyi sahibinden almak” demektir (Zuhayli, 1990, 6/306).

Rehin tahsil edilmesi mümkün olan bir hak karşılığında bir şeyi alıkoymak olarak ifade edilebilir. Rehin meşruiyetini Bakara Suresi’ndeki “teslim alınmış mallar” ifadesinden ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bizzat zırhını rehin olarak bırakmasından²⁰ almaktadır (Akgündüz, 2017: 109-110). Rehin öyle bir hakkı güvence/teminat altına almalıdır ki, o mal satıldığı zaman bedelinden bu hakkı tahsil etmek mümkün olabilmelidir (Karaman, 1985: 309; Akgündüz ve Cin, 1990: 308).

Rehin de tıpkı riba da olduğu gibi vadeli bir işlem türüdür. Ancak ilk bölümde ayrıntılı olarak ifade ettiğimiz gibi riba Kur’an ve hadislerle açıkça yasaklanmıştır. Borçluyu zor duruma düşüren ve gabin (sömürü) amacı taşıyan bir iktisadi faaliyet türü olarak görülmüştür. Ribanın aksine rehin Bakara Suresi’nde ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hayatında yerini almış ve uygulaması çoklukla görülmüştür.

Riba gibi vadeli bir işlem türü olan rehinde, bu vade süresince bir bekleme söz konusu olacağı için karşımıza riba kavramını çıkarabilir mi? Bununla ilgili tezin ilerleyen

²⁰ Hz. Âişe (r.a.) anlatıyor: "**Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir Yahudî'den, veresiye yiyecek satın aldı. Rehin olarak zırhını verdi.**" [*Buhârî, Rehn 2, 5, Büyü 14, 33, 88, Silm 5, 6, İstikraz 1, Cihâd 89, Megâzi 85; Müslim, Musâkât 124, (1603); Nesâî, Büyü 58, 87, (7, 288, 303).*]

Muhtelif rivâyetlerde, Resûlullah'ın bir Yahudî'den arpa satın alarak, borcuna mukabil "**Zâtul-Fudûl**" adındaki demirden zırhını rehin bıraktığı belirtilmiştir. Bazı rivâyetler, bu borcu ödeyemeden Hz. Peygamber'in vefat ettiğini, Hz. Ebû Bekr'in parayı ödeyerek zırhı rehinden kurtardığını ve Hz. Ali'ye teslim ettiğini belirtir. Ancak, ölmeden önce borcu ödeyip zırhı geri aldığı da rivâyet edilmiştir.

Bazı alimler ise Hz. Peygamber'in evinde fazla yiyecek maddesinin bulunmadığına dair rivâyetleri gözönüne alarak, bunu ailesi için değil, misâfirler için almış olabileceğini söylemiştir.

Zengin Müslümanlar varken, Yahudîden arpa alması da aşağıdaki gibi yorumlara neden olmuştur:

"Ashâb para kabûl etmekten çekinebilirdi, Resûlullah minnet altında kalmak istememiştir.",

"Ehl-i Kitap'la alışveriş yapılabileceğini göstermek istemiştir";

"Ashab arasında arpa satacak zengin olmayabilir de " vb. (Sorularla İslamiyet, 2016).

bölümlerinde geniş bir açıklama yapılmış olmakla birlikte bu bölümde rehnin muhtevasını daha iyi anlamak açısından rehin akdi ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.2. Rehnin Geçerliliği ve Hükümleri

Rehinde, taraflar arasında kurulan rehin sözleşmesi gereğince rehin verilen mal, borç ödeninceye kadar alacaklının elinde kalmaktadır. Sözleşme alacaklıya bu hakkı vermektedir. Borçlu borcunu vadesinde ödemezse veya ödeyemezse, alacaklı rehin olarak aldığı malı satmakta veya sattırmaktadır. Elde edilen bedel üzerinden de alacağını tahsil etmektedir. Satımdan geriye bir şey kalırsa onu da rehin verene geri vermektedir.

Rehnin dört unsuru bulunmaktadır. Rehin veren borçluya **“rahin”**; rehin alan alacaklıya **“mürtehin”**; rehinle garanti altına alınan hakka **“merbun bih”** ve rehin olarak verilen mala da **“merhun”** veya **“rehin”** denilmektedir (Çalış ve Nacak, 2007, 34/538).

Rehin de İslam dininin ticarete insanlar arasındaki güven ilişkisinin sağlanmasını amaçlayan “güvenlik” akitlerinden biridir. Rehin, Kur’an-ı Kerim, Sünnet ve İcma ile meşru kılınmıştır.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا بَيِّنَسَ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمَ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾.

“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç

küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yapar da zarar verirsiniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir” (Bakara 2/282).²¹

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكُنُوا مِنَ الشَّاهِدَةِ وَمَنْ يَخْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾.

“Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir). Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah’tan korksun. Tanıklığı gizlemeyiniz. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir” denilmektedir (Bakara, 2/283).

Ayetin ilk cümlesinde rehinle ilgili olarak kendileri için borcu yazacak birinin bulunmaması durumunda teminat olarak teslim alınmış rehinlerin verilmesinin yeterli görüldüğü belirtilmiştir. Bu ayet Kur’an-ı Kerim’de rehlin meşru kılınmasının delilidir.

Sünnet açısından rehlin meşru kılınması noktasında da hadisler bulunmaktadır. Ebu Hureyre’nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Rehin edilen mal, onu rehin veren sahibinden (mülkiyetinden) çıkartılarak alıkonulamaz. O malın menfaati de sahibine aittir; zararı da onun üzerinedir.” Rehlin, şerî açıdan da İslam âlimlerince caiz olarak kabul edilmiştir.

Mezhepler arasında farklılıklar bulunmakla birlikte rehin akdi, icap ve kabul ile kurulan (in’ikad eden); ancak kabz (alma, elde etme) ile tamamlanan bir akit (sözleşme) olarak kabul

²¹ Borçlanma hayatın bir parçası olup, mal ve para borçlanmasının olmadığı bir hayat mümkün bulunmamaktadır. Zamanla insanlar borçlanma ihtiyacını istismar ederek faizcilığe yönelmişler, bu da birçok olumsuz sonuç doğurmuştur. Bu yüzden faizi haram kılan Kur’an, gerek ödünç almak ve gerekse diğer meşrû akidleri yapmak suretiyle borçlanmayı helâl kılmıştır. Borç ilişkisinde en önemli konu borcun zamanında ve eksiksiz olarak ödenmesi olup, bunun için de yazma, şahit tutma, teminat alma, insanlarda emanet ve sorumluluk duygusunu geliştirme gibi tedbirlere ihtiyaç bulunmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022).

İbn Abbas bu âyetin selem (peşin parayla sonradan, meselâ hasat mevsiminde teslim edilecek mal satma) işlemiyle ilgili olarak geldiğini belirtmiştir. Ancak âyetin geliş sebebinin özel olması hükmünün genel olmasına engel teşkil etmediğini düşünen tefsirciler, bu âyetin bütün vadeli borç ilişkilerini kapsadığını ifade etmişlerdir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022).

edilmiştir (Akgündüz, 2017: 110). Yani icap ve kabulün yanında malın veya rehin olarak belirlenen şeyin alacaklının hâkimiyet alanına girmesi gerekmektedir.

Domaniç ve Ulusoy'a (2007: 181) göre rehin akdi;

“...doğmuş veya doğabilecek bir para borcunun ve alacağının, teminat gösterilen taşınır, taşınmaz ve sair hakların cebri icra yoluyla satımı sonucu elde edilen satış bedelinden (teminat derecelerinden doğan istisnalar saklı olmak üzere) ayrıcalıklı olarak tahsili hak ve yükümlülüğünü ortaya çıkaran bir hukuki işlemdir.”

Rehin akdinin kurulabilmesi için karşılıklı rıza yani taraf iradelerinin rehin alıp verme konusunda uyuşması, rehne konu olan şeyin teslimi, rehin alan ve rehin verenin akıl sağlığının yerinde olması, rehne konu teşkil eden şeyin rehin akdinin kuruluş aşamasında var olması gerekmektedir (Karaman, 1985: 313).

Rehnin şartla bağlanıp bağlanamayacağı konusunda mezhepler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Hanefiler rehnin şarta bağlanmaması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre rehinde böyle bir şart konulmuş ise şart batıl; rehin geçerli olur. Şafîiler, şartın niteliğine göre değerlendirme yapmışlardır. Örneğin, alacaklıya zarar verecek, alacaklının rehin olarak aldığı maldaki hâkimiyetini kısıtlayacak ve anlamsız şartları batıl kabul etmişlerdir. Malikiler ise, rehin akdinin gereğine aykırı düşmeyen, harama götürmeyen her şartı geçerli kabul etmişlerdir (Zuhayli, 1990, 6/314-315).

Rehin akdinin geçerli olabilmesi için üçüncü şart merhunun (rehin bırakılan mal) belirli şartları taşıması gerektiğidir. Kural olarak rehne konu malın satım akdine konu malda aranan özellikleri taşıması gerektiği belirtilmektedir. Bu kapsamda, merhun aşağıda belirtilen şartları taşımalıdır (Zuhayli, 1990, 6/324-329):

- a) Merhunun satılmasının mümkün olması gerekmektedir. Yani satıma konu olabilecek bir mal olmalıdır.
- b) Merhunun mal olması gerekmektedir. Mal olmayan şeyler rehin verilemez.
- c) Merhunun, borcun alınmasına imkân sağlayan ve şeri olarak yararlanmanın mübah olduğu şeylerden olması gerekmektedir. Örneğin, şarabın veya domuzun rehin olarak alınıp verilmesi caiz değildir.
- d) Merhun belli olmalıdır. Meçhul bir şeyin rehin edilmesi mümkün değildir. Bununla ilgili mezhepler arasında da görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin, “şu iki arabadan birini sana rehin bırakıyorum” dediğinde, rehin alanın bunlardan birini tercih hakkı bulunması

şartıyla Hanefiler, rehin geçerlidir demektedir. Ancak Şafîilere ve Hanbelilere göre kesin bir belirleme olmadığında rehin geçersizdir.

- e) Merhun rehin verenin malı olmalıdır. Hanefilere göre, rehin bırakılan malın rehin verenin malı olması rehin akdinin geçerliliği için önemlidir. Şafîilere ve Hanbelilere göre ise, başkasının malını rehin bırakabilmek için sahibinden izin almak gereklidir.
- f) Merhun, rehin verenin hakkı ile bağlantılı olmamalıdır. İlişkisi kesilmiş olmalıdır. Örneğin, meyveli bir elma ağacını meyvesiz olarak rehin etmek geçerli değildir.
- g) Rehın bırakılan mal bir arada ve ayrı olmalıdır. Yani başka bir şeye bitişik veya dağınık olmamalıdır. Örneğin, bir tarlada tarlanın haricinde sadece üzerindeki buğdayın rehin verilmesi caiz değildir.
- h) Merhunun içinde başkasına ait bir pay bulunmamalıdır. Örneğin, tarlanın dörtte üçünün rehin edilmesi mümkün değildir.

Rehnin geçerli olmasının diğer bir şartı ise rehnin kabzedilmesidir. Ancak kabz ile tamamlanan bir akit kabul edilmektedir (Akgündüz, 2017: 110).

Kılıç ve tabanca gibi silahların elle tutulan yerlerine kabza, ele geçirilen mala kabaz denmesi de kabz kelimesinin sözlük anlamıyla ilişkilidir. Kabs kelimesiyle kabz arasında anlam yönüyle de yakınlık bulunmakta olup kabz, pençe ile sıkı sıkı tutmak, kavramak anlamına gelirken, kabs parmakların ucuyla tutmak anlamına gelmektedir. İslam Hukukunda kabz, teslim alınan bir şeyde tasarrufta bulunma imkânını elde etmek demektir. Ancak, bir şeyi elde etme ve onda tasarrufta bulunma fiilen olmasa da kabzın hükmen gerçekleşmiş olduğu kabul edilmektedir. Bu da satıcının mebî' (satış akdine konu olan mal) ve müşteri arasındaki bütün engelleri kaldırıp baş başa bırakmasıyla gerçekleşir. Semen (satım akdinde mebî'nin bedeli) teslimi de mebî'in teslimi gibidir. Müşterinin satın aldığı malda tasarrufa muktedir hâle gelmesi ancak kabz ile mümkün olmaktadır (Atalay, 2012: 9-10).

Yukarıda bahsedilen önemine binaen malın kabzedilmesinin rehnin geçerlilik şartı olduğu konusunda mezhepler arasında bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Bunun sebebi de Bakara Suresi'nin 283. ayetindeki **“O takdirde kabzedilmiş bir rehin alınız”** ifadesidir.

Rehin alanın, rehin veren borcunu ödemediğinde onu sattırarak alacağını tahsil etme ve rehin verenin verdiği izin çerçevesinde rehinden faydalanma hakkı bulunmaktadır. Peki, borç ödenmediğinde rehin alacaklısı rehin olarak aldığı malı kendisi satarak alacağını tahsil edebilir mi?

Rehin alacaklısının hakkı hem rehin verenin zimmeti hem de rehin konusu mal ile ilgilidir. Bu nedenle rehin alacaklısı borçlunun ölümü, iflası, kaybolması, borcunu ödememesi veya kısmi ödemesi gibi durumlarda üzerinde rehin bulunan mal sayesinde alacağını kolayca tahsil etme imkânı bulmaktadır. Rehin akdinin alacaklıya sağladığı bu faydalar yanında borçlu için de faydaları vardır. Borçlu bu sayede ödünç mal veya para olarak ihtiyaçlarını karşılamakta; riba gibi dinen yasaklanan yollara girmemiş olmaktadır (Atalay, 2014: 115).

2.3. Rehinden Faydalanma ve Riba İlişkisi

Rehin akdi gereği rehnin borç ödeninceye kadar rehin alanın elinde kalması gerekmektedir. Peki, bu süre zarfında rehnin gelir ve semerelerinden kim yararlanacaktır? Örneğin, rehin bir hayvan ise sütü, yünü; bir taşınmaz ise kira geliri veya bir tarla ise meyve ve ürünler söz konusu olduğu zaman bu ürünleri kullanma hakkı problem olmaktadır. Çünkü rehin akdi bir borcu güvence altına almak için yapılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle ortada bir borç olmakta, rehin de buna karşılık olarak verilmektedir. İslâm hukukunda borç karşılığı herhangi bir çıkar sağlanması riba sayıldığına göre; bu durumda rehin hakkı sahibinin bu gelirlerden yararlanması riba kapsamında mı değerlendirilmelidir? Söz konusu durumu rehin alan ve rehin veren bakımından araştırarak değerlendirebiliriz (Döndüren, 2012: 529).

Rehinden faydalanma ve rehin bırakılan şeyin bakımını yapma konusunda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan “Binek rehin olduğu takdirde ona yapılacak masraf karşılığında ona binilir. Aynı şekilde sağmal bir hayvan rehin olduğu takdirde ona yaptığı masraf karşılığında sütünü içebilir. Binen ve sütünü içerek ondan yararlanan kimseye de bunun masrafını karşılamak düşer” (Buhârî, Rehin 4; Ebû Dâvud, Büyû’ 76; Tirmizî, Büyû’31) hadisi aydınlatıcı olmaktadır. Bu hadis rehin alanın görev ve sorumluluklarını da belirtmektedir.

Rehin veren açısından baktığımızda, rehinden faydalanma konusunda mezhepler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Hanefî mezhebine bağlı bazı âlimler, rehinden fayda sağlanmasını ribaya benzettikleri için caiz görmemişlerdir. Ancak çoğunluk, eğer rehin akdi yapılırken rehinden fayda sağlanmaması noktasında bir kayıt düşülmemişse, faydalanmanın caiz olduğunu düşünmektedir (Ayub, 2017: 188).

Şafîî mezhebine göre, rehin veren rehin verilen malın sahibidir. Bu nedenle rehinden fayda sağlama hakkı da ona aittir. Malikilere göre ise, rehin veren hem rehinden hem de merhunun

artışından fayda sağlama hakkına sahiptir. Belirli durumlarda rehin alan da merhundan fayda sağlayabilir (Ayub, 2017: 188):

- Teminatın verilmiş sebebi bir satış işleminden kaynaklanmışsa,
- Rehinden kaynaklanan fayda, sözleşme yapılırken koşula bağlanmışsa veya
- Faydalanılacak dönem belirtilmişse, rehin alan rehinden fayda sağlayabilir.

Rehnin geliri varsa bu, rehin verenin haklarındandır. Bunlar, borcun ödeme tarihine kadar mevcut kalırsa rehne ilave edilerek borçtan hisseleri oranında hesaba katılır. Vade tarihinden önce helak olması durumunda borçtan bir şey düşülmez. Çünkü rehnin süt, yün ve meyve gibi ilaveleri, rehin hakkı sahibi nezdinde emanet hükümlerine tabidir (Şeref, 2014:1).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi rehin alanın malı kabzetme hakkı da vardır. Diğer bir deyişle, rehin alanın rehin üzerinde hapis hakkı bulunmaktadır. Bu hak borç ödeninceye kadar devam etmektedir. Rehin verenin, rehni geri alıp kullanması ve bundan faydalanma hakkının tanınması kabza ve rehin alanın hapis hakkına engel olmaktadır. Kabz gerçekleşmediği zaman da rehin tamamlanmış olmamaktadır. Bu durumda semerelerden faydalanma da söz konusu değildir. Fakat karz-ı hasen (güzel borç) olarak verilen bir meblağ karşılığında alınan rehnin semerelerinden faydalanmak rehin akdi sırasında şart olarak koşulmuş ise bu bir çeşit riba sayılacağı için mekruh görülmüştür. Rehin akdi sırasında şart koşulmayıp da rehin verenin izniyle bunlardan faydalanmakta dini açıdan bir mahsur görülmemiştir (Döndüren, 2012: 530).

2.4. Rehin Akdi Çeşitleri

Rehin akdinin; sahih rehin, fasit rehin, batıl rehin ve rehnü'l müstear olmak üzere dört çeşidi vardır (Atalay, 2014: 126):

- **Sahih Rehin**, geçerlilik şartlarını tamamen sağlayan rehindir. Yani aslen ve vasfen geçerli olan rehindir. Aslen olmasından kastedilen malın, borcun alınmasına imkân sağlayan ve mübah olan şeyler olmasıdır. Vasfen olmasından kastedilen ise, malın tek parça olması ve tek bir şahsa bir bütün halinde ait olmasıdır.
- **Fasit Rehin**, aslen sahih olup, vasfen sahih olmayan rehindir. Yani iki taraf arasında kabul olunup anlaşılmış olan ancak bazı vasıfları dolayısıyla gayrimeşru olarak görülen rehindir. Hisseli rehin veya rehin verenin hakkıyla ilişkisi kesilmemiş malın rehin edilmesi buna örnektir.

- **Batıl Rehin**, aslen sahih olmayan rehindir. Örneğin, mal olmayan bir şeyin rehin verilmesi.
- **Rehnü'l Müstear**, sahibinin izni ile başkasına ait olan bir malın rehin verilmesidir.

Sonuç itibariyle, rehin akdinin yapılması, tamamlanması ve malın teslim edilmesiyle ortaya çıkan hükümler şunlardır (Zuhayli, 1990, 6/360-396):

- Borcun rehin verilen mal ile ilişkili hale gelmesi,
- Rehin alanın rehni kabzetme (alıkoyma-hapsetme) hakkı,
- Rehnin rehin alan tarafından muhafaza edilmesi,
- Rehin masrafı,
- Rehin verenin rehin verilen malda tasarruf etmesinin engellenmesi,
- Rehinden faydalanmama,
- Rehin verilen malın tazminat altında olması,
- Rehin alanın rehin aldığı malı emanet olarak verebilmesi; ancak kiraya ya da ödünç olarak verememesi,
- Rehin verilen malın satılması veya rehin alanın alacağını elde edebilmesi için rehin verilen malın satışını istemesi,
- Rehin alan alacaklının diğer alacaklılara göre imtiyazlı olması,
- Borcun sona ermesi durumunda rehin verilen malın rehin verene teslim edilmesi
- Rehin verenin veya rehin alanın ölmesiyle rehnin batıl olmaması.

2.5. Rehin Verilen Mala Göre Rehin Uygulaması Çeşitleri

Rehin, taşınır ve taşınmaz rehni olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Rehin olarak verilen malın taşınır veya taşınmaz olması, rehnin hükümleri ve taraflara sağladığı hak ve yükümlülükler açısından farklılık oluşmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede aşağıda taşınır ve taşınmaz malın tanımı yapılarak rehin açısından benzerlikler ve farklılıkları ortaya konulmuştur.

2.5.1. Taşınır Rehni

Taşınır mal, bir yerden bir yere taşınabilen, menkul mal anlamına gelmektedir. Bu çerçevede taşınır rehni de bir alacağı teminat altına alabilmek için bir malın veya alacağın üzerinde tesis edilen, borcun rehin veren borçlu tarafından ödenmemesi durumunda, rehin alan

alacaklıya teminat konusu taşınır malı paraya çevirerek alacağını tahsil etme yetkisi veren bir hak olarak tanımlanmaktadır (Öztan, 2006: 839).

Yine taşınır rehni, “taşınmaz dışında kalan ve bir alacağın teminatı olmak üzere alacaklıya teslim edilmiş şeyin veya hakkın, satılarak, satış bedelinden alacağın elde edilmesi olanağını veren bir rehin şekli” olarak da ifade edilmektedir (Akıntürk, 2008: 458).

Taşınır rehni, tarafların üzerinde anlaşma sağladığı bir sözleşme ile kurulur. Bu sözleşme yazılı olabileceği gibi sözlü de olabilir. Taşınır malın rehin alan alacaklıya veya güvenilir bir üçüncü kişiye (yeddi emine) teslim edilmesi şarttır ve malın kabzedilmiş olması gerekir. Borçlu, rehin konusu borç için rehin alana bütün malvarlığı ile sorumludur. Taşınır mal rehni, paraya çevrilebilen ve ferdileşmiş yani belirlenmiş bir mal üzerine kurulur (Topçuoğlu ve Çon, 2011: 182).

Taşınır rehni, rehin alana hapis hakkı da sağlar. Hapis hakkı, sahibine, uhdesinde bulunan ve borçluya ait olan bir taşınırı veya kıymetli evrakı, vadesi gelen alacak kendisine ödeninceye kadar o şeyleri elinde tutmak ve gerekirse paraya çevirerek alacağını alma yetkisi veren bir rehin hakkıdır (Zapata, 2013: 635).

Taşınır rehni, borç ilişkisinin herhangi bir şekilde (borcun ödenmesi, hibe edilmesi vs.) sona ermesi ile biter. Ayrıca alacağın zamanaşımına uğraması, ifa imkansızlığı, alacaklı ve borçlu sıfatının birleşmesi, yenileme, kamulaştırma gibi durumlarda da sona ermektedir (Mete, 2017: 1464-1468).

2.5.1.1. Türk Hukuk Sisteminde Taşınır Rehni

Bu bölümde ülkemizde rehin kavramının tanımından yola çıkarak uygulanma şekillerine, kanunlarımızda nasıl düzenlendiğine, hüküm ve sonuçlarının neler olduğuna ve İslam’da uygulanış şekliyle farklılıklar olup olmadığına yer verilmiştir.

Türk hukuk sisteminde taşınır rehni, “bir alacağı teminat altına almak için bir taşınır eşya, hayvan, hak veya alacak üzerinde kurulan bir yük olup, rehinli alacaklıya borcun yerine getirilmemesi halinde teminat konusunu paraya çevirterek alacağını tahsil etme yetkisi verir.” şeklinde tanımlanmıştır (Oğuzman vd., 2009: 804).

Bu tanımdan hareketle Türk hukukunda rehinle ilgili şunları söyleyebiliriz:

- Rehnin amacı bir alacağı teminat altına almaktır.

- Rehin, bir taşınır eşya, hayvan, hak veya alacak üzerinde kurulur.
- Rehin alacaklısına borçlu tarafından borç ödenmediğinde rehin olarak aldığı şeyi paraya çevirterek alacağını tahsil etme yetkisi verir.

Ancak bu tanımdan çıkarılan sonuçlar Türk hukukundaki rehin sistemini anlatmaya yeterli değildir. Çünkü ileride bahsettiğimiz üzere taşınır bir eşya olup olmama noktasında tartışma bulunan eşyalar da kanunlarla taşınır rehni kapsamına sokulmuştur.

Aşağıda “Medeni Kanunda Belirtilen Taşınır Rehni Türleri” ayrıntılı olarak incelenmiştir.

2.5.1.2. Medeni Kanunda Belirtilen Taşınır Rehni Türleri

Türk hukuk sisteminde taşınır rehni 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK)’nın 939 ve devamı olan maddelerinde düzenlenmiştir. Medeni Kanun, “Taşınır Rehni” başlığı altında taşınmaz rehni dışında kalan rehin tiplerini bir arada toplamıştır. Buna göre bu rehin tipleri, “teslime bağlı rehin ve hapis hakkı”, “hayvan rehni”, “alacaklar ve diğer haklar üzerinde rehin” dir.

Teslime Bağlı Rehin

Teknik anlamda taşınır bir mal veya eşya üzerinde rehin hakkı, iradi olarak teslime bağlı rehin şeklinde kurulabilir (Oğuzman vd., 2009: 804).

Kanunlarda belirtilen istisnai haller dışında taşınırlar ancak zilyetliğin rehin alana devredilmesiyle rehnedilebilir ve taşınır mal rehin alanın hâkimiyet alanına girmiş olmalıdır. Rehin verenin tasarruf yetkisinin olmadığı rehin konusu taşınıra zilyet olan iyiniyetli üçüncü kişi rehin hakkı kazanır (TMK m. 939).

Rehnedilen taşınırın maliki, onun üzerinde bir art rehin kurabilir. Yani başkasına da rehin olarak verebilir. Bunun için, alacağı ödenince rehnedilen taşınırın sonraki alacaklıya teslim edilmesinin rehinli alacaklıya yazılı olarak bildirilmesi gerekir. Alacaklı, rehinli taşınırı ancak rehnedenin rızasıyla bir başkasına rehnedebilir (TMK m. 941-942).

Taşınır rehni, rehin alanın zilyetliğini herhangi bir şekilde kaybetmesiyle son bulur (TMK m. 943).

Alacağın ödenmesi suretiyle, rehin alanın borçluyu ibra etmesiyle veya başka bir sebeple rehin hakkı sona erince alacaklı, rehinli taşınırı hak sahibine geri vermekle yükümlüdür.

Alacaklı, alacağının tamamını almadıkça rehinli taşınırı veya onun bir kısmını geri vermek zorunda değildir (TMK m. 944).

Alacaklı, rehinli taşınırın kaybolması, yok olması veya değerinin azalması yüzünden meydana gelen zararlardan, bunların kendi kusuru olmaksızın doğduğunu ispat etmedikçe sorumludur (TMK m. 945). Örneğin, eşya bir fırtına sebebiyle yok olmuşsa burada rehin alan sorumluluktan kurtulabilir. Ancak burada malı muhafaza etmek için gerekli tedbirleri aldığını ispatlaması gerekir.

Alacaklı, ödenmeyen alacağının rehlin paraya çevrilmesi yoluyla ödenmesini isteyebilir. Bu çerçevede malı satar veya sattırır; bedel üzerinden alacağını tahsil eder. Rehlin hakkı, alacaklıya asıl alacak ile birlikte sözleşme faizlerinin, takip giderlerinin ve gecikme faizinin güvencesini sağlar (TMK m. 946).

Rehin, taşınırı eklentileriyle birlikte kapsar. Aksi kararlaştırılmış olmadıkça alacaklı, rehinli taşınırın doğal ürünlerini, bütünleyici parçası olmaktan çıkınca malike vermekle yükümlüdür. Rehlin, paraya çevirme sırasında bütünleyici parça niteliğindeki doğal ürünleri de kapsar (TMK m. 947). Borcun ödenmemesi hâlinde rehinli taşınırın mülkiyeti alacaklıya geçmez (TMK m. 948). Daha önce Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan hadiste de belirttiğimiz gibi "Rehin alıkonulmaz" kuralının Türk hukukunda da geçerli olduğu görülmektedir.

Sonuç itibarıyla teslime bağlı rehlin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz (Topçuoğlu ve Çon, 2011: 182):

- Fer'i ve aynı bir hak,
- Bir sözleşme ile kurulmakta,
- Eşyanın alacaklıya teslimi zorunlu,
- Rehlin konusu borç için rehin alacaklısına borçlu bütün malvarlığıyla sorumlu,
- Paraya çevrilebilen, ferdileştirilmiş bir eşya üzerinde kurulmaktadır.

Hapis Hakkı

Hapis hakkı, teslime bağlı rehne en yakın rehin şeklidir ve taşınır eşya üzerinde Yasa'da belirtilen şartların gerçekleşmesiyle kendiliğinden doğmaktadır. Buna göre; alacaklı, borçluya ait olup onun rızasıyla zilyedi bulunduğu taşınırı veya kıymetli evrakı, borcun muaccel olması ve niteliği itibarıyla bu eşyanın alacak ile bağlantısı bulunması hâlinde, borç ödeninceye kadar hapsedebilir. Alacaklı, borçluya ait olmayan taşınırlar üzerinde de

zilyetliğin iyi niyetle kazanılmasının korunduğu ölçüde hapis hakkına sahip olur (TMK m. 950).

Nitelikleri itibarıyla paraya çevrilmeye elverişli olmayan taşınırılar üzerinde hapis hakkı kullanılamaz. Alacaklının üstlendiği yükümlülükle veya borçlunun teslim sırasında ya da daha önce verdiği tâlimatla veya kamu düzeniyle bağdaşmayan hâllerde de hapis hakkı kullanılamaz (TMK m. 951).

Borç yerine getirilmez ve yeterli güvence de gösterilmezse alacaklı, borçluya daha önce bildirimde bulunarak, hapsettiği şeylerin teslimine bağlı rehin hükümleri uyarınca paraya çevrilmesini isteyebilir (TMK m. 953).

Alacaklar ve Diğer Haklar Üzerinde Rehin

Başkasına devredilebilen alacaklar ve diğer haklar rehnedilebilir. Aksine bir hüküm bulunmadıkça, bunların rehni hakkında da teslimine bağlı rehin hükümleri uygulanır (TMK m. 954). Ancak burada teslimine bağlı rehin, hapis hakkı ve hayvan rehninden farklı olarak hak sahibine yani rehin alacaklısına aynı bir hak sağlamaz.

Senede bağlanmış olan veya olmayan alacakların rehni için rehin sözleşmesinin yazılı şekilde yapılması ve senede bağlı alacaklarda senedin teslim edilmesi gerekir. Alacaklı veya rehnedenden, rehni borçluya ihbar edebilir. Diğer hakların rehninde, yazılı rehin sözleşmesiyle birlikte, bu hakların devri için öngörülen şekle uyulması gerekir (TMK m. 955).

Hamile yazılı senetlerin rehni için senetlerin rehin alacaklısına teslimi yeterlidir. Diğer kıymetli evrakın rehni için senedin ciro edilmiş veya yazılı devir beyanı yapılmış olarak teslimi gerekir (TMK m. 956).

Emtiayı temsil eden kıymetli evrakın rehnedilmesiyle emtia üzerinde rehin hakkı doğar. Emtiayı temsil eden senetten başka özel bir rehin senedi (variant) düzenlenmişse, rehinli alacak miktarının ve muaccel olduğu tarihin senet üzerine yazılmış olması koşuluyla, rehin senedinin rehnedilmiş olması yeterlidir (TMK m. 957).

Rehinli bir alacak üzerinde sonra gelen bir rehnin kurulması, ancak rehnedenin veya sonra gelen rehin alacaklısının durumu, önce gelen rehin alacaklısına yazılı olarak bildirmesi hâlinde geçerlidir (TMK m. 958).

Faiz veya kâr payı gibi dönemsel gelir getiren alacakların rehnedilmiş olması hâlinde, aksi kararlaştırılmış olmadıkça, bunlardan yalnız vadeleri henüz gelmemiş olanlar rehnin kapsamına girer ve rehin, vadeleri geçmiş olan edimleri kapsamaz. Bu tür yan edimler için

özel senetler düzenlenmiş ise, aksi kararlaştırılmış olmadıkça, bunların rehin kapsamına girmesi, şekil koşullarına uygun olarak rehnedilmelerine bağlıdır (TMK m. 959).

Hayvan Rehni

Hayvanlar eşya olmadığı halde Medeni Kanunumuz hayvan rehnini de taşınır rehni türleri içerisinde saymıştır.

Hayvan rehni, Türk Medeni Kanunu'nun 940. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre;

“Yetkili makamlar tarafından izin verilen kuruluşlar ile kooperatiflerin alacaklarının güvence altına alınması için, zilyetlik devredilmeden de, icra dairesinde tutulacak özel sicile yazılmak suretiyle hayvanlar üzerinde rehin kurulabilir. Bu amaçla tutulacak sicil Cumhurbaşkanınca çıkarılan yönetmelikle belirlenir. Gerçek veya tüzel kişilerin alacaklarının güvence altına alınması için, kanun gereğince bir sicile tescili zorunlu olan taşınır mallar üzerinde, zilyetlik devredilmeden de, taşınır malın kayıtlı bulunduğu sicile yazılmak suretiyle rehin kurulabilir. Rehnin kurulmasına ilişkin diğer hususlar Cumhurbaşkanınca çıkarılan yönetmelikle belirlenir.”

Yukarıdaki maddede de belirtildiği üzere Kanun koyucu, teslim bağli rehin ve hapis hakkından farklı olarak hayvan hapsinde teslimsiz rehin hakkı kurulmasına izin vermiştir. Bunun gerekçesi olarak da ihtiyaçlarını karşılamak için bir krediye ihtiyaç duyan hayvan sahibinden, güvence olarak vermek istediğı hayvanların alınmasının onun zararına yol açacağı gösterilmiştir (Oğuzman vd., 2009: 825). İslam hukukunda yukarıda belirttiğimiz gibi rehnin geçerli olabilmesi için malın kabz edilmesi gerekmektedir. Ancak Türk hukukunda buna istisna getirildiğı görölmektedir. Hayvan rehninde hayvan rehin alacaklısına teslim edilmese bile geçerli bir rehin akdi kurulmuş olmaktadır.

Medeni Kanun'a göre hayvan rehni kurulabilmesi için, hayvanın ehil, dört ayaklı, sürü veya çiftlik hayvanı olması gerekir. Bu çerçevede yabani hayvanlar veya iki ayaklı tavuk, horoz gibi hayvanlar Türk hukukuna göre hayvan rehnine konu olamazlar.

Taşınır rehninin Türk Medeni Kanunu'nda düzenleniş biçimine bakarak taşınır rehni ile ilgili genel olarak şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

- Taşınır rehni, teminat aldığı alacağı bağli bulunan bir haktır. Yani alacağın varlığı rehin hakkının da devamını sağlar. Alacak sona erdiğinde rehin de sona erer.
- İstisnaları olmakla birlikte taşınır rehninde zilyetliğin rehin alan alacaklıya geçmesi şarttır.
- Taşınır rehninin konusu belirli; rehinle birlikte güvence altına alınan alacak da belirli veya belirlenebilir olmalıdır.

- Taşınır rehninde rehnedilen mal alacağın tamamını teminat altına alır.
- Aynı taşınır üzerinde birden çok taşınır rehni varsa alacaklılara rehin haklarının sırasına göre ödeme yapılır.

2.5.2. Taşınmaz Rehni

Aslına zarar vermeden, bir yerden bir yere götürülmesi mümkün olmayan, bir değere sahip eşyaya, taşınmaz mal ya da gayrimenkul denilir. Taşınmaz rehni ise, bir alacağı teminat altına almak için rehin alan alacaklıya borcun konusu olan taşınmazı sattırarak elde edilen bedel üzerinden alacağını tahsil etme imkânı veren bir haktır (Ertaş, 2008: 515).

Taşınmaz rehni üçe ayrılmaktadır: İpotek, İrat Senedi ve İpotekli Borç Senedi. İpotekte alacağın teminat fonksiyonu ağırlık kazanmaktadır. Ancak ipotekli borç senedi ve irat senedinde alacak bir kıymetli evraka bağlanır. Böylece kıymetli evraka bağlanan bu alacağın piyasada tedavülü sağlanır (Ertaş, 2008: 515).

İpotek, İslam hukukunda ayrı bir başlık altında incelenmemiştir. Bunun nedeni, tapu tescil müessesesinin gelişmemiş olması yanında; rehin verenin rehinli maldan yararlanmasının rehin akdinin gayesi olan teminat düşüncesine zarar vermeyecek şekilde sağlanmasının doktrinde tartışılıyor olmasıdır (Özdemir, 2017: 89).

İpotek, şahsi bir alacağın güvence altına alınmasını amaçlayan ve bir taşınmazın değerinden alacaklının alacağını elde etmesini sağlayan sınırlı bir ayni hak olarak tanımlanmıştır (Ertaş, 2006: 528).

İpotek, borçlunun hem kişisel sorumluluğunu hem de taşınmaz dolayısıyla ayni sorumluluğunu sağlayan bir taşınmaz teminatı türüdür. Şöyle ki, taşınmaz paraya çevrilmesine rağmen, alacak tam anlamıyla karşılanamıyorsa; borçlunun kişisel olarak sorumluluğuna gidilerek alacak tahsil edilir. Burada borçlunun taşınmazın maliki yani sahibi olması gerekmez (Topçuoğlu ve Çon, 2011: 183). İpotek herkese karşı ileri sürülebilir ve alacaklıya alacağını öncelikle alma hakkı verir.

İpotek, asıl alacağa bağlı fer'i bir hak olduğundan, ipoteğin geçerliliği asıl alacağın geçerliliğine bağlıdır. Bu nedenle teminat altına alınmak istenen hak, soyut ve mevhum (gerçekte olmayıp, var sanılan) bir hak olamaz (Ardıç, 2004: 366).

İrat senedi, taşınmazın bir kıymetli evrakı bağlanarak tedavülünü sağlar. Burada ödenmesi gereken para borcu taşınmaz üzerine yüklenmiştir. Senet el değıştirdikçe senetle birlikte borç ve taşınmaz da el değıştirmiş olur (Esener ve Güven, 2008: 469).

İpotekli borç senedi de ipotek gibi, borçlunun hem kişisel hem de aynı sorumluluğunu teminat altına alan bir taşınmaz rehni türüdür. Bunun irat senedinden farkı, ipotekli borç senedinde taşınmaza bağlı bir borç ilişkisinin olmamasıdır (Topçuoğlu ve Çon, 2011: 183).

Taşınmaz rehni, tapu siciline tescille birlikte kurulmuş olur. Bunun için de tapu memuru tarafından resmi şekilde yapılmış bir rehin sözleşmesinin varlığı gerekir. Taşınmaz rehni, teminat altına alınan alacağın sona ermesi ile bitmez. Bunun için ayrıca taşınmaz rehninin tapu sicilinden terkin edilmesi gerekir. Taşınmaz rehni ayrıca taşınmazın yok olması veya kamulaştırılması hallerinde de sona erer. Bu sicil dışı bir sona erme halidir (Serozan, 2006: 307-324).

2.6. Rehnin Sona Ermesi

Rehin akdi normalde, borçlu borcunu alacaklıya karşı eksiksiz olarak ödeyip/ifa ederse son bulur. Bunun dışında rehin akdi aşağıda belirtilen hallerde de sona ermektedir (Zuhayli, 1990, 6/398-400):

- Rehin olarak verilen malın rehin verene-sahibine teslim edilmesi,
- Hakimin emri ile rehin veren tarafından satış yapılması veya rehin veren satış yapmaktan kaçınırsa hakim tarafından satış yapılması,
- Rehin verenin herhangi bir şekilde borçtan ibra etmesi,
- Rehin alanın ne sebeple olursa olsun ilk rehin verilen malın dışında bir başka malı alması,
- Rehin alan tarafından rehin akdinin feshedilmesi,
- Rehin olarak verilen malın yok olması,
- Kiralama, sadaka veya hibe verme gibi rehin olarak verilen malda herhangi bir tasarruf yapılması.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ FAALİYETLER İÇERİSİNDE RİBA VE REHİN

KAVRAMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

İktisadi faaliyetler insanların ihtiyaçlarını karşılamak, refah düzeylerini artırmak için yapmış oldukları faaliyetler olup, riba ve rehin işlemlerinde gerçekleşen borçlanma muamelesinin de birer iktisadi faaliyet olduğu açıktır. Burada borcu oluşturan temel unsur kredi olup borç oluşmadan kredi ortaya çıkmamaktadır.

Borcun temel unsuru olan kredi, kullanılmayan paranın gelecekte satın alabileceği mal ve hizmetleri, bugünden satın alabilme imkânı sağlayarak ekonomideki işlem hacmini genişletmektedir. Kredi mekanizması sayesinde para ve sermaye piyasalarında fon arz eden taraf olan tasarruf sahipleri, tasarruflarını maktu faiz geliri şeklinde de olsa güvenli bir gelir elde edimi şeklinde değerlendirebilmektedir. Böylece, kredi mekanizması sayesinde bir grup, bütün bir ekonominin tasarruflarının tamamına hükmedebilir ve tüm avantajlarını kullanabilir hale gelebilmektedir (Orman, 2010: 164-176). Kredi mekanizmasının işlemediği bir ekonomide ise belli bir dönemdeki harcamayı artırmak sadece daha fazla gelir elde etmekle mümkündür. Dolayısıyla ekonomik karar birimleri kısa dönemde ancak borçlanma yoluyla bir başka ifadeyle kredi kullanarak harcamalarını artırabilirler.

Borç kavramı yüzyıllardır -Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dönemi, O'nun öncesi ve sonrasındaki yüzlerce ve binlerce yıl boyunca- insan hayatının bir parçası olmuştur. İnsanlar arasında var olanla olmayan (görece zenginle görece yoksul) arasında ortaya çıkan bu durum, borç veren ile borç alan arasında ve hatta ve hatta tek kişilik bir yaşamda bile bir mücadele şeklinde sürekli olarak yer almıştır (Graeber, 2015: 14).

Tarihsel süreç içerisinde borç kavramının ortaya çıkmasında, uygulanmasında ve günümüze aktarılmasında birçok unsurun rol oynadığı söylenebilir. Bu unsurların başında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerin borçlanma konusuna bakışı ile iktisadi düşünce tarihine katkı sunan düşünürlerin görüşleri gelmektedir. İktisadi ve dini akımlar çerçevesinde borç kavramı çok fazla tartışılmalıdır (Akdemir ve Yeşilyurt, 2018a: 178).

Borç yani kredi kullanımının tabii ki bir külfeti de olmaktadır. Borç veren taraf elindeki kaynağı, gelecekte ortaya çıkacak olan bir ödeme vaadi ile değiştirirken; borç alan taraf ise bu ödeme vaadinde bulunarak borç verenin sunduğu kaynakları vade süresi boyunca kullanmaktadır. Borç verenin elindeki kaynağı, gelecekte ortaya çıkacak olan bir ödeme vaadi ile değiştirmesi ve vade süresi boyunca bu kaynaklardan faydalanamaması, eldeki kaynağın arttırılarak ödenmesi sonucunu doğurmaktadır. Merkantilist düşünürlerden W. Petty de bir ihtiyacı karşılayabilecek iken parayı elinde bulunduranın belli bir zaman bu parayı kullanmaktan vazgeçmesini telafi edecek bir bedelin -faizin (riba)- olması gerektiğini belirtmiştir (Demirgil ve Türkay, 2017: 135-136).

Riba konusu deyince akla gelen önemli isimlerden biri olan Pakistanlı Mevdudi (1985: 15-23) “Riba gerçekten olması gereken bir şey midir? Akıl insanın verdiği borç karşılığında riba istemesini gerekli mi bulmaktadır? Bir başkasından borç alan bir kişinin borcunu ödeyeceği zaman önceden anlaşacakları bir fazlalık ile birlikte ödemesi adalet açısından gerekli midir?” sorularını araştırmıştır. İlk akla gelen ise başkasına borç veren bir kişinin aslında malını belirli bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmış olmasıdır. Kişi, başkasını kendisine tercih etmekte ve onun ihtiyacını karşılayıp, o malı başkasına sunmaktadır. Nasıl ki kişi oturduğu evin kirasını ödüyorsa borç alanın da bu malın kirasını ödemesi beklenmektedir. Kişi eğer bu borcu kâr sağlayan bir ticarete kullanmak üzere almışsa bu durumda borç veren borçludan ayrıca belirli bedel istemekte hak sahibi görülmektedir. Çünkü borçlu, onun malından yararlanmaktadır. Bu durumda aklımıza ilk olarak “Biz faizi kıymet olarak neyin karşılığı kabul etmekteyiz? Borç verenin borç alana anapara ile birlikte verdiği öz değer nedir ki onun karşılığı olan mali kıymeti borçlusundan ayrıca istemeye hak kazanabilsin?” soruları gelmektedir. Bu sorulara cevap olarak kimileri yararlanma fırsatı demektedir. Aslında olması gereken birlikte anlaşılacak bir oranda kâr ya da zarara ortak olmaktır. Ancak aç olan çocukları için, hasta çocuğun, eşin tedavisi gibi amaçlarla alınan borç için ayrıca bir fazlalık istemekte tabii ki hak görülmemektedir (Mevdudi, 1985: 23).

Kur’an-ı Kerim ve hadislerde yasaklanan ve haram kılınan riba, günümüz ekonomilerinde belirtildiği anlamda her zaman faiz olarak görülmemektedir. Faiz kavramının, riba kavramına göre daha geniş bir kavramı ifade ettiği yönünde görüşler (Öztürk (2001), Ateş (2005), Uludağ (2010) gibi) de bulunmaktadır.

Faiz her zaman insanoğlunun günlük ekonomik yaşantısının bir parçası olmuştur. Bu nedenle yoğun ilgi görmesinin yanında düşünürler, din adamları, kanun yapıcılar, yöneticiler ve ekonomistler tarafından iktisadi, sosyal, ahlâki ve dini yönler başta

olmak üzere hemen her yönüyle araştırılıp tartışılmıştır. Faiz almak birçok toplumda günah kabul edilmiş; onursuz, itibarsız, merhametsiz, adaletsiz yaşamının ve birçok kötülüğün kaynağı olduğu için kınanmıştır. Bunun sonucu olarak faiz kullanımı, yönetenler tarafından yasal, idari ve finansal düzenlemeler yanında dini ve ahlâki sebeplerle de sınırlandırılmıştır. İzin verildiği durumlarda kullanım usulleri sıkı şekil şartlarına bağlı olarak düzenlenmiştir. Bununla birlikte, tüm kaygılara ve sıkı düzenlemelere rağmen faiz ekonomik yaşantı içerisinde her zaman kullanılagelmiştir (Eyerici, 2019: 6).

Faiz, geçmişte toplumsal adaletin bozulmasında çok büyük rol oynadığı ve sosyal hayatta eşitsizliği artırdığı düşüncesiyle tenkit edilmiştir. Ancak Orta Çağ ile birlikte borçla finansmana bakış açısı Orta Çağ ile birlikte değişmiştir. Faizli borca karşı olan katı tutum, yerini daha ılımlı bir yaklaşıma bırakmıştır. Orta Çağ'da Hristiyanlık dini bünyesinde ortaya çıkan Protestan inancının etkisiyle ahlâki açıdan karşıtlığı azalan faiz ve borç kavramları, iktisadi işleyişin temeli olarak kabul edilmiştir. Bu değişim, devlet borçlanmasına yeni görevler getirerek borçlanmayı günümüz maliye sisteminin vazgeçilmez bir aracı haline getirmiştir. Başka bir ifadeyle, modern devlet borçlanmalarının ortaya çıkışı, borcun tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm sonrası mümkün olmuştur. Dolayısıyla devlet borçları pek çok aşamadan geçerek bugünkü anlamına ulaşmıştır (Akdemir ve Yeşilyurt, 2018b: 280).

Aynı şekilde borç kavramı ile birlikte faiz kavramının da çok önce ortaya çıktığı söylenmektedir. Antik dünyada çiftçiler ürettikleri buğday, arpa gibi tarımsal ürünlere hükümdarlar veya eşkıyaların el koymasından bıktığı için, ürünlerini tapınaklara emanet etmeye başlamıştır. Çünkü tapınaklar kutsal sayıldığı için buralara zorla girilip bu mallara el konulamamıştır. Ayrıca görevli rahipler dönemin iyi yetişmiş, okuma-yazma ve ölçü-hesap bilen kişileri olduğu için tapınaklara gelen tahılları tartıp, ölçüp, kayda geçirmişlerdir. Böylece de tapınaklara teslim edilen mallar hiçbir bedel ödemedi sorunsuz bir şekilde geri alınabilmiştir. Zaman içerisinde ise çiftçilerin ürünlerini koruma karşılığında bir bedel talep edilmeye başlanmıştır. Daha sonraki zamanlarda çiftçiler geri iade etmek şartıyla bazı tarımsal ürünleri tapınaklardan ödünç almaya başlamışlardır. Önceleri güvene dayalı ve bedelsiz yapılan bu ödünç verme işlemi, sonraları belli bir bedel alınarak yapılr hale gelmiştir. Muhafaza bedeli olarak alınan hariç, ödünç alınan ile geri ödenen arasındaki fazlalık bugünkü anlamda faiz kavramını ortaya çıkarmıştır. O günkü faiz kavramının, bugünkü parasal faizden tek farkı ise aynı olarak uygulanan bir faiz biçiminde olmasıdır (Eğilmez, 2019).

İlk olarak bu şekilde ortaya çıkan “faiz” kavramı geçmişten günümüze kadar her dönemde var olmuştur. Toplum düzeninin sağlanması ve iktisadi hayatın düzeni için birçok toplum faiz konusunda ya sınırlamalar getirmiş ya da faizi tamamen yasaklamıştır. Hammurabi yasalarında, Roma hukukunda ve hatta Budist meditasyonlarında da faiz yasağına yer verilmiştir (Thomas, 2005). Örneğin, Mısır’daki Hammurabi Kanunlarında %20 ve %17 nisbetindeki faiz hadleri fahiş görülmüş; Roma’da faiz haddi %12 ile sınırlandırılmış, daha sonra Romalı Jüstinyen, ticarete bu oranı devam ettirirken, asillere %4 sınırını getirmiştir. Hindistan’da da kast sisteminin üst kesimlerindeki kişiler için faiz tamamen yasak iken kast sisteminin alt kesimlerinde bulunan kişiler için ise adil bir faiz düzeni kurulmuştur. Musevilik ve Hristiyanlık gibi dinlerde de faizin tamamen yasaklanması yoluna gidilmiştir (Binatlı, 1966: 150-157).

Bugünün dünyasında ise faiz, ekonomik sistemin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Krediyi günlük kullanımdaki anlamıyla genel olarak değerlendirdiğimizde de her zaman bir faiz unsurunu içerdiğini söylememiz mümkündür. Hatta faiz unsuru, kredi ilişkisinin varlık şartıdır. Kişi, “bir süreliğine kullanım hakkını devrettiği şeyi kendi kullanması durumunda ne elde edecekti?” karşılaştırmasında bulunacaktır. Kendi kullanımından dönemsel olarak vazgeçmenin bedelini, kredi verenin borç alan kişiden talep etmesi iktisaden beklenen bir şeydir (Kalyoncu, 2020: 7).

Kişi şu anın faydasını ileriki bir dönemin faydasından üstün tutmaktadır. Söz konusu bu dönem ne kadar uzak olursa gelmesi beklenen fayda da gün geçtikçe değer kaybına uğrayarak kesinlikten o kadar uzaklaşır. Çünkü bugün borçlunun borç aldığı bir mal aslında yarın ödeyeceği maldan daha değerlidir. İşte faiz, borçlunun alacaklısına borcunu ödediği zamandaki anamala yapılan bir fazlalık ilavesi olup, söz konusu fazlalıkla ödediği mal onun daha önce almış olduğu mala eşit hale gelecektir (Mevdudi, 1985: 28-29).

Diğer taraftan, uzun veya kısa vadeli alacakların teminat altına alınmasını sağlayan yollardan biri olarak rehin çok eski dönemlerde olduğu gibi İslamiyet öncesi Arap toplumunda da yaygın biçimde uygulanmıştır. Burada rehin, borcun zamanında ödenmemesi durumunda alacaklının rehin konusu malı mülkiyetine geçirmesiyle sonuçlanabiliyordu (Cevâd Ali, V, 622’den akt. Çalış ve Nacak, 34, 538-542). İslamiyet öncesi dönemde, hukuki bir teamül (geleneği) gerçekleştirmek için, yazılı bir belge düzenlenmesinin mümkün olmadığı zamanlarda, vadeli işlemler için rehin alınması kabul edilmiştir (Atalay, 2014: 116).

Riba kavramını rehin uygulaması bağlamında değerlendirirken, faizin sadece haksız bir kazanç olduğu üzerine yoğunlaşılması, faiz yasağının kredi mekanizmasının işleyişi açısından da dikkate alınması gerekmektedir.

3.1. İktisadi Faaliyetler İçerisinde Faiz (Riba) Kavramının Yeri

Kur'an-ı Kerim'de iktisat kelimesi “muktesid” ve “aksid” olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Muktesid kelimesi, Fatır Suresi'nin 32. ayetinde bahsedilen günahkâr, dindar ve günahkâr ile dindarın arasında bir yerde bulunan üç grup kişinin davranışlarını tanımlamakta ve bu üç tür davranıştan birini teşkil etmektedir:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük fazilet budur” (Fatır Suresi 35/32).

Yukarıda bahsi geçen “orta bir durum” (orta yol, orta yolda giden) kelimeleri ayetteki muktesid kelimesinde karşılık bulmaktadır. Ayrıca, manevi dünyası açısından yanlışlıkları olan ile hayırlı işlerde bulunan kişiler arasında bir orta yol olarak da çevrilmektedir. Tefsircilerin birçoğu, insanların Kur'an-ı Kerim'i anlama hususunda günahkâr, dindar ve günahkâr ile dindarın arasında bir yerde bulunan muktesid²² olmak üzere üç gruba ayrıldıklarını belirtmiştir. Burada muktesid kelimesine nötr bir anlam yüklenmiştir. Aksid kelimesi ise orta yoldan çok, düzen olgusuna vurgu yapan bir fiil olarak karşımıza çıkmaktadır (Bahari ve Wahbalbari, 2017: 270-271).

Muktesid ve aksid kelimelerinin de kökü olan “kasd” sözcüğü iktisat kelimesinin de kökünü oluşturmakta ve burada iktisat “işte ölçülü olma” anlamına ve özünde tasarruf anlamına gelmektedir (Yazır, 2011: 312).

²² Muktesid; malını, ömrünü boşa geçirmeyen, gereksiz masraflarda bulunmayan, iktisadlı, tutumlu kişi olarak tanımlanabilir.

Tasarruf sözlükte, “(bir şeyi) istediği şekilde kullanma yetkisi”, “tutum” (Türk Dil Kurumu, 2019) olarak tanımlanmış olup, eldeki paranın veya tüketim malının bir kısmını harcamayarak biriktirip, dilediği şekilde kullanma anlamlarına gelmektedir.

Öte yandan, iktisat kelimesi, “iftial” vezninde bir mastar olup; ılımlı davranma, adalet ile hükmetme, aşırılıktan sakınma, israf etmeme ve orta yolda olma anlamlarına da gelmektedir (Döndüren, 2012: 253). Her hususta itidal üzere bulunmak, gereğinden az veya fazla harcamalardan kaçınmak demektir (Bilmen, 2012: 512). Kur’ani bakış kapsamında iktisat, itidal anlamındadır. Kaynakların çok veya sınırlı olmasına bakılmaksızın, Kur’an-ı Kerim davranış ve harcamalarda itidali²³ emretmektedir (Bahari ve Wahbalbari, 2017: 271).

İktisat, en geniş anlamda, insanların yaşamlarını etkileyen süreçleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. İktisat aynı zamanda yapabileceği ve ulaşabileceği şeyler konusunda büyük ölçüde kısıtlanmış olanların yaşamlarını iyileştirmek amacıyla, bunu sağlayacak süreçleri etkileyebilmenin yollarını bulmayı amaçlamaktadır (Dasgupta, 2011: 21). İktisat, ekonomik yapıdan ilham alınarak sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların sonsuz uyumunun nasıl olması gerektiğini araştıran bir bilim dalı şeklinde tanımlanmaktadır (Küçükkalay, 2011: 14).

Yukarıda iktisadi tanımlarken yaptığımız açıklamalar iktisat kavramının çok karmaşık bir kavram olduğunu düşündürebilir. Genel olarak iktisat basit ve sürekli devam eden birçok faaliyetten oluşmaktadır. Bu nedenle bu basit faaliyetleri anlamak iktisadi bir bütün olarak anlamamızı sağlayacaktır.

Piyasa dediğimiz mekanizmanın oluşması için en az bir ürün olmalı ve bunun en az bir alıcısı ve bir satıcısının olması gerekmektedir. Örneğin; bir telefon piyasası, bir buğday piyasası ve buna benzer birçok piyasa bulunmaktadır. İşte iktisat bu piyasalardaki bütün faaliyetleri içermektedir. Piyasada insanlar ihtiyaçları doğrultusunda bir şey almakta veya satmaktadır. Aşağıdaki şekilde, bir ürün satmak isteyen satıcı ve onu almak isteyen alıcı bir araya gelmektedir. İki taraf anlaşarak belirli bir bedel karşılığı ürün teslim işlemini gerçekleştirdiklerinde bir **“al-ver işlemi”** gerçekleşmiş olmaktadır ki bu bir iktisadi

²³ Adl kökünden olup sözlükte “iki aşırı davranış arasındaki orta hal” olarak ifade edilen itidal kelimesi bu kapsamda “ölçülü ve ılımlı olma, orta hal, doğruluk, denge” olarak açıklanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de itidal kelimesi geçmemektedir. “Adele” fiili bir ayette insanın itidalli, uyumlu bir yapıda olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Diğer taraftan, farklı ayetlerde tutum ve davranışlarda ifrat ve tefrit yönündeki davranışlar yerilerek itidalli davranmanın önemine dikkat çekilmiştir. Harcamalar konusunda (el-İsrâ 17/29; el-Furkân 25/67), dünya ve ahiret işleri konusunda (el-Bakara 2/201), dostluk ve düşmanlık konusunda (el-Bakara 2/193-194; el-Mâide 5/8), cezalandırma konusunda (el-Bakara 2/178; en-Nahl 16/126) aşırılığı yasaklayan ayetler Kur’an’ın itidale verdiği önemi göstermektedir (Çağrı, 2001, 23/456-457).

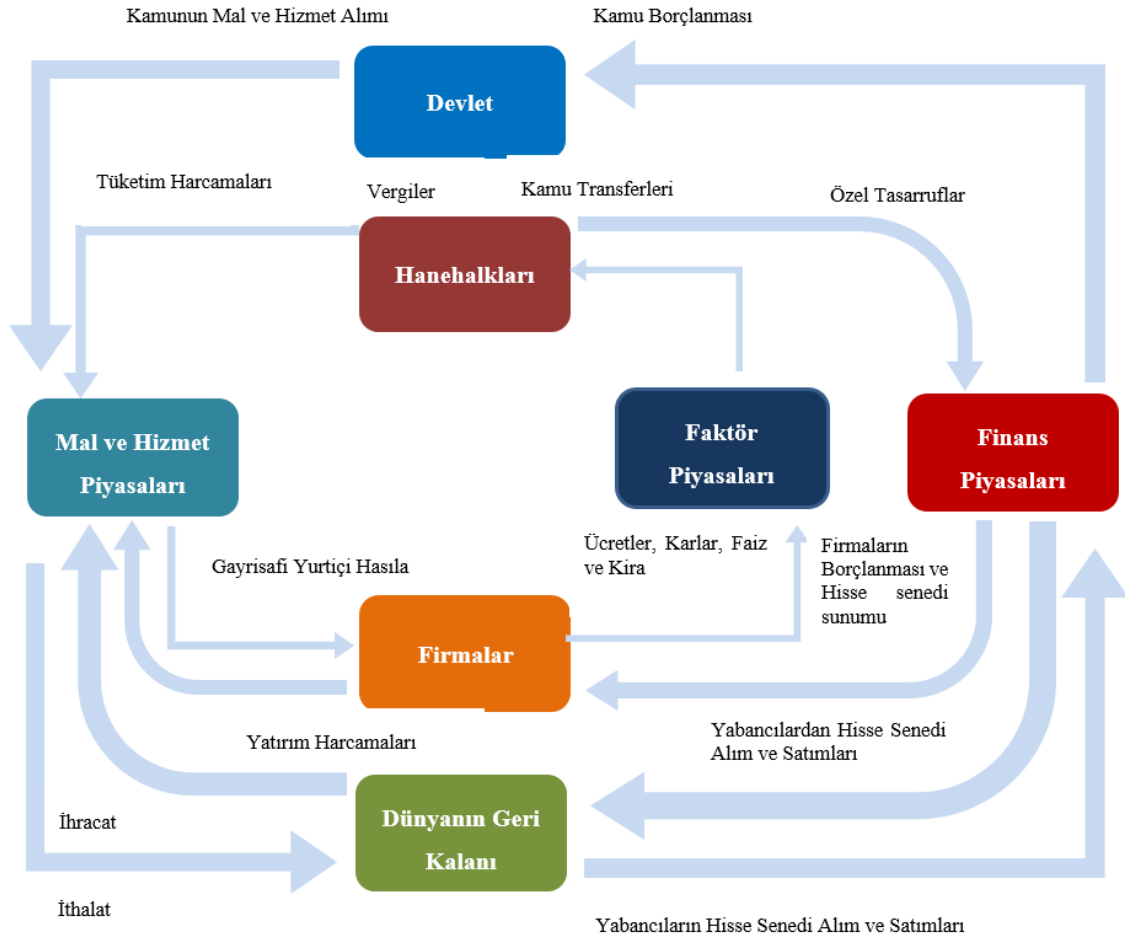
faaliyettir. Bu işlemin defalarca tekrar edilmesi sonucunda al-ver şeklinde ortaya bir döngü çıkmaktadır. Bir şey alındığında bir faaliyet gerçekleştirilmekte ve her bir faaliyet, bir bedel karşılığında olmaktadır: mal ile mal (takas) veya mal ile para karşılığında. Her bir faaliyet ise anında bedeli verilerek ya da kredi (vade) yolu ile gerçekleştirilebilmektedir.

Malın mal ile değişimi en eski mübadele şekillerinden biri olup paranın ortaya çıkmasından sonra da devam etmiştir. Fakat zaman içerisinde ticari işlemlerde paranın yoğun olarak kullanılması ile uygulama alanını gittikçe azaltmıştır. Buna karşılık geçmişte para yerine kullanılan araçların günümüzde mal sayılması, geçmişte normal satım sayılan bazı işlemlerin zamanımızda trampa grubunda yer alması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin, belli miktarda kuru hurmanın aynı miktardaki taze hurmayla değiştirilmesi gibi²⁴ (Aybakan, 2012, 41/305-306).

Aynı anda bedeli ödenerek alıcı ile satıcı arasında gerçekleşen bu iktisadi faaliyet iki aşamalıdır. Aynı anda değişim gerçekleşmekte ve bir faaliyet oluşmaktadır. Örneğin, bir bakkala gidip, 5 lira verip bir ekmek aldığımızda aynı anda yaptığımız değişim ile bir faaliyet gerçekleşmektedir. Ancak bakkala gidip 1 ekmek alıp, ödemesini daha sonra yapacağımızı söylememiz durumunda ise artık iki aşamalı bir faaliyet olmayacaktır. Bu durumda ileride ödemek için söz vermiş olmaktayız. Bu değişim esnasında herhangi bir vade söz konusu olduğu için bu aşamada kredili bir iktisadi faaliyet oluşmaktadır ki bu dört aşamalı bir faaliyettir: al-ver faaliyetinde iki aşamalı, sözleşme (yazılı ya da yazılı değil) olması durumunda üç aşamalı ve ödeme durumunda ise dört aşamalı bir faaliyet gerçekleşmektedir (Dalio, 2015).

Mikro bazda bireyler ve firmalardan oluşan iktisat, bireylerin ve firmaların nasıl karar verdikleri, kararlarının sonuçları üzerine odaklanırken; makro bazda iktisat ise ekonominin genel davranışları üzerine odaklanır (Krugman ve Wells, 2011: 157). Basit bir şekilde “al-ver” şeklinde açıkladığımız işlemi, aşağıda genişletilmiş dairesel akım şemasıyla göstermek daha açıklayıcı olacaktır.

²⁴ Karşılıklı bedeller arasında denklik sağlanması olanağı bulunmadığı için Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından bu durum yasaklanmıştır. Fakat yakın ikamesi bile olsa neden aynı tür malın aynı tür bir malla değişimine gereksinim duyulduğu sorusunun cevabı ise riba konusunda tartışılmıştır.

Şekil 3.1. Genişletilmiş Dairesel Akış Şeması (Krugman ve Wells, 2011: 175).

İktisadi faaliyetler bir dolaşım halindedir. Bu dolaşım hanehalkı, kamu kesimi dahil çeşitli kurumlar, kuruluşlar ve işletmeler ile dünyanın geri kalanı arasında faktör piyasaları, mal ve hizmet piyasaları ve finans piyasaları aracılığıyla gerçekleşir. Mal ve hizmet piyasasında, hanehalkları tüketim harcaması yapar, yani yurtiçi ve yurtdışındaki firmalardan mal ve hizmet satın alırlar. Hanehalkları ayrıca üretim faktörlerinin (emek, toprak, fiziksel sermaye, beşeri sermaye ve finansal sermaye) sahibi olup, bu üretim faktörlerini firmalara satıp karşılığında gelir elde ederler. Hanehalklarının çoğu, gelirlerinin büyük bir kısmını emek ve beşeri sermayelerini satarak elde ettikleri ücretler ile sağlar. Ancak hanehalkı dolaylı şekilde hisse senetleri şeklinde sahip oldukları firmaların fiziksel sermayeleri ve tahvillerden de ilave gelir elde ederler. Bu şekilde hanehalklarının faktör piyasalarından elde ettikleri gelirler dağıtılan kar ve tahvillere yapılan faiz ödemelerini kapsar. Böylece hanehalkları faktör piyasası yoluyla ücret, faiz, kar ve kira geliri elde eder. Ancak hanehalkı elde ettiği tüm bu gelirleri elinde tutamamaktadır. Gelirlerinin bir kısmını devlete vergi olarak vermek zorundadır. Ayrıca bazı hanehalkları kamu transferleri de elde etmektedir. Hanehalklarının

vergilerden ve kamu transferlerinden sonra ellerinde kalan gelire kullanılabilir gelir denilmektedir. Hanehalkları kullanılabilir gelirinin tamamını mal ve hizmet alımı için kullanmaz, bir kısmı ile tasarrufta bulunmak için finans piyasalarına yönelir. Şekil 3.1.'de de görüldüğü gibi finans piyasaları dünyanın geri kalanından da fon elde edip hükümete, diğer firmalara ve dünyanın geri kalanına fon sağlar (Krugman ve Wells, 2011: 174-176).

Yukarıda yer verilen şeklin önemli bir özelliği de bir kutudan çıkan parasal toplam o kutuya giren parasal toplama eşittir. Örnek verecek olursak, hanehalkından çıkan toplam para - vergi, tüketim harcamaları, tasarruflar toplamı- hanehalkına gelen toplam paraya -ücret, kar, faiz, rant ve kamu transferlerinin toplamına- eşit olmalıdır (Krugman ve Wells, 2011: 176).

Diğer taraftan, hükümet ve dünyanın geri kalanına baktığımızda, şekilde hükümetin vergiler şeklinde topladığı paranın bir kısmını hanehalkına kamu transferi olarak geri verdiğini görürüz. Ancak, vergi gelirlerinin bir kısmını ve finans piyasalarından devlet borçlanması şeklinde borç aldığı fonları mal ve hizmet alımında kullanmaktadır (Krugman ve Wells, 2011: 176).

Son olarak, yurt dışına ihracat ekonomide içe doğru bir fon akışı oluşturur ve ithalat ekonomiden dışa doğru fon akışı oluşturur. Mal ve hizmetlere yapılan tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, devletin mal ve hizmet alımları, ihracatı toplayıp ithalatın değerini çıkardığımızda bu hesaplamayla temsil edilen toplam fon akışı nihai mal ve hizmetlere yapılan toplam harcamalara eşittir. Aynı şekilde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin değerine (gayrisafi yurtiçi hasılasına) eşittir (Krugman ve Wells, 2011: 175).

3.2. Kredi Kavramı ve Kredinin İktisadi Faaliyetler Üzerindeki Etkisi

İktisadi hayatta önemli gelişmelerin olması ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin de kalkmasıyla paranın para yaratması daha da kolay hale gelmiştir. Aynı zamanda paranın gücünün yerellikten çıkarak yayılması, parayı küresel bir güç haline getirmiştir. Bunun da ötesinde bir ülkenin parası başka bir ülkenin parasını yaratabilir olmuştur. Böylece kredi kullanımı artarak küresel anlamda büyüme de hızlanmıştır. Örneğin, 1870 yılında Dünya'da kişi başına düşen ortalama gelir 850 dolar iken, bu gelir 1950 yılında 2.100 dolara (Eğilmez, 2018: 48), 2021 yılında ise 9.539 dolara yükselmiştir (TÜİK, 2022). İşte bu gelirin artması, paranın para ve başka ülkelerin parasını yaratmasının yanında kredilerin önemli derecede

büyümesiyle olmuştur (Eğilmez, 2018: 49). Bu nedenle kredinin, iktisadi faaliyetlere yaptığı katkının göz önüne alınarak, genel itibariyle tanımının yapılması son derece önemlidir.

Dünyada, iktisadi faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde en önemli şey ise güvendir. Kredi kavramının kökeninde de inanma ve güvenme vardır. Kredi verilirken her şeyden önce doğruluk ve dürüstlük gibi özellikler önem kazanmaktadır. Kredi verip vermeme konusunda karar verilirken, kredi alacak kişinin net geliri kadar; onurlu ve erdemli olması, saygınlığı, cömertliği, ahlâkı ve sosyal ilişkilerde iyi huyluluğu ile tanınması da önemlidir. İngilizcede kullanılan “worthies (değerli, saygın kişiler)”, “a woman of high estimation (yüksek itibarlı kadın)” gibi ifadeler ya da sözüne güvenilir bir insandan bahsederken kullanılan “giving credit (kredi verme)” ifadesi, “credit (kredi)” kelimesi, “creed (itikat)” ve “credibility (güvenilirlik)” kelimeleriyle aynı kökten gelmektedir. Bu kelimelerin etimolojik kökeni ahlâkla finansal terimlerin aynı zamanda iç içe olduğunu da göstermektedir (Graeber, 2015: 342-343).

Kredi, ekonominin hem en büyük kısmını oluşturmakta hem de ekonominin en az anlaşılabilen parçası olmaktadır. Düşündüğümüzde paradan önce de var olan geçmişteki tarla icarı, hayvanların bir süreliğine yetiştirilmek için ödünç verilmesi gibi konuların gözden uzaklaşması sadece parasal borçlanmaların dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki aslında bunların her biri birer iktisadi faaliyettir. Malların özellikleri iktisadi dilde dışlama özelliklerini de ortaya koyduğu için fiyatını belirlemekte ve böylece de fırsat maliyeti kavramını ortaya çıkarmaktadır (Kalyoncu, 2020:5).

Piyasa fiyatı dediğimiz kavram kısaca satın alma gücünün toplam mal miktarına bölümü olarak ifade edilebilmektedir. İktisatçıların bir kısmı paranın fiyatının da faiz oranı olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre elde para tutmanın fırsat maliyeti vazgeçilen bazı alternatif finansal varlıkların faiz getirisi. Faiz oranının paranın fiyatı olduğu durumda ortaya bir sorun çıkmaktadır. Kaçınılmaz olarak faiz oranı kredinin ya da ödünç verilebilir fonların fiyatı ise acaba faiz oranı hem paranın hem de kredinin nasıl fiyatı olacaktır? Böyle bir durum, para ve kredinin aynı şey olduğu gibi yanlış yaygın bir sonuca götürmektedir. Milton Friedman para ve kredi karışıklığının para politikasının başlıca güçlük kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Üstelik Friedman faiz oranının paranın fiyatı olmadığını, kredinin fiyatı olduğunu fiyat düzeyinin tersinin paranın fiyatı olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte Gurley-Shaw, James Tobin, Dalgaard, White gibi iktisatçılar faiz oranını paranın fiyatı olarak kabul etmektedir (Parasız ve Ekren, 2015: 10).

Parayı, sadece piyasada bulunan mal ve hizmetlerin alım satımında kullanılan nesne olarak tanımlarsak buna “dar para tanımı” denir ve M1 ile gösterilir (Eroğlu, Aydın ve Kesbiç, 2016: 46; Özyurt, 2003: 93; Parasız ve Ekren, 2015: 60, Ünsal, 2017: 611-612):

$M1 = \text{Dolaşımdaki para (Çıkarılan Kağıt Para ve Madeni Para - Banka Kasaları) + Vadesiz Mevduat (TL, YP)}$

M1’e vadeli mevduatları eklediğimizde “geniş para tanımı”na M2’ye ulaşırız;

$M2 = M1 + \text{Vadeli Mevduat (TL, YP)}$

M3, en geniş para arzı olup M2’ye repo, para piyasası fonları ve bankalarca ihraç edilen menkul kıymetlerin eklenmesi ile bulunur:

$M3 = M2 + \text{Repodan Sağlanan Fonlar} + \text{Para Piyasası Fonları} + \text{Çıkarılan Menkul Kıymetler}$

Gurley ve Shaw Yaklaşımında ise halkın alternatif likid değer olarak kabul ettiği bütün değerleri para arzı tanımına girmektedir. Bu durumda;

C: Dolaşıma Çıkan Para,

DD: Vadesiz Mevduat ve

TD: Vadeli Mevduatı

ifade etmek üzere geniş para tanımı aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$M2 = C + DD + TD + \text{Diğer Alternatif Likit Değerler}$

Burada vadeli mevduat ve diğer alternatif likid değerler hazine bonusu, devlet tahvili gibi para benzeri likiditelerden oluşmaktadır.

Bu görüşte kredi de para olarak kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle para stoku (M), mevduat bankaları ve borç veren diğer bütün kurumların verdiği kredilerin toplamıdır. Çünkü dolaşıma çıkan para (C) merkez bankasının dar anlamda bankalara, geniş anlamda ise halka verdiği kredi, TD ve DD mevduat sahiplerinin bankalara verdiği kredi, devlet tahvili ve hazine bonusu ise tasarruf sahiplerinin hazineye verdiği kredilerden oluşmaktadır. Bu görüşün esas gerekçesi, kredi politikasının para politikasının en önemli aracı sayılmasıdır (Özyurt, 2003: 93-94).

Kredi aslında aynı para gibi harcanmaktadır. Bu nedenle harcanan para ve kredi miktarlarını topladığımızda toplam harcamayı buluruz. Toplam harcama miktarı ise ekonomiyi yönlendirmektedir. Yaptığımız bütün bu faaliyetler aslında ekonominin yapı taşını oluşturmaktadır.

Toplam harcamayı artıran unsur ise piyasadaki para ve kredi miktarı olacaktır. Paranın olmadığı durumda ise borçlanma yoluna gidilerek, kredilerde artış sağlanacaktır. Kredinin olmadığı bir ekonomide ise harcamayı arttırmak daha fazla üretmekle mümkündür. Ancak kredili bir ekonomide borçlanarak da harcamalar arttırılabilir. Kredi açılabilmesi için önce birikim yapıp tasarrufun oluşması gerekmektedir. Bir kredi açılması ile o kredinin ismi anında değişmekte ve borç olmaktadır. Bunlardan hareketle şunu söylemek mümkündür: Kredi işlemlerinde, kredi veren ile alan olmak üzere iki taraf vardır. Krediyi açan taraf kredi açmakla kendi kullanım hakkını (satın alma gücü hakkını) belirli bir süreliğine başkasına devretmektedir. Dolayısıyla kişi kendi hakkını bu süre karşılığında kullanmaktan vazgeçmekle bir fırsat maliyetine katlanmaktadır (Dalio, 2015).

Yukarıda bahsedilen bu durum para ile krediyi birbirinden ayırmaktadır. Çünkü para işlemlerimizi gerçekleştirdiğimiz şeydir. Örneğin, bir garsondan para ile meyve suyu satın aldığımızda işlem anında gerçekleşmiş olur; ancak kredi ile meyve suyu satın alırsak bu tıpkı adisyon fişi açtırmaya benzetilmektedir. Bu durumda ileride ödemek için söz vermiş oluruz. Böylelikle kredi yaratarak, bir alacak ve borç oluşturmuş oluruz. Adisyonu ödeyene kadar ise alacak ve borç ortadan kalkmayacaktır.

Ekonomideki karar birimleri şimdiki tüketim ile gelecekteki tüketim arasında bir alışverişle karşı karşıyadır. “Zamanlar Arası Tüketim Seçimi” (Zamanlararası Bütçe Kısıtı) denilen bu durum 1930’lu yılların başında Irving Fisher tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşım tüketicilerin karşı karşıya kaldıkları kısıtlar altında tercihlerini nasıl yaptıklarını açıklamaktadır. Fisher (1930) da, kişilerin yaşamını bugün ve gelecek dönem olarak iki kısma ayırmıştır. Tüketici gelecekteki tüketimi bugünkü tüketim yerine seçerse gelirinin bir kısmını harcamayıp ileride faiziyle birlikte geri almak üzere borç verme imkanına (tasarruf) sahip olacaktır. Diğer taraftan, tüketici gelecekteki tüketim yerine bugünkü tüketimi seçerse, borçlanarak gelirini aşan bir harcama yapma imkanına sahip olacaktır.

Bir tüketici gibi, aslında ülkeler de zaman içinde borçlanarak ve borç vererek işlem yapabilmektedir. Bir kişi borçlandığında, ilk başta gelirinden daha fazlasını harcayabilmekte ya da bir başka deyişle üretiminden daha fazlasını tüketebilmektedir. Ne var ki, daha sonra borcu faiziyle geri ödemek zorunda kalmaktadır; bu nedenle de gelecekteki gelirinden daha az tüketmesi gerekmektedir. Öyleyse, borçlanarak aslında gelecekteki tüketimini mevcut tüketimi ile değiş-tokuş yapmaktadır.

3.3. Kredi, Borç ve Riba (Faiz) İlişkisi

İktisadi faaliyetler içerisinde önemli bir rolü olan kredinin meydana gelebilmesi için bir ön şartın varlığı gerekmektedir: Borç. Diğer bir deyişle, borç olmadan kredinin varlığından söz edilemez. Nasıl ki usûl esastan önce gelir; usûle ilişkin eksiklikler giderilmeden esasa geçilmez ise borç oluşmadan da kredi ortaya çıkmaz. Bu çerçevede kredi bağlamında öncelikle kısaca borcun tarihçesinin, ardından tanımının ve usûl-esas ilişkisinin ortaya konulması önemlidir.

Çok eski çağlardan beri insanlar arasındaki alacak-borç ilişkisi pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Hatta öyle ki borç, bazı toplumsal olayların bile sebebi olmuştur. Örneğin, tarihte borçlanma nedeniyle birçok ayaklanma ortaya çıkmıştır. Bu ayaklanmaların amacı, borçların silinip toprakların topluma yeniden dağıtılmasını sağlamak olmuştur. Borç ve borçlanma kavramı aynı zamanda ahlâki bir ifade olarak da kullanılmıştır (Graeber, 2015: 14).

Borçlanma sonucunda kurulan borç ilişkisinde borçlu olan kişilerin edimlerini yerine getirmesi tarih boyunca farklı şekillerde olmuştur. Örneğin, Orta Çağ'da mülk sahibi olmayan kişiler borca bağımlı olarak yaşamışlardır. Bu nedenle aldıkları borcu ve bu borcun faizini ödemekte zorlanmışlar ve borç aldıkları kişilerin yanlarında çok ağır şartlarda çalışarak bu borçlarını ödemek zorunda kalmışlardır. Borcun karşılığında teminat olarak ya mülk sahibi olmayanların emekleri satın alınmış ya da borçlular çocuklarını borçlarının karşılığı olarak alacaklıya köle olarak vermişlerdir. Borca bir miktar fazlalığın (faizin) eklenerek geri alınması âdet olmakla birlikte, Orta Çağ Avrupa'sında Katolik Kilisesi faiz karşılığında borç vermeyi her zaman için yasaklamıştır. Hatta öyle ki rahipler şehir şehir gezerek tefecilik yapanları uyarıp, faizli borç verdikleri takdirde cehenneme gideceklerini söylemişlerdir (Graeber, 2015: 14).

Borç sözcüğü, borç ilişkisinden doğmakta ve tarafların birbirlerine karşı yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülükleri ifade etmektedir. Buna edim denilmektedir. Edim kapsamında alacaklı alacağını talep eder; borçlu ise borcu ifa etmek ile sorumlu olur. Borç teriminin en dar anlamı para ödeme anlamındaki borçtur. Bir kimsenin ödemekle yükümlü olduğu para borcu için borç kelimesi kullanılmaktadır. Günümüz İslam hukuku çalışmalarında borcun Arapça anlamları kullanılabilmektedir. Borcun yerine İslam hukuku çalışmalarında "mûceb", "teklîf", "iltizâm", "taahhüd", "vecîbe" veya "deyn" kelimeleri tercih edilebilmektedir (Kaya, 2005: 29).

Toplum içinde yaşayan insanların toplumdaki diğer insanlarla etkileşim içinde bulunmaları ve sosyal ilişkiler kurmaları doğal olarak birtakım yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. En az iki kişi arasında gerçekleşen ve bunlardan birinin diğerine karşı borcun konusu olan edimini gerçekleştirmek zorunda bırakan hukukî ilişkiye “borç ilişkisi” denilmektedir. Borç; borcun şartları olan alacaklı, borçlu ve edim yani borcun konusu olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır. Bu üç unsurun birarada bulunmaması durumunda, bir borç ilişkisinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Edim, borç ilişkisinden kaynaklanan ve alacaklının istemeye yetkili olduğu borçlunun da yerine getirmekle mükellef olduğu davranışların bütünüdür. Borcun şartlarını oluşturan bu üç unsur dışında, borcun ödeneceği yer ve borcun konusu olmak üzere iki unsur daha bulunmaktadır (Kaya, 2005: 29-30). Görüldüğü gibi borcun varlığı kredinin varlığına ve borcun unsurlarının varlığına bağlıdır.

Borçla ilgili önemli bir diğer konu da borç ilişkisinde edimlerin yerine getirilme şeklinin ötesinde edimin nasıl yerine getirileceğidir. Örneğin, bir kişiden para olarak borç aldığımızda bunun ödemesini para ile yapabileceğimiz gibi alacaklı için uygun olan başka bir şekilde de yapabiliriz. Ancak borç olarak verilecek şey para olmadığında bu şeyin nasıl teslim edileceği ve borcun vadesi geldiğinde nasıl geri teslim alınacağı tartışmalı bir konudur. Örneğin, bir ödünç ilişkisi düşünelim. Ödünç ilişkisi de bir borç ilişkisidir ve taraflar açısından farklı yükümlülükler getirir. Bu ilişkide bir ödünç veren, bir ödünç alan ve bir de ödünç verilen şey vardır. Bir öküzün ödünç olarak verildiğini düşündüğümüzde; ödünç veren öküzünü bir başkasına ödünç olarak verdiğinde geri alma zamanı geldiğinde bu öküzü ne şekilde alacaktır? Geri alma zamanı geldiğinde bu öküzün aynı yaşta ve aynı verimlilikte olmayacağı açıktır. Ancak öküzün mevcut durumunu korumak ve geri alma zamanı geldiğinde ödünç verene öküzü en iyi haliyle teslim etmek ödünç alanın sorumluluğundadır. Taraflar öküzün yıpranmasından kaynaklı bir bedeli de aralarında kararlaştırabilirler. Bu durumda yukarıdaki örnekte borcun, ödünç alınan öküze yaş ve sağlık açısından eşit bir öküzle ödenip ödenmediğini dikkate almaktayız. Burada dikkat edilmesi gereken bir durum da öküzü ödünç olarak verenin, ödünç verme işlemi olmadığı takdirde katlanmak zorunda olacağı bir maliyeti ödünç alan kişiye yüklemiş olmasıdır. Bu durumda fiziki varlığı elinde bulunduran birey, fiziki varlığı kullanmayarak elinde tutacağı zamanki maliyetten kurtulmuş olacaktır. Ancak bu durum ribayla borç para vermekten farklıdır. Riba uygulamasında para geometrik olarak sonsuza kadar artma imkânına sahiptir; fakat fiziki servet gelecekte sürekli olarak gelir elde edebilmek için bir borca dönüşmektedir ve fiziki varlığı elde tutmanın ilave maliyetinin olmamasını sağlamaktadır (Diwany, 2011: 27).

İşte bu noktada borç verme karşılığında alınan bir bedel olan faiz kavramı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bedeli “r” ile ifade ettiğimizde borç alan kredi verene anapara ve artı “r” kadar telafi bedeli ödeyecektir (Kalyoncu, 2020: 7).

Faiz oranlarının ekonomideki rolünü değerlendirmenin iki yolu bulunmaktadır. Faiz oranlarının mal ve hizmetlerin arz ve talebini nasıl etkilediği ya da faiz oranının borç verilebilir fonların arz ve talebini nasıl etkilediği önemlidir (Mankiw, 2010: 70-71).

$[Y=C(Y-T)+I(r)+G+(X-M)]^{25}$ eşitliğinde önceden belirlenmemiş tek değişkenin faiz oranı olan “r” olduğuna dikkat edebiliriz. Mal ve hizmetlerin talebinin arzına eşit olmasını sağlamak için “r” değişmek zorundadır. Reel faiz oranı ne kadar yüksekse, yatırım düzeyi o kadar düşük ve böylece mal ve hizmet talebi de o kadar düşük olacaktır. Denge faiz oranında mal ve hizmetlerin talebi ise arzına eşittir (Mankiw, 2010: 70-71).

“r” olarak ifade ettiğimiz faiz hem paranın kullanılmaya başlanmasından önce hem de sonra iktisadi hayatta önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede faizin iktisadi faaliyetlerin yürütüldüğü her dönemde var olduğu söylenebilir. Diğer yandan ortaya çıkan veresiye işlemin faiz unsurunu içermediği durumlarda ise faizsiz kredi²⁶ kavramı karşımıza çıkmaktadır (Dalio, 2015). Karşılıksız borç verme işlemlerinin en güzel örneği ise İslam dinindeki “karz-ı hasen”²⁷ terimiyle karşılık bulmaktadır. İnsanların sahip olduğu satın alma

²⁵ **Mal Piyasası**

$$Y=C+I+G+(X-M)$$

Y: Gelir

C: Tüketim

I: Yatırım

G: Hükümet Harcamaları

X: İhracat

M: İthalât

$I=I(r)$ (I miktarı r’ye bağlıdır.)

$C=C(Y-T)$

T: Vergiler

Para Piyasası

Para Talebi=Para Arzı

$L(i, Y)=M/P$

i: Nominal Faiz Oranı

$i=r+\pi^e$ olduğu için;

$L(r, \pi^e, Y)=M/P$

π^e : Beklenen Enflasyon

P: Fiyatlar Genel Düzeyi

Ekonominin çıktısı için toplam talep; tüketim, yatırım, hükümet harcamalarından oluşmaktadır. Tüketim kullanılabilir gelire, yatırım ise reel faize bağlıdır. (Fiyatların sabit olduğu varsayımında $i=r$ olarak kabul edilmiştir) Hükümet harcamaları ve vergiler ise maliye politikası tarafından belirlenen dışsal değişkenlerdir (Mankiw, 2010: 70-71).

²⁶ Faizsiz bankacılıkta fon kullandırma yöntemleri olarak; mudaraba (kar-zarar ortaklığı), müşaraka (emek-sermaye), müşareke-i müktenakısa (azalan ortaklık), murabaha (üretim finansmanı), icare (leasing), selem (ileriye dönük satış) yöntemleri bulunmaktadır (Alkış, 2018: 125-131).

²⁷ İslam dinindeki karz-ı hasen terimi “armağan ekonomisi”yle benzerlik göstermektedir. Burada yeri gelmişken, “armağan ekonomisi” (Eisenstein, 2012: 24) kavramına da kısaca değinmekte fayda var. Aslında paranın ortaya çıkmasıyla birlikte neyin armağan, neyin borç olduğu da birbirine karışmıştır. Armağan ekonomisinde, insanlar vermek üzere bu dünyaya geldikleri armağanları keşfetmekte, bu armağanları koşulsuz bir şekilde isteyerek vermektedirler. Burada hava, su, öğretiler, dayanışma ve hatta para gibi aklımıza gelebilecek her şey koşulsuz olarak verilebilmektedir. Aile bireyleri, arkadaşlar birbirlerine karşı her şeyi

gücünden vazgeçmesinin zorluğu ve borcun geri ödenmemesi ihtimalinin varlığı karşısında, borç verme işleminden sağlanan bu ilave menfaatten (faizden) vazgeçilmesi karşılıksız borç verme işleminin “güzel borç, güzel karz” olarak nitelendirilmesini anlamlı kılan bir durumdur (Orman, 2015: 68).

Diğer taraftan, karzın kazanç aracı haline getirilmesi durumunda ise işlem ribaya dönüşmektedir. Çünkü ribada da karz gibi misli ve tüketilebilir nitelikli mallar başkasının mülkiyetine geçirilmektedir. Risk karşı tarafa yüklenmektedir. Vadesi geldiği zaman başta verilen malın bir benzeri karzdan farklı olarak fazlası ile geri istenilmektedir (Bayındır, 2021: 4).

Borcun para olarak verilip alındığı ve riba sisteminin geçerli olduğu bir ekonomide ise 100 TL olarak alınan bir borç, vadesi geldiğinde 100 TL olan anaparaya riba eklenerek geri ödenir. Riba sistemi borç veren açısından daha fazlasını elde etme anlamına gelirken, borç alan açısından ise daha azı ile yetinme anlamına gelmektedir (Eisenstein, 2012: 24-25).

Bu çerçevede riba kavramının daha iyi anlaşılabilmesi, bu kavramın semantik açıdan ve küme mantığı çerçevesinde değerlendirilmesi ile mümkün olmaktadır. Riba ancak ortada bir “**borç ilişkisi**” olması durumunda anlam kazanır.

Öte yandan riba kavramının faiz kavramı ile birebir aynı kavram mı olduğu, yoksa farklı mı olduğunun tespiti iktisadi faaliyetlere uygulanacak hükümler ve bu kavramların kapsamları açısından da son derece gerekli ve önemlidir. Çünkü ribanın yasaklandığı noktada herhangi bir şüphe bulunmamakla birlikte hangi muamelelerin riba kapsamına girdiğinin tespiti önem taşımaktadır.

Aşağıdaki şekilde iktisadi faaliyetlerin yürütülmesi ile ortaya çıkan, alıcı-satıcı ve borçlu-borç veren arasında kurulan **borç ilişkisi** ile **kredi** ve **riba** kavramlarının küme şeklindeki ilişkisi ortaya konulmuştur.

karşılıksız sunmaktadır. Birbirlerine karşı faizle borç vermemekte, böyle bir şey düşünse bile aslında ayıp karşılanmaktadır. Artık günümüzde “armağan ekonomisi” gibi görülen davranışların komşunun komşuya, kardeşin kardeşe, ebeveynlerin evlatlara sağlamış oldukları faydaların altruistik (diğerkâm) davranıştan ziyade aslında birer vadeli işlem (vadeli takas) türü olduğunu düşünenler de bulunmaktadır (Kalyoncu, 2020: 5).

Şekil 3.2. Borç-Kredi-Riba İlişkisi

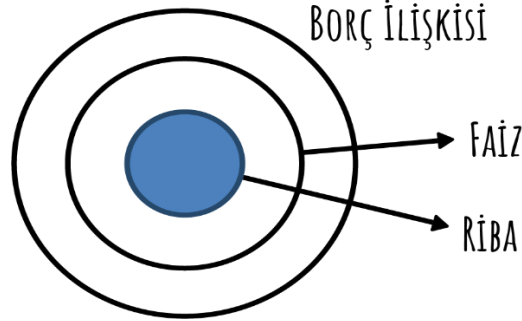
Burada borç genel kümeyi oluşturmaktadır. Borç sözlükte geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para veya başka bir şey; birine karşı bir şeyi yerine getirme yükümlülüğü olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2019). Kredi ise borç ödemede güvenilir olma durumu; ödünç alınan/verilen mal, para; güven, saygınlık gibi anlamlara gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2019). Ribadan (faizle eşdeğer anlamda kullandığımızda) söz etmek için de borç-kredi ilişkisinin kurulması gerekir.

Günümüzde özellikle kapitalist sistemlerde kredi işlemine daima bir faiz unsurunun eşlik ettiğini belirtebiliriz. Bu haliyle faiz, belirli bir sistem içerisindeki kredi uygulamasının adeta bir türevidir. İslam'daki “riba'l- fadl” örneğinde olduğu gibi, faizin vadeli ve zamana bağlı mübadelelerin tamamen dışında, vadesiz ve ani mübadelelerde de ortaya çıkması mümkündür. Ancak günümüzde kapitalist sistemde faiz daima bir vadeli mübadeleyle, yani bir kredi işlemiyle bir arada yer almaktadır. Bu haliyle faiz, kredi işleminin varlık şartları arasında bulunmaktadır (Orman, 2010: 238-240).

Basit işlemlerden oluşan ekonomi mekanizması içerisinde borçlu-borç veren yahut alıcı-satıcı arasında gerçekleştirilen her faaliyet bir borç ilişkisi ortaya çıkarmakta ve borcun doğmasına neden olmaktadır. Giderlerin gelirlerden fazla olması, zamanlar arası tüketim seçimi kavramında olduğu gibi tüketicilerin bugün tasarruf etmek yerine daha fazla harcama yapmayı tercih etmeleri ya da yatırımcıların yatırım yapmak istemeleri gibi durumlarda, bu faaliyetlerin tarafını oluşturan kişilerin kredi ile birlikte borç altına girmesi söz konusu olmaktadır. Aynı şekilde tüketicilerin bugün tüketmek yerine tasarruf etmeyi tercih etmeleri durumunda da yapmış oldukları tasarruf ile gelecekteki tüketimi tercih etmiş olurlar (Mankiw, 2010; Sachs ve Larrain, 1993; Ünsal, 2017).

Buradan da hareketle, ribanın (faizin) yukarıda da belirttiğimiz gibi bir borç ilişkisi olmadan ortaya çıkmayacağı açıktır. Her ne kadar riba ile faiz kavramları İslam'da, çoğu din ve medeniyette birbirlerinin yerine kullanılmış olsalar da bir kısım İslam alimleri (Suâvi (1869), Fazlurrahman (1964), Uludağ (2010), Ateş (2005), Öztürk (2001) gibi) bu kavramların aynı

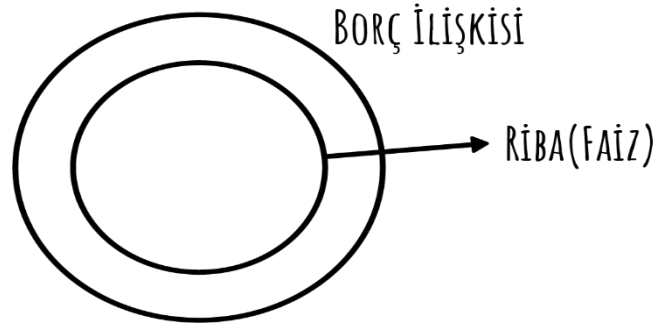
olmadığını Şekil 3.3-a’da görüldüğü gibi faizin ribaya göre daha geniş bir kavram olduğunu, her ribanın faiz olduğunu ancak her faizin riba olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Şekil 3.3-a. Riba ve Faiz İlişkisi

Bu düşüncede olan İslam âlimleri, riba ile faizin borçlu taraf aleyhine haksızlık oluşturma noktasında, yasak ve haram olma ile emeksiz ve risksiz olma konularında aralarında benzerlikler olduğunu savunmaktadırlar.

Faiz ve riba kavramlarını farklı değerlendirenler, ribayı tefecilik anlamında fazla artış olarak, faizi ise meşru kazanç olarak belirtmişlerdir (Karakuş, 2006: 5).

Şekil 3.3-b. Riba/Faiz İlişkisi

Diğer taraftan, Şekil 3.3-b’de görüldüğü gibi Arapça’daki “riba” kavramının Türkçe’deki “faiz” kavramının karşılığı olduğunu ileri sürenler (Yazır (2011), Tabakoğlu (1987), Bayındır (2021) gibi) de bulunmaktadır. Bir başka ifade ile kredilerde ve alışverişlerde ortaya çıkan her türlü karşılıksız fazlalığın faiz olduğunu savunanlar riba ve faiz kavramlarını aynı anlamda kullanmışlardır (Karakuş, 2006: 5).

Ödünç verilen tutardan daha çoğunu istemek paranın reel değerinin değişmediği durumlarda haksız kazanca yol açabilir. Ancak paranın değerinin değiştiği durumlarda ve borç alanın

ihtiyaç dışında başka bir amaçla ödünç aldığı durumlarda faiz konusu ile ilgili tartışmalar bulunmaktadır (Küçükkalay, 2011: 91).

Bu noktada nominal faiz ve reel faiz ayrımı konusu gündeme gelmektedir. Enflasyonun borçlanma maliyeti üzerine etkilerini dikkate aldığımızda, nominal faiz ile bunun fiyat düzeyinde beklenen değişikliklere göre uyarlanmış hali olan reel faizi birbirinden ayırmalıyız. Daha açık bir ifade ile nominal faiz, kredi işleminin sermaye sahibine para birimi cinsinden sağladığı geliri; reel faiz ise, paranın satın alabileceği mal ve hizmet cinsinden sağladığı geliri ifade etmektedir. Borçlanmanın gerçek maliyeti asıl olarak reel faiz²⁸ ile ölçülür. Nominal faiz ise fiyat düzeyindeki değişimler için herhangi bir ayarlamayı içermemektedir (Günel, 2022: 44; Orman, 1987: 67).

Reel faize, nominal faiz oranı bir fiyat endeksi ile deflate ederek ulaşılır. Örneğin, 1 yıl vade için nominal faiz oranı %80 ve o yılın enflasyon oranı %65 ise dönem sonunda gerçekleşen reel faiz oranı %9,09 olur $[=((180/165)-1)*100]$. Ancak faiz ve enflasyon oranlarının küçük değerler olması halinde, deflate işlemi basitçe nominal faiz oranından enflasyon oranı çıkartılarak hesaplanır (Karaman, Taşdemir ve Yıldırım, 2012: 70-71; Ünsal, 2017: 139).

Pozitif reel faiz, miktarı ve şekline bakılmaksızın Kur'an'ın yasakladığı bir faiz çeşididir. Pozitif reel faiz haksız bir edinme (iktisap) olduğu için, bunu elde eden taraf kazanç sağlarken, diğer taraf da aynı miktarda kayba uğramış olmaktadır. Bu durumda negatif reel faiz de pozitif faizin tersi yani zıddı olduğundan acaba pozitif reel faiz gibi yasaklanmış mıdır? Bu soruya cevap verebilmek için Kur'an'da faizin neden yasaklandığına bakmak gerekir. Kur'an'da faizin yasaklanmasının sebebi, ödünç alan veya verenden birinin mutlak bir şekilde haksızlığa uğramasıdır. Yani faiz ödeyenin alacaklı veya borçlu taraf olmasının bir önemi yoktur. Çünkü haksızlık sadece faiz ödeyenin aleyhine olduğu zaman haksızlık değildir; faizi alanın aleyhine olduğu zamanda haksızlıktır. Negatif reel faiz açısından da bu

²⁸ Reel faiz oranı 20. yüzyılın önemli iktisatçılarından biri olan Fisher'ın denklemiyle tanımlanır. Burada enflasyonun faiz oranı üzerindeki etkisi dikkate alınmakta olup, aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Cottrell, 1997: 55-56; Krugman ve Wells, 2011: 268; Günel, 2022: 44; Mishkin, 2007: 87; Ünsal, 2017: 139-143; Yay, 2015: 49):

$$r=i-\pi^e$$

i: Nominal Faiz Oranı

r: Reel Faiz Oranı

π^e : Beklenen Enflasyon

mutlak haksızlık sermaye sahibi açısından ortaya çıktığına göre, negatif reel faizin de yasaklandığını ve haram sayıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz (Kur'an-ı Kerim.org, 2022).²⁹

Negatif faiz, borcun veya ödücün daha azıyla sahibine ödenmesi şartının koşulması olarak da açıklanabilir. Zahiri mezhebinin büyük din adamı İbn Hazm da borcun daha az ödenmesi şartının koşulmasını faiz olarak kabul eder (Mu'cemu Fıkh-ı İbn Hazm ez-Zâhiri, s. 389-390'dan akt. Bayındır, 2015: 129).

Bu konuyu Öztürk (1991) de;

“Riba kavramı içine girecek bir faizin reel değerler üzerindeki artışlarda söz konusu olacağı, nominal değerlerdeki fazlaştırmaların riba yasağının dinsel ve mantıksal gerekçesi ile uyumlayacağı; buna binaen, banknotlar ise, reel değerleri olmadığından, meselâ 100 lira karşılığında 110 lira almanın riba kavramı içine girip girmeyeceğinin tartışılacağı; çünkü banknotun, sadece üzerine konan nominal değerle bir anlam ifade ettiği, nominal değerdeki artışı riba yasağının içine kayıtsız şartsız sokmanın, riba sömürsünden kurtarılmak istenen insanları farkında olmadan bir başka haksız kazancın malzemesi durumuna getirmek olabileceği; o halde, bütünüyle nominal değerler üzerinden işleyen banka faizlerinin ve banka faizciliğinin, Kur'an'daki riba kavramı içine girdiğini söylemenin her zaman isabetli olmayacağı”

şeklinde açıklamıştır.

Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, İslam'da faizin nominal veya reel bir değer ifade etmesinin faiz yasağı açısından bir önemi olmadığı görüşleri de yaygındır. Çünkü faiz çeşidi ve faiz oranı ne olursa olsun her durumda iki taraftan birisi aleyhine bir haksızlık oluşturacaktır.

Yine banka faizleri nominal değer üzerinden işlediği için Kur'an'da yasaklandığı şekliyle faiz kavramı içine girmeyeceği görüşüne getirilen eleştiride;

“...kağıt para üzerinde Kur'an'ın yasakladığı çerçevede faizin cereyan etmeyebileceği iddiasını, kağıt paranın sadece nominal değer ifade etmesine bağlamanın makul ve mantıklı olmadığı ve bir kağıt paranın, nominal değeri kadar olmasa bile, belli bir reel değeri temsil etmediğini ve kağıt para ile muamelede bulunan insanların esasta paranın ifade ettiği reel değere değil de üzerinde yazan nominal değere baktıklarını söylemenin mümkün olmadığı”

²⁹ “Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.” (Bakara Suresi, 2/188).

“Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak (kendi malınızmış gibi) yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahdır.” (Nisa Suresi, 4/2).

“(Mirastan payı olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.” (Nisa Suresi, 4/8).

belirtilmiştir (Kur'an-ı Kerim.org, 2022). Bir diğer ifade ile kâğıt para reel bir değer taşımasa da reel değeri ifade ettiği onunla reel değerlere sahip olunduğu düşünülmüştür. Nominal değere göre faiz anlaşması yapılsa bile esasta reel değer için yapıldığından Kur'an'ın yasakladığı anlamda faiz kapsamına girmiş olur.

Yukarıda yer verilen tüm bu açıklamalar kapsamında kanaatimiz riba ile faizin aynı kavramlar olduğu yönündedir. Ancak enflasyonist bir ortamda paranın satın alma gücü düşmektedir. Örneğin, 1 yıllığına 1000 lira borç verdiğimizizi düşünelim. Bugün 1000 lira ile 4 kazak alabilmekteyiz. 1 yıl sonra borç alan borcunu 1000 lira olarak ödediğinde enflasyonun %100 olması varsayımında artık 1000 lira ile aynı kazaktan sadece 2 tane alınabilecektir. Bu durumda bir taraftan riba yasağı ile borç alanın mağduriyeti ortadan kaldırılmaya çalışılırken, diğer taraftan verilen borç satın alma gücünü koruyamadığı için borç veren aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır. “İslam’da zarar verme ve zararı zararlarla karşılama yoktur.” hadisini dikkate aldığımızda, paranın değer kaybına uğramasını göz önüne almamamız borç veren açısından zarar yaratabilecektir (Çubukçu, 2015: 330-331). Borçların ödenmesinde, alınan ile verilen değer arasında denklik kurulmalıdır (Paçacı, 2003: 51). İslamdaki faiz yasağı haksız bir bedel transferini hedef aldığı için bu husus önem taşımaktadır. Bu bağlamda satın alma gücünü telafi edecek şekilde yapılacak enflasyon farkına ilişkin bir ödeme, riba kavramının kapsamı dışında tutulmalıdır. Söz konusu fazla ödeme borcun alındığı tarih ile ödemenin yapıldığı tarih arasındaki değer farkını kapattığı için adalet ilkesinin gereği olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla “faiz” adı altında değerlendirilmeyip, zaten ödenmesi gereken bir değer olarak aslında faizden başka bir kavram ile ifade edilebilir (Çubukçu, 2015: 329).

3.4. Ribanın Rehin Uygulaması İçerisindeki Yerinin Değerlendirilmesi

Bir şeyi hapsedmek, alıkoymak (Zuhayli, 1990, 6/305) olarak tanımlanan rehin, riba gibi bir vadeli işlem türüdür. Ancak İslam dininde riba açık bir şekilde yasaklanmasına rağmen rehne izin verilmiştir.

Rehin sözleşmesine göre rehnin belli bir süre rehin alanda bulunması gerekmektedir. Söz konusu süre zarfında rehnin kullanılması, gelir ve semerelerinden faydalanılması hakkı ortaya çıkmaktadır. Rehinden faydalanma ve rehin bırakılan şeyin bakımını yapma konusunda Hz. Peygamber’den (s.a.v.) aktarılan binek ve sağmal hayvanın rehin bırakılması

ile ilgili hadis³⁰ aydınlatıcı olmaktadır. Bu hadis rehin alanın görev ve sorumluluklarını da belirtmektedir.

Rehin sözleşmesi gereği rehin verilen şey borç ödeninceye kadar alacaklının elinde kalmakta ve borçlu vadesi geldiği zaman borcunu ödeyemezse, alacaklı rehin edilen malı sattırarak alacağının güvence altına alınmasını sağlamaktadır.

Burada önemli olan bir diğer husus da malın rehinde kaldığı süre boyunca, borç alan ve rehin veren kişinin borcu ödeme zamanı geldiğinde bunu aynı şekilde ödeyip ödeyemeyeceğidir.

Yani rehin veren rehne karşılık aldığı borca bir ekleme yapıp mı ödeyecek yoksa aynı şekilde mi ödeyecek? Rehlin alanın da borcu verirken ödeme zamanı geldiğinde rehin verenden böyle bir talebi olacak mı? İşte bu soruya verilen cevap rehlin, riba kavramıyla günümüzdeki anlamıyla faiz kavramıyla olan ilişkisini ve farkını ortaya koymaktadır.

İslam hukukunda rehin alıp vermek caizdir, ancak tefeciler bu durumu riba alıp vermek için kullanmışlardır. Vefa bey'i (bedeli iade edildiği zaman geri alınmak üzere bir malın satılması) ile istiğlal bey'i (bir kişinin bir malı kendisi kiralamak üzere başkasına vefaen satması (Erdoğan, 2010: 54)), de mahiyet itibarı ile rehin sayılmaktadır. İhtiyaç sahibi, aldığı borç karşılığında borç verene tarlasını veya koyunlarını rehin olarak vermekte, aynı zamanda verdiği şeyleri kullanma yetkisini de borç verene bırakmaktadır. Borç veren verdiği borç karşılığında rehin aldığı tarlayı ekmekte, tarlanın mahsulünden, koyunların sütlerinden ve yünlerinden yararlanmaktadır. Böylece rehin adı altında yasaklanan riba işlemi gerçekleşmiş olmaktadır (Uludağ, 2010: 147).

İslam ekonomisi içerisinde yer edinen ayet ve hadislerle meşruluğu sabit olan rehin, birçok ülke ve toplumda uygulama alanı bulmuştur. Rehne ilişkin esaslar uygulanırken, ilk çıkış noktası Kur'an-ı Kerim olmuş; daha sonra toplum içerisinde uygulanmakla hadislerle ve icma ile işlerlik ve işlevsellik kazandırılmıştır.

³⁰ “Binek rehin olduğu takdirde ona yapılacak masraf karşılığında ona binilir. Aynı şekilde sağmal bir hayvan rehin olduğu takdirde ona yaptığı masraf karşılığında sütünü içebilir. Binen ve sütünü içerek ondan yararlanan kimseye de bunun masrafını karşılamak düşer” (Buhârî, Rehın 4; Ebû Dâvud, Büyü' 76; Tirmizî, Büyü' 31).

3.5. Rehin Uygulamaları Üzerine Dünyadan Örnekler

Bazı İslam toplumları, ekonomi alanındaki gelişmelere ve İslam’da uygulanış biçimine bağlı kalarak kendi iç hukuklarında rehin sistemlerine yer vermişlerdir.

Dünyada rehne dayalı finansman sağlanması faizli şekilde de yıllardır yapılmaktadır. Ancak faizsiz bir şekilde rehin uygulamasının kurumsal ve en iyi şekilde işlediği ülke Malezya olmuştur. Malezya’da 1992 yılında kurulan ve hizmet vermeye başlayan “Ar-Rahnu” adı verilen kuruluş, İslami mikrofinans ile yakın ilişki içerisinde, düşük gelir grubundakilere yönelik finansman sağlayan bir kuruluş olarak görevini icra etmiştir (Özdemir, 2018: 125). Malezya’da, Ar-Rahnu nispeten yeni bir mikro kredi aracıdır. Sadece altın ve mücevherler rehin alınabilmektedir. Kredi süreleri 1-6 ay arasında değişmekte olup, hem yerli hem de yabancılar, Müslümanlar ve Gayrimüslimler için kullanılabilir. Borçluların ya toplu ödeme yoluyla ya da aylık taksitlerle geri ödeme seçeneği bulunmaktadır. Borçlunun krediyi geri ödeyememesi durumunda 3 aya kadar uzatılabilmektedir. Borçlular yine de krediyi geri ödeyemiyorsa, rehin alınan kalem açık artırmaya çıkarılmakta ve daha az ödenmemiş olan fazla miktar ve masraflar borçluya iade edilmektedir. Borçluların yalnızca anapara yanında sözleşmede kararlaştırıldığı gibi bir muhafaza ücretini vade tarihi boyunca ödemeleri gerekmekte olup, bu durum riba unsurunu içermemektedir (Loanstreet, 2019).

Türkiye’de de bankalarda taşıt, uçak, gemi, plaka, makine (ekipman), traktör ve hayvan gibi taşınabilir varlıklar özelinde rehin uygulaması yapıldığı bilinmektedir.³¹ Riba ve rehin arasında uygulama üzerinde herhangi bir bağ bulunmayıp, rehin burada sadece kredinin teminatını oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, İslam hukukunun uygulandığı ülkelerden biri olan Afganistan’daki rehin uygulaması riba konusu açısından bir başka örnek olarak verilebilir. Afganistan’da bununla ilgili ilk gelişme “Komünistler Döneminde” (1978-1992) olmuştur. 1965 yılında Rusya’da eğitim almış kişiler tarafından kurulan Demokratik Halk ve Perçem adlı komünist partileri, iktidarda olan Davud Han’ı indirerek iktidara geçmişlerdir. İktidara geçtikten sonra Davud Han döneminde çıkarılan Anayasa yürürlükten kaldırılmış; devrimin amaçlarına aykırı sayılmaması koşuluyla diğer kanunlar yeni kanunlar çıkarılıncaya kadar geçerli sayılmıştır.

³¹ Ek 5’te örnek bir rehin sözleşmesine yer verilmiştir.

Bu dönemde anayasa çıkarılmamış; fakat çeşitli fermanlar çıkarılarak birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede sekiz adet ferman³² çıkarılmıştır (Khwajamir, 2015: 97).

Konumuz ve Afgan halkı üzerinde bıraktığı etki açısından önemli olan ferman Altıncı Ferman'dır. Bu ferman tefeciliği ve gireviyi (rehin) kaldırmıştır. Bunların kaldırılmasının gerekçesi olarak da fakirlerin ve çiftçilerin, zenginler tarafından istismar edilmesinin önlenmesi ve zulümden kurtarılması gösterilmiştir (Khwajamir, 2015: 97).

Girevi (rehin), belli bir miktar borç para karşılığında bir bahçenin, belirli bir dönüm tarlanın para geri ödeninceye kadar ekip mahsulünün alınması ya da ev veya dükkândan faydalanılması için alacaklıya verilmesi olarak tanımlanmaktadır. Girevide alacaklı, diğer bir ifadeyle para sahibi, paranın bedeli tarla ise ekerek mahsulünü, bahçe ise meyvesini alır. Paranın bedeli dükkân ise dükkândan yararlanır; ev ise içinde oturur. Rehin veren borçlu parayı ödeyebilecek duruma geldiğinde borcunu ödeyerek rehin olarak verdiği malını geri alır (Khwajamir, 2015: 98).

Afganistan Rehin Uygulaması açısından dikkat çeken husus, rehnin bir taşınmaz üzerinde kurulmasına yönelik düzenlemelerin olmasıdır. Diğer taraftan Afganistan'daki Rehin Uygulamasında, taşınır rehnine yer verilmemiştir. Ayrıca taşınmaz ve taşınmazın semerelerinden faydalanma hakkı alacaklıya verilmiştir.

Afganistan'daki Rehin Uygulamasında düzenlenen bu rehin şekliyle borçlu zor duruma düşmekte; borç ödeninceye kadar, beklemekten ve taşınmazın alacaklı tarafından kullanımından kaynaklanan bir artış yani riba ortaya çıktığı görülmektedir.

Girevi, İslam hukukunda düzenlenen alışveriş şekillerinden “bey” bil-vefa”ya benzemektedir. Bey’ satış veya alışveriş anlamına; vefa ise sözün yerine getirilmesi, sözün tutulması anlamına gelmektedir. Fıkhi manada “bey, parayı bulduğunda müşterinin malı geri iade etmesi şartıyla satış” anlamında kullanılmaktadır (Mevsuetü’l-Fıkhiyye, IX,260). Bey’, “b-y-a” kökünden oluşmakta olup çok kapsamlı bir kelimedir. Allah ile kul arasındaki Tanrı-

³² Birinci Ferman: Devlet teşkilatı,

İkinci Ferman: Kral Zahirşah ve Muhammed Davud Han’ın mallarının müsaderesi,

Üçüncü Ferman: Eski anayasanın mülga ilan edilmesi,

Dördüncü Ferman: Afganistan’daki bütün dillerin korunması ve Özbekçe, Türkmençe, Nuristanice ve Baluçça dillerinde yayının başlaması,

Beşinci Ferman: Krallık ailesine mensup yurt dışındaki 23 kişinin vatandaşlığının iptali,

Altıncı Ferman: Tefecilik ve Girevinin (rehnin) kaldırılması,

Yedinci Ferman: Evlenme yaşı, mehir ve başlık parası,

Sekizinci Ferman: Toprak reformu

kul ilişkisi, yöneten-yönetilen ilişkisi, sosyal ve ekonomik özellikteki her türlü karşılıklı ilişkiyi içerisine almaktadır (Bayındır, 2021: 11).

Bey’bil-vefa’nın meşruluğu konusunda İslam âlimleri ve mezhepler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Mezheplerin ileri gelenlerine göre bey’ bil-vefa, satışın gereğine ve hikmetine aykırı olduğu için fasit bir alışveriş türüdür. Çünkü burada müşteri parayı bulduğunda be’yunin malı geri verme şartı bulunmakta, alışverişte müşterinin sürekli aldığı mala malik olması durumu ortaya çıkmaktadır. Burada fasit olarak görülmesinin sebebini, rehlin genel hükümlerinden bahsederken rehlin şarta bağlanmasının mezhepler tarafından rehni geçersiz sayacağına yönelik görüşlerine dayandırmak mümkündür. Yine mezheplerin ileri gelenlerine göre bu her ne kadar alışveriş olarak görülse de amaç alışveriş değil; haram olan ve yasaklanan ribaya ulaşmaktır. Bu deliller karşısında Hanefi ve Şafii mezheplerinin sonradan gelen âlimleri, bey’ bil-vefayı fasit bir alışveriş türü olarak görmemiş, buna cevaz vermişlerdir. Cevaz verilmesine gerekçe olarak da, her ne kadar bu satış bir malın satılması için gerekli kurallara aykırı olsa da söz konusu şartla (be’yunin malı geri verme şartı) halk arasındaki ihtiyaçlarının giderilmesi için teamül gören bir uygulama bulunduğu gösterilmiştir (Khawajamir, 2015: 98-99).

Afganistan’daki Rehin Uygulamasında girevi sözcüğü ile kastedilen bey’ bil-vefa değil; rehindir. Bu nedenle rehlin hüküm ve şartlarının burada uygulanması gerekir. Yani alacaklının verdiği para karşılığında aldığı şeylerden bir menfaat elde etmesi veya o şeyin semerelerinden yararlanması caiz değildir.

Girevi ve tefecilikle ilgili olarak Altıncı Ferman’da geçen diğer hükümler ise şunlardır (Khawajamir, 2015: 99 vd.):

10 Cerib³³ ve daha az tarlaya sahip bir kişiden girev şeklinde alınan tarla üzerinden;

- “Beş sene ve daha fazla geçmişse, son mahsulünün alınıp, paradan hiçbir şey alınmadan tarla sahibine teslim edilecektir.
- Dört sene geçmişse, son mahsulünü aldıktan sonra tarlanın sahibine verilip paranın %20’sinin bir sene ertelemeli, bir sene içinde ödenecektir.
- Üç sene geçmişse, son mahsulünü aldıktan sonra tarlanın sahibine verilip paranın %40’ı bir sene ertelemeli, iki senede verilecektir.
- İki sene geçmişse, son mahsulünü aldıktan sonra tarlanın sahibine verilip paranın %60’ı bir sene ertelemeli, üç senede ödenecektir.

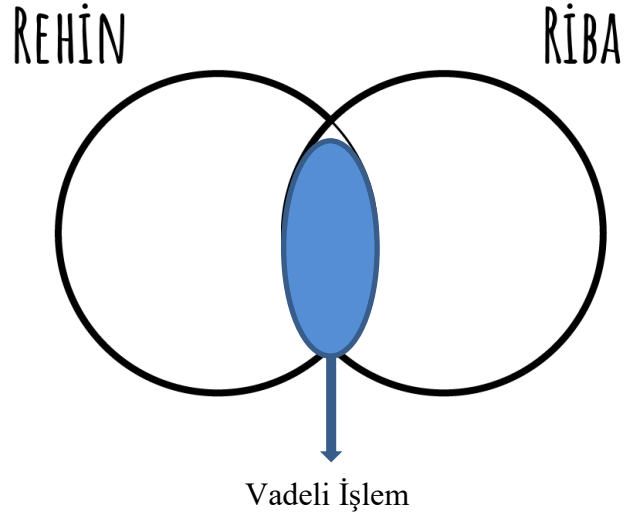
³³ 1 Cerib: 2000 metre kare.

- Bir sene geçmişse, son mahsulünü aldıktan sonra tarlanın sahibine verilip paranın %80'i bir sene ertelemeli, 4 senede ödenecektir.
- Bir yıldan az geçmişse, son mahsulünü aldıktan sonra tarla sahibine verilip paranın %90'ı bir sene ertelemeli, 5 senede ödenecektir.”

Başka birinin tarlasında işçi veya çiftçi olarak çalışan, yani tarlası olmayanlar, varsa işverenlerinin borcundan ve faizcilerin faizinden muaf tutulurlar. Tarlası olmayan veya belirtilenden daha az tarlası olan çiftçilerin, girev veya tefecilikten kaynaklanan borçlarının olması halinde 1974 yılından önceki borçları tamamen silinmiştir. Bu tarihten sonraki borçlar açısından ise resmi senetle ispatlanmak koşuluyla paranın aslının (anaparanın), faizsiz olarak ödenmesi istenmiştir (Khwajamir, 2015: 100).

Diğer taraftan Afganistan Rehin Uygulamasında borçluyu alacaklı karşısında zor duruma düşüren tefeciliğin ve rehnin kaldırılması yoluna gidilmiştir. Böylece, bu işlemlerden kaynaklanan ribanın da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Afganistan'daki Rehin Uygulaması açısından dikkat çeken husus rehnin taşınmazlar üzerinde kurulması ve rehinli malın alacaklı tarafından kullanılarak semerelerinden faydalanılması olmuştur.

Görüldüğü üzere meşru olan rehin uygulamasında riba kavramıyla karşılaşmıştır. Aslında vadeli işlem olma yönünden benzerlikleri olsa da rehinde, borçlu borcunu ödeyemediğinde borca eklenen bir fazlalık olmaması gerekmekte; zaten alacaklı rehne konu malı sattırarak malın bedeli üzerinden alacağını almaktadır. Bu bağlamda rehin ve riba kümeleri sadece vadeli işlem olma yönünden ilişkilendirilebilir.

Şekil 3.4. Rehin-Riba İlişkisi

Daha açık bir ifade ile Şekil 3.4.’te görüldüğü gibi rehin ve riba kümeleri “vadeli işlem” ortak kümesinde kesişmektedir. Diğer taraftan rehinde vadeli olma noktasında riba söz konusu gibi görünse de yukarıda da belirttiğimiz gibi aslında rehin sözlü veya yazılı olabilen birleşmek anlamına gelen bir akittir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kredinin iktisadi yaşam üzerindeki rolü ve önemi büyüktür. Ancak kredinin meydana gelebilmesi için bir ön şartın da varlığı gerekmektedir: Borç. Bir borç işlemi olan rehin uygulamasını araştırdığımızda ise rehinde beklemeye karşılık olarak fazla bir menfaat elde edilmeye çalışılması durumunda karşımıza riba kavramının çıktığını görmekteyiz.

Arapça bir sözcük olan riba genel Kur'an terminolojisinde, bir şeyin değerinin üzerindeki her türlü aşırılık için kullanılan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Ribanın haram olduğu konusunda, Müslümanlıkta, tüm fıkıh mezhepleri de dâhil herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. İslamiyette ribalı muameleler çok büyük günah olarak kabul edilmiş ve yasaklanmıştır. Çünkü hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Hz. Peygamber'in sünnetinde riba açık bir dille kınanmıştır.

Faiz kavramı ise İslam'da, diğer dinlerde ve medeniyetlerde genel itibariyle riba kavramının yerine kullanılmakla birlikte her ikisinin farklı kavramlar olduğunu öne süren görüşler de bulunmaktadır. Genel olarak riba ve faizin farklı kavramlar olduğu şeklindeki tartışmalar hâlâ devam etmekte olup günümüzde artık farklı bir noktaya ulaşmıştır. Bugün faiz konusundaki tartışmalı alanlar artarken, faiz yasağı da son derece kısıtlı bir alanda kalmaktadır. Söz konusu tartışmaların nedeninin genel itibariyle Müslümanların günümüz iktisadi sistemi karşısındaki kaldıkları durumdan kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim bu görüşlerin temelde, iktisadi anlamda faizin artık kaçınılmaz bir gerçek olduğu ve yasaklanan ribanın bugünkü faizden farklı olduğu düşüncesine dayandığı görülmektedir. Yani bu düşünceler günümüz dünyasında faizin kaçınılmaz olduğunu ileri sürerek onu ribadan ayırmakta ve meşru göstermektedir.

Yukarıda yer verilen açıklamalar kapsamında, tez boyunca bahsettiğimiz bu kavramların hepsinin iktisadi faaliyetler içerisinde birbirleriyle bağlantılı ve birbirlerini tamamlayan kavramlar olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu kavramlar birbirleri ile birlikte düşünüldüğünde bir anlam ifade ederler. Örneğin, ekonomi olmadan bir borç ilişkisinin varlığından, borç ilişkisi olmadan da bir kredinin, riba (faiz) ilişkisinin veya bir rehin ilişkisinin varlığından söz edilemez.

Genel olarak, iktisadi faaliyetlerin insan hayatının bir parçası olduğu; kredinin bir borç ilişkisinden doğduğu; borç, kredi, riba (faiz) kavramlarını küme mantığı içerisinde değerlendirdiğimizde birbirleriyle ilişki içerisinde olduğu ve borcun genel kümeyi oluşturduğu söylenebilir. Çünkü kredi bir borç ilişkisinden doğar ve ortada bir borç olmadığında kredi ilişkisinin varlığından söz etmek de mümkün değildir. Dolayısıyla ribadan (faizle aynı anlamda kullanıldığında) söz etmek için de borç-kredi ilişkisinin kurulması gerekir. İktisadi hayat için de faizsiz bir kredi düşünülemeyeceğinden riba burada yerini almaktadır. Her ne kadar riba ile faiz kavramlarının aynı anlamda kullanılan kavramlar olup olmadığı yönünde görüş farklılıkları olsa da, kanaatimiz riba ile faizin aynı kavramlar olduğu yönündedir. Ancak ekonomilerde ortaya çıkan enflasyon paranın satın alma gücünü düşürmektedir. Bu bağlamda satın alma gücünü telafi edecek şekilde enflasyon farkı ödemesi yapılmasının riba kavramının kapsamı dışında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum faiz (artı bir reel fazlalık) kapsamında olmayıp, yani “faiz” adı altında değerlendirilmemesi gerekip, zaten olması gereken bir değer olarak faizden başka bir kavram ile ifade edilebilir.

İslamiyet akıl ve mantık dini olup, hak ve hukuku koruyan bir dindir. Açıktır ki tefecilikte borç alan sömürülmektedir. Ancak enflasyonist bir ekonomide enflasyon farkı konulmadan borç verildiğinde de paranın satın alma gücü karşısında borç veren mağdur duruma düşmektedir. Aslında fark olarak yukarıda bahsetmiş olduğumuz “faiz”miş gibi görülen tutar, her ne isimle tanımlanırsa tanımlansın, bir fazlalık değil olması gereken değerdir. Bu kapsamda, İslam’da esas olan mağduriyetin önlenmesi olduğu için borç alan da borç veren de korunmalıdır.

Diğer taraftan, İslam sosyal bir din olarak, elbette darda olan kişilere yardım edilmesini de ister. Ancak, borç vermiş olanlara faizini istememeleri sadece verdikleri borçları istemeleri de emrolunmuştur: “Eğer borçlu darlık içinde ise, bir kolaylığa çıkıncaya kadar bekleyin. Ama borçlu (ödeyemeyecek durumda ise), eğer bilerseniz sizin için o borcu bağışlamanız daha hayırlıdır.” (Bakara 2/280). İslam’da bu karşılıksız borç verme durumu “karz-ı hasen (güzel borç)” olarak ifade edilmiştir.

İslam hukuku açısından rehin konusunu araştırdığımızda, rehnin de riba gibi vadeli bir işlem türü olduğu görülür. Ancak rehin ile ribanın asıl itibarıyla farklı şeyler olduğu, ribanın haram olduğu ve aynı şekilde rehnin caiz olduğunda ihtilafın bulunmadığı, bazı durumlarda (örneğin, sağlam hayvanın rehin alınmasında masrafını karşılamadan sütünden yararlanılması gibi) rehnin ribaya yol açabileceği söylenebilir.

Bu sonucun önemi, birbirinden bağımsız görünen disiplinlerin (din-iktisat-hukuk) birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunun ve caiz görünen bir işlemin de uygulanma şeklinin sorgulanması gerekmesinden kaynaklanmaktadır.

Her ne kadar yukarıda ifade edilen birtakım sonuçlara ulaşılmış olsa da bu tezin genel geçerliliğini sınırlandırabilecek bazı kısıtların olduğu gözardı edilmemelidir. Bu tez, farklı disiplinlerin bir arada incelenmesine ilişkin literatüre teorik katkılar sağlamaktadır. Ancak bu katkıları sunarken bazı kısıtları da bulunmaktadır:

- i) Örneklem kısıtı; Malezya, Türkiye, Afganistan gibi ülkelerde olan rehin uygulamasından bahsedilmiş olup, pek çok ülke örneğine konunun dışına çıkılmaması amacıyla yer verilmemiştir.
- ii) Kaynak kısıtı; tez temel olarak İslam ekonomisi üzerine olduğu için, diğer dinlere ilişkin çalışmalara çok fazla değinilmemiştir. Temel kaynak olarak İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'den ve sahih olduğu belirtilen hadis kitaplarından yararlanılmıştır.
- iii) Tez kavramsaldır. Ampirik analiz yapılamaz.

Tüm kısıtlarına rağmen tezin mevcut literatüre katkı sağlayacağı düşünülen noktalar aşağıdaki gibidir:

- i) Riba ve faizle ilgili olan kafa karışıklığı ve yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırarak İslami finansa kavramsal düzeyde katkı sağlaması beklenmektedir. Faiz ve riba kavramları ile ilgili farklı görüşlere yer verilerek yapılan karşılaştırmalı açıklamalar ile riba ve faizin semantiğini farklı anlamdaki kavramlar gibi gösterme eğilimini en aza indirerek ortadan kaldırma hedeflenmiştir.
- ii) Dünya genelindeki çalışmalarda, riba ve rehin kavramları konularında ayrı ayrı çok sayıda çalışma bulunduğu görülmüştür. Bu çalışmalarda riba ve rehin kavramlarına detaylı olarak yer verilmiştir. Ancak iki konunun birbiriyle ilişkisini ve iktisadi açıdan önemini net bir şekilde ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan mevcut tez literatürdeki bu boşluğu doldurma noktasında katkı sağlamayı amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed (1993). *el-A 'mâlû'l-kâmile. nşr. Muhammed İmâre. 5 Cilt. Kahire: Dâru's-Şurûk.*
- Abozaid, A., Bahari, Z., Choudhury, A. M., Eğri, T., Hassan, A., Khan, F., Kızılkaya, N., Özdemir Ş., Salleh, S. M., Sarwathi L., Wahbalbari, A. ve Zaman, A. (2017). *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek.* (Ed. T. Eğri, N. Kızılkaya, O. Karasu). (F. Bulut, G. Kafa, Ş. Kaya, Z. H. Orhan Çev.). İstanbul: İktisat, 2. Baskı.
- Ahmad, I.A.D. (1993). Riba and interest: Definitions and implications. *22nd Conference of American Muslim Social Scientists.* Oct. 15-17, Minaret of Freedom Preprint Series 96-5.
- Ahmad, Z. (1978). The Theory of Riba. *Islamic Studies, Journal of Islamic Research Institute, 17(4), 171-185.*
- Akdüemir, T., Yeşilyurt, Ş. (2018a). Devlet Borçlarının Dini ve Felsefi Temelleri. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 16(32), 177-200.*
- Akdemir, T., Yeşilyurt, Ş. (2018b). Devlet Borçlarının Kökeni, Gelişimi ve İktisadi Temelleri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 8(16), 279-305.*
- Akgündüz, A., Cin, H., (1990). *Türk-İslam Hukuk Tarihi.* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Akgündüz, S. N. (2017). İslam Hukukunda Yed-i Adl. *Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakltesi Dergisi, 5(9).*
- Akıntürk, T. (2008). *Medeni Hukuk.* Ankara: Beta, 13. Baskı.
- Akyol, M. (2013). *Özgürlüğün İslami Yolu.* Ankara: Doğan Kitap.
- Alkış, A. (2018). İslam Hukukunda Faiz İlleti. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 113-160.*
- Alkış, A. (2018). İslam Hukukunda Katılım Bankacılığı Fon Toplama ve Kullanırma Yöntemleri. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 2(3), 120-133.*
- Ardıç, O. (2004). *Medeni Hukuk.* İstanbul: Seçkin, 4. Baskı,
- Aren, S. (2014). *Ekonomi Dersleri.* Ankara: İmge, 4. Baskı.

- Atalay, A. (2012). *İslam Hukukunda Kabz*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya.
- Atalay, A. (2014). İslam Hukukunda Rehin Akdi. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2: 115-152.
- Ateş, S. Kur'an'da Yasak Olan Tefeciliktir (2005). 15.03.2022 tarihinde <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/suleyman-ates/kuranda-yasak-olan-tefeciliktir-54552> sayfasından erişilmiştir.
- Ateş, S. (2012). *İslam Düşüncesinde Islah*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 285-467.
- Aybakan, B. (2012). “Trampa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (41):305-306. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ayub, M. (2017). *İslami Finansı Anlamak*. İstanbul: İktisat.
- Azhar, R. (2019). *İslam İktisadının Ekonomisi [Economics of an Islamic economy]*. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Balala, M.H. (2011). *Islamic Finance and Law: Theory and Practice in a Globalized World*. I.B. Tauris.
- Bank Negara Malaysia (2021). *Şer'i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler*. (İsmail Eriş, Çev.). TKBB Yayınları, Yayın No: 15.
- Bardakoğlu, A. (1992). Bey'. *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*. 6. Cilt, İstanbul: Risale.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı, 1. Baskı.
- Bayındır, A. (2015). *İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları, Para, Faiz ve İslam*. İstanbul: Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi İslami Bilimler Araştırma Vakfı.
- Bayındır, S. (2021). Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi. *İlahiyat Akademisi Dergisi*, (13): 1-30.
- Bilmen, Ö. N. (1974). *Hukuk-u İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen, 6. Cilt.
- Bilmen, Ö. N. (2012). *Büyük İslam İlmihali*. (Sad. Talü, M.), İstanbul: Yasin.
- Binatlı, Y. Z. (1966). Faiz ve İslam Hukukunda Faiz. Eskişehir: *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 2(1): 147-183.
- Buhari, M. b. İ. (2013). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*. Tahric ve Notlar. (Abdullah Feyzi Kocaer, Çev.). Konya: Turkuvaz Matbaacılık, 2 cilt.
- Cezeri, A. (1987). *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*. (M. Keskin, Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Choudhury, M. A., Malik, U. A. (1992). Riba, Financial Interest. *The Foundations of Islamic Political Economy*, St. Martin's Press, Newyork, 103-146.
- Cottrell, A. (1997). The Fisher Effect: Phenomenology, Theory and Policy. *Kluwer Academic Publishers*, London, 55-65.
- Çağrııcı, M. (2001). "İtidal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/456-457. İstanbul: TDV Yayınları.
- Çalış, H., Nacak, H. (2007). "Rehin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/538-542.
- Çubukcu, E. (2015). Enflasyon Ortamında Karz Akitlerinin Riba Bağlamında Değerlendirilmesi, Kütahya: *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, 325-333.
- Dalgın, N. (2010). Faiz Yasağı ile İlgili Yaklaşımlar. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (16): 77-110.
- Dasgupta, P. (2011). *İktisat*. (A. Ersoy, Çev.). Kültür Kitaplığı: 108.
- Dalio, R. How the Economic Machine Works in 30 Minutes. 14 (2015). 02.2019 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=PHe0bXAIuk0> sayfasından erişilmiştir.
- Demir, Ş. (2007). Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi. *Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28.
- Demirgil, B., Türkay, H. (2017). Tarihsel Süreç İçerisinde Faizin Kuramsal Açısından Gelişimi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18, (2): 131-160.
- Diwany, T. E. (2011). *Faiz Sorunu*. M. Saraç, Çev.). İstanbul: İz, 2. Baskı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Karaman, H., Prof. Dr. Çağrııcı, M., Prof. Dr. Dönmez, İ. K., Prof. Dr. Gümüş, S.), 5 cilt.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim (2022). 24.02.2022 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/290/283-ayet-tefsiri> sayfasından erişilmiştir.
- Doğan, G. (2014). Sürekli Borç İlişkilerinde Borçlunun Temerrüdü. *Ankara Barosu Dergisi*, (4): 387-413.
- Domaniç, H., Ulusoy, E. (2007). *Ticaret Hukukunun Genel Esasları*. İstanbul: Arkan, 5. Baskı.
- Döndüren, H. (2012). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam.
- Durmaz, O. (2020). Faiz ve Riba Üzerine Çağdaş Tartışmalar: Fazlurrahman Örneği. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 20(1): 293-306.

- Durmuş, A. (2010). Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 6: 315-330.
- Ebû Dâvûd, S. b. el-Eş'as es-Sicistânî (2009). *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 7 Cilt. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Eğilmez, M. (2014). *Örneklerle Kolay Ekonomi*. İstanbul: Remzi, 10. Baskı.
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*. İstanbul: Remzi.
- Eğilmez, M. Faizin Doğuşu ve Yasaklanması (2019). 22.05.2020 tarihinde <http://www.mahfiegilmez.com/2019/11/faizin-dogusu-ve-yasaklanmasnn-oykusu.html> sayfasından erişilmiştir.
- Eisenstein, C. (2012), *Kutsal Ekonomi Geçiş Çağında Para, Armağan ve Toplum*. (S. Gül, Çev.). Okuyan Us Yayınları.
- Eliacık, R. İ. (2017). *Yaşayan Kur'an Nuzül Sırasına Göre Türkçe Meal-Tefsir*. İstanbul: Vizyon.
- Erdem, E. (2017). Analyzing the Gradual Revelation and Wording of Riba (Interest) Verses in the Holy Qur'an Considering the Commerce, Finance and Infaq System of Islam. *Turkish Journal of Islamic Economics, Research Center for Islamic Economics*. 4(2), 91-126.
- Erdoğan, M. (2010). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar.
- Eroğlu, N., Aydın, H.İ., Kesbiç, C. Y. (2016). *Para-Banka ve Finans*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Ertas, Ş. (2006). *Yeni Türk Medeni Kanunu'na Göre Eşya Hukuku*. Ankara: Seçkin, 7. Baskı.
- Ertas, Ş. (2008). *Eşya Hukuku*. Ankara: Seçkin, 8. Baskı.
- Esed, M. (2002). *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. (C. Koytak, A. Ertürk, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Esener, T., Güven, K. (2008). *Eşya Hukuku*. Ankara: Yetkin, 4. Baskı.
- Eskicioğlu, O. (1999). *İslam ve Ekonomi*. İzmir: Çağlayan Matbaası, Anadolu Dağıtım.
- Eyerici, C. (2019). *The Approach of The Modern Islamic Economics to The Prohibition of Interest in The Context of Theories of Time Preference and Price Control*. Ankara: A Thesis Submitted to The Institute of Social Sciences of Ankara Yıldırım Beyazıt University.
- Farooq, M. O. (2007). The Riba-Interest Equivalence: Is There an Ijma (Consensus)? *Transnational Dispute Management*, Vol.4, No.5 September. 1-28.

- Fazlurrahman (1964). Riba and Interest. *İslamic Studies*. 3(1), 1-43.
- Fazlurrahman (2014). *Ana Konularıyla Kur'an*. (A. Açıkgenç, Çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Fazlurrahman (2020). Faiz ve Riba. (H. Şahin, Çev.) *Dini Araştırmalar Dergisi*, 20(1), 307-335.
- Fisher, I. (1930). *The theory of interest*. New York: The Macmillan Company.
- Graeber, D. (2015). *Borç İlk 5000 Yıl*. (M. Pehlivan, Çev.). İstanbul: Everest.
- Günel, M. (2022). *Para Banka ve Finansal Sistem*. Ankara: Yeni Binyıl, 6. Baskı.
- Gül, A.R. (2017). İslam'daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Cahiliye Ribası Kavramı. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(1): 701-748.
- Gürkan, N. (2004). Arapça'da El Takısı ve Fonksiyonları. *Ekev Akademi Dergisi*, 8(18).
- Haque, Z. (1982). The Nature of Riba Al-Nasia and Riba Al-Fadl. *Islamic Studies, Journal of Islamic Research Institute*, 21(4): 19-38.
- Izutsu, T. (2012). *Kur'an'da Allah ve İnsan*. (S. Ateş, Çev.). İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- İbn Hacer el-Heytemî (1981). *Ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâ'ir*. (L. Şentürk, Çev.). İslâm'da Helâller ve Haramlar, İstanbul.
- İbn Mâce, E. A. M. b. Y. el-Kazvîni (2009). *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 5 Cilt. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- İnceoğlu, M. M. ve Kabaklıoğlu Arslanyürek Y. (2016). Kanuna Karşı Hile Örneği Olarak Vade Farkı ve Gecikme Cezası. *Dergipark*, 22(3), 1351-1362.
- İncil, "Luka", 6/34-35.
- Kalyoncu, K. "La" Vurgusu Kapsamında Ekonomik İşlem, Riba ve Rehin Kavramlarına Yeniden Bir Bakış (2020). 15.07.2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/339044329_la_vurgusu_kapsaminda_ekonomi_k_islem_riba_ve_rehin_kavramlarina_yeniden_bir_bakis sayfasından erişilmiştir.
- Karaca, C. (2016). *Türkiye'nin Güncel Ekonomik ve Mali Sorunları ve Politikaları*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Karakuş, A. (2006). *İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Karaman, H. (1985). *Anahatlarıyla İslam Hususi Hukuku*. İstanbul: Ensar, 2. Baskı.

- Karaman, H. (1991). *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Karaman, H., Çağrı M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S. (2006). *Kur'an Yolu – Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kaya, A. (2005). *İslam Hukukunda Sebepsiz Zenginleşme*. Bursa: Emin.
- Keleş, A. (1998). *İslam'a Göre Para Kavramı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Khan, S. A. (2014). Prohibition of Riba in Different Religions. *Islamic Finance*, Pakistan: Hajvery University.
- Khwajamir, M. (2015). *Afganistan'da İslam Ceza Hukukunun Kanunlaştırılması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kur'an-ı Kerim, Kur'an Açısından Faiz ve Çeşitleri (2022). 14.03.2022 tarihinde <https://kuran-ikerim.org/kuran-acisindan-faiz-ve-cesitleri> sayfasından erişilmiştir.
- Krugman, P., Wells, R. (2011). *Makro İktisat*. (Fuat Oğuz, K. Ali Akkemik, Koray Göksal, M. Murat Arslan, Çev.). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Küçükcalay, A. M. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Beta, 3. Baskı.
- Loanstreet, Ar Rahnü – Islamic Pawnbroking in Malaysia (2019). 26.04.2022 tarihinde <https://loanstreet.com.my/learning-centre/ar-rahnu-islamic-pawn-broking-in-malaysia> sayfasından erişilmiştir.
- Mankiw, N. G. (2010). *Makroekonomi*. (Ö. F. Çolak, Çev.). Ankara: Efil, 1. Baskı.
- Mete, C. (2017). Taşınır Rehni. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19, 1439-1471.
- Mevdudi (1985). *Faiz*. (M. B. Eryarsoy, Çev.). Ankara: Bir Yayıncılık.
- Mevsuetü'l-Fıkhiyye, *Bey' bi'l-vefa*, IX, 260.
- Mishkin, F. S. (2007). Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar İktisadı. (Serçin Şahin, Serkan Çiçek, Çiğdem Boz, Çev.). Akademi Yayıncılık, 8. Baskıdan Çeviri.
- Mutlu, İ. (1990). *Günümüzün Meseleleri Faiz Ticaret*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
- Münzirî, A. E. M. A. b. A. el-Munzirî (1417). *et-Tergîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi'sh-Şerîf.thk*. İbrâhîm Şemsuddîn. 4 Cilt. Beyrut.
- Müslim, E. H. M. b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (1374/1955). *Şahîhu Müslim.thk*. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâssi'l-'Arabî.
- Oğuzman, K., Seliçi, Ö., Oktay Özdemir, S. (2009). *Eşya Hukuku*. İstanbul: Filiz, 12. Baskı.

- Online Etymology Dictionary, Interest (2022). 14.03.2022 tarihinde <https://www.etymonline.com/word/interest> sayfasından erişilmiştir.
- Orman, S. (1987). *Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz, Para, Faiz ve İslam (PFI)*. İstanbul: İslam Araştırmaları Vakfı, 1. Baskı.
- Orman, S. (2010). *İktisat, Tarih ve Toplum*. İstanbul: Küre Yayınları, 3. Baskı.
- Orman, S. (2015). *Para, Faiz ve İslam*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 4, 3. Baskı.
- Orman, S., Tabakoğlu, A., Bayındır, A., Döndüren, H., Gözübenli, B., Zeytinoğlu, E., Erkal, M., Şencan, H. (2015). *Para, Faiz ve İslam*. İstanbul: Ensar.
- Özdemir, M. (2010). Faiz (Riba) Kavramına İslami Bir Yaklaşım. Ankara: *Eski Yeni Dergisi*, Sayı 18.
- Özdemir, R. (2017). İslam Hukukunda Gayrimenkul Rehni. Adıyaman: *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 12(23), 84-100.
- Özdemir, M. (2018). *Türkiye’de İslami Mikrofinans Üzerine Uygulanabilir Model Önerileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Öztan, B. (2006). *Medeni Hukukun Temel Kavramları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 23. Baskı.
- Özsoy, İ. (1995). “Faiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/110-126.
- Özsoy, İ. (2012). *Fıkıh Doktrinde Para ve Faiz. Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri*. Tebliğ ve Müzakereler, Konya: Tartışmalı İlmi Toplantı, 75-132.
- Öztürk, Y. N. (1991). *İslam’da Büyük Günahlar*. İstanbul: Yeni Boyut.
- Öztürk, Y. N. (2001). *Cevap Veriyorum (Gerçek Dini Arayanlarla Baş Başa)*. İstanbul: Yeni Boyut, 4. Baskı.
- Özyurt, H. (2003). *Para Teorisi ve Politikası*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Paçacı, İ. (2003). Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri, Ankara: *Diyanet Aylık Dergi*, 51.
- Parasız, İ. ve Ekren, N. (2015). *Parasal Ekonomi Teori ve Politika*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Persky, J. (2007). *Retrospectives: From usury to interest*. The Journal of Economic Perspectives, 21(1), 227-236.
- Sachs, J. D., Larain, F. (1993). *Macroeconomics in The Global Economy*. New York: Prentice Hall.

- Savaş, V. F. (1997). *İktisatın Tarihi*. İstanbul: Avcıol Yayınları-Liberal Düşünce Topluluğu Dizisi.
- Schacht, J. (1986). *An Introduction to Islamic Law (İslam Hukukuna Giriş)*. (Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı.
- Schumpeter, J.A. (1934). *The theory of economic development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Serozan, R. (2006). *Taşınmaz Rehni*. İÜHFM C.LXIV, 2, 301-324.
- Siddiqi, M. N. (1981). Muslim Economic Thinking, A Survey of Contemporary Literature. *İslamic Economic Series – 1, International Centre for Research in Islamic Economics*, King Abdulaziz University, Jeddah ve The Islamic Foundation, United Kingdom, 1-130.
- Siddiqi, M. N. (2005). Riba, Bank Interest and the Rationale of its Prohibition. New Delhi: *Markazi Maktaba Islami Publ.*
- Sorularla İslamiyet, Faiz ve Riba nedir? (2022). 22.05.2020 tarihinde <https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/faiz-ve-riba-nedir> sayfasından erişilmiştir.
- Sorularla İslamiyet, Zengin Sahabeler Olduğu Halde, Neden Peygamber Efendimiz Vefat Ettiğinde Zırhı Bir Yahudi’de Rehin Olarak Bulunmaktaydı? (2016). 11.10.2022 tarihinde <https://sorularlaislamiyet.com/zengin-sahabeler-oldugu-halde-neden-peygamberimiz-sav-vefat-ettiginde-zirhi-bir-yahudide-rehin> sayfasından erişilmiştir.
- Spengler, J. (1964). Economic Thought of Islam: Ibn Khaldun, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. VI, No. 3.
- Suâvi, A. (1869). *Faiz Meselesi*. Ulûm Gazetesi, 266-276.
- Suharto, U. (2018). Riba and Interest in Islamic Finance: Semantic and Terminological Issue. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, Vol. 11, Issue 1.
- Şemsü’l-Hak El-Azimabadi, M. (1969). *Avnu’l Ma’bud Şerhu Süneni Ebi Davud*. Medine: El-Mektebetü’s Selefiye.
- Şeref, Ertaş, Tescilli Taşınır Rehinleri (2014). 05.11.2019 tarihinde <https://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2014/01/4-Şeref-ERTAŞ.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Şirin, Ş. (1994). *Ticaret Hukukunda Faiz ve Uygulaması*. İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım.
- Tabakoğlu, A. (1987). *İslam ve Ekonomik Hayat*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2008). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergâh, 2. Baskı.

Tabakoğlu, A. (2011). *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*. İstanbul: Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı.

TCMB, Terimler Sözlüğü (2022). 14.11.2022 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ce9fa91-e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4/TCMBTerimlerSozlugu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=0ce9fa91-e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4> sayfasından erişilmiştir.

Tevrat, *Çıkış Bölümü*, Bab: 22, Ayet: 25.

Tevrat, *Levililer Bölümü*, Bab: 25, Ayet: 35-36.

Tevrat, *Tesniye Bölümü*, Bab: 23, Ayet: 19-20.

Tirmizî, Birr: 19

Thomas, A. (2005). *What is riba?* Interest in Islamic Economic, 1. Edition.

T.C. Resmi Gazete, Türk Medeni Kanunu. (24607), 8/12/2001, 41.

Topal, Ş. (2001). İslam Hukuku Açısından Satış Sözleşmelerinde Mülkiyetin Devrine Yönelik Engeller. Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(13).517-538.

Topçuoğlu, M., Çon, Ö. (2011). Ticari İşletme Rehninde Rehin Alacaklısının Korunması. *TBB Dergisi*, 93: 174-214.

TÜİK, Dönemsel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, IV. Çeyrek (2022). 20.04.2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548> sayfasından erişilmiştir.

Türk Dil Kurumu, Borç (2019). 26.04.2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> sayfasından erişilmiştir.

Türk Dil Kurumu, Kredi (2019). 26.04.2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> sayfasından erişilmiştir.

Türk Dil Kurumu, Tasarruf (2019). 31.10.2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> sayfasından erişilmiştir.

Türk Dil Kurumu, Rehin (2019). 22.04.2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> sayfasından erişilmiştir.

Uludağ, S. (2010). *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergâh.

Usmani, M. T. (2000). *Introduction to Islamic Finance*. Karachi: Idaratul Ma'arif.

Ünsal, E. M. (2017). *Makro İktisat*. Ankara: Murat, 11. Baskı.

- Vikipedi, Teleoloji (2021). 20.04.2022 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/wiki/Teleoloji> sayfasından erişilmiştir.
- Visser, W. A. M., McIntosh, A. (1998). *A short review of the historical critique of usury*. Accounting, Business and Financial History, 8(2), 175-189.
- Yay, G. G. (2015). *Para ve Finans Teori-Politika*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.
- Yazır, M. E. (2011). *Hak Dini Kuran Dili*. Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, 2. Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yıldırım, K., Karaman, D., Taşdemir, M. (2012). *Makroekonomi*. Ankara: Seçkin, 10. Baskı.
- Yılmaz, H. (2013). *İslam ve Kapitalizm*. İstanbul: Doğu.
- Zapata, T. T. (2013). *Medeni Hukuk*. Ankara: Savaş, 13. Baskı.
- Zeytinoğlu, E. (2015). *Para, Faiz ve İslam*. İslami İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 4, İstanbul: Çınar.
- Zuhayli, V. (1990). *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*. 6. Cilt, İstanbul: Risale.

EKLER

EK 1: Riba İlgili Ayetler

Bakara Suresi, 2/275: “Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah’a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.”

Bakara Suresi, 2/276: “Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez.”

Bakara Suresi, 2/277: “Şüphe yok ki iman edenler, güzel şeyler yapanlar, namaz kılanlar ve zekât verenlerin rableri katında ecirleri vardır; onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.”

Bakara Suresi, 2/278-279: “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere ana paranız sizindir.”

Al-i İmran Suresi, 3/130: “Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”

Nisa Suresi, 4/29: “Ey iman edenler! Karşılıklı rızâya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”

Nisa Suresi, 4/30: “Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah’a çok kolaydır.”

Nisa Suresi, 4/31: “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”

Nisa Suresi, 4/160-161: “Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.”

Rum Suresi, 30/39: “İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.”

EK 2: Riba İle İlgili Hadisler

- Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivayet edildiğine göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“İnsanı helâke sürükleyen yedi şeyden sakınınız.” Sahâbîler:

–Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir? diye sordular. Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

“Allah'a şirk koşturmak, sihir ve büyü yapmak, – haklı olarak öldürülen müstesna- Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir insanı öldürmek, fâiz yemek, yetim malı yemek, düşmana hücum sırasında harpten kaçmak, evli olup hiçbir şeyden haberi olmayan namusuna düşkün müslüman kadınlara zina isnad etmek” (Buhârî, Vasâyâ 23, Tıb 48, Hudûd 44; Müslim, İmân 145. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Vesâyâ 10; Nesâî, Vesâyâ 12).

- Bilâl-i Habeşî (r.a.), Allah Rasûlü’ne güzel bir hurma götürür. Hz. Peygamber (s.a.v.):

“–Bunu nereden buldun?” diye sorunca Bilâl (r.a.) da;

“–Bizde âdî hurma vardı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ’in yemesi için ondan iki ölçek vererek bundan bir ölçek satın aldık.” der. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber (s.a.v.);

“–Eyvah! Bu ribânın/fâizin ta kendisi, sakın öyle yapma! Şayet iyi hurma satın almak istersen elindekiyi ayrıca sat; sonra onun parasıyla iyi hurmayı satın al.” buyurur (Müslim, Müsâkât, 96).

- İbni Mes'ûd (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) faiz alana da verene de lânet etti (Müslim, Müsâkât 105-106; Tirmizî, Büyû’ 2).

- Peygamber (s.a.v.) “Vedâ Hutbesi”ni îrâd ederken şöyle buyurmuştur: “Ashâbım! Kimin yanında bir emânet varsa, onu sâhibine versin! Fâizin her çeşidi kaldırılmıştır; ayağımın altındadır. Lâkin borcunuzun aslını vermek gerektir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız! Allâh’ın emriyle fâizcilik artık yasaktır. Câhiliyeden kalma bu çirkin âdetin her türlü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım fâiz de Abdulmuttalib’in oğlu (amcam) Abbâs’ın fâizidir” (Müslim, Hac, 147; Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İbn-i Mâce, Menâsik, 76, 84; Ahmed, V, 30; İbn-i Hişâm, IV, 275-276; Hamîdullâh, el-Vesâik, s. 360).

- Rasûlullah (s.a.v.) de ümmetini şöyle îkaz buyurmuşlardır:

“Kim malını fâiz yoluyla artırırsa, onun âkıbeti mutlakâ malının azalarak iflâsa (fakirliğe) sürüklenmesidir” (İbn-i Mâce, Ticârât, 58; Hâkim, IV, 353/7892; Beyhakî, *Şuab*, IV, 392/5512; Taberânî, *Kebîr*, X, 223/10539).

- “Kim bir kardeşinin işini yapmak için aracı olur, o da buna karşılık bir hediye verirse, hediyeyi kabul ettiği takdirde, fâiz kapılarından büyük bir kapıya girmiş olur” (Ebû Dâvûd, Büyû, 82/3541).
- “Biriniz, kardeşine ödünç para verir de ödünç alan kimse, ona bir şey hediye ederse, kabûl etmesin. Veya bineğine bindirmek isterse ona binmesin. Ancak daha evvel aralarında hediyeleşme ve yardımlaşma cârî ise bu müstesnâ” (İbn-i Mâce, Sadakât, 19).
- Rasûlullah (s.a.v.) diğer bir hadîs-i şerîflerinde: “Muhakkak ki ribânın (fâizin) en şiddetlisi, haksız yere bir müslümanın şerefine dil uzatmaktır.” buyurmuşlardır (Ebû Dâvûd, Edeb, 35/4876).
- Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) söyle buyurmıştır: “İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki faiz yemeyen hiç kimse kalmayacak! Kisi doğrudan yemese bile ona tozundan bulasacak” (Ebû Dâvûd, Büyû, 3/3331. Ayrıca bkz. Nesâî, Büyû’, 2/4452; İbn-i Mâce Ticârât, 58).
- Rasûlullah’e (s.a.v.) faiz yiyenlerin azabının bir kısmı rüyâsında gösterilmiştir. Allah’ın Rasûlü (s.a.v.) bunu şöyle nakleder: “...Yürüdük. Nihayet kandan bir nehre vardık. Nehrin içinde yüzen bir adam, kıyısında da yanına birçok taş yığılmış bir başka adam vardı. Nehirdeki adam çıkmak isteyince, kıyıdaki onun ağzına bir taş atıyor ve onu yerine geri çeviriyordu. Çıkmak için kenara her gelişinde aynı şeyi yapıyor ağzına bir taş atıyor, o da geri dönüyordu.” Rasûlullah (s.a.v) bu adamın neden böyle azap gördüğünü sorduğunda melekler onun faiz yiyen kimse olduğunu söylemişlerdir (Buhârî, Ta’bir, 48).
- Rasûlullah (s.a.v.), faiz yiyenlerin âhiretteki cezalarını gösteren diğer bir hadis-i şerîflerinde şöyle buyururlar: “Miraç gecesi, bir kısım insanlara uğradım ki, karınları evler gibi iri idi. Karınlarının içi yılanlarla doluydu ve bunlar dışardan görünüyordu. Ben: “–Ey Cibrîl bunlar kimlerdir?” diye sordum. “–Bunlar faiz yiyenlerdir!” cevabını verdi” (İbn-i Mâce, Ticârât, 58).
- Hz. Ömer (r.a.) buyurur: “Kur’an’dan en son nâzil olan, ribâ (fâiz) hakkındaki âyettir. Rasûlullah (s.a.v.), bu âyeti tefsir etmeden irtihal etti. Binaenaleyh siz, ribâyı da rîbeyi (fâiz süphesi olanı) da terk ediniz” (İbn Mâce, Ticârât, 58).
- Başka bir sözünde Hz. Ömer (r.a.): “Biz, faize düsme korkusu ile on helalden dokuzunu terk ettik” (Ali el-Müttakî, IV, 187/10087).
- Birisi Abdullah bin Ömer (r.a.)’ya gelerek:

“–Ben bir adama borç verdim ve verdiğimden daha fazla vermesini şart koştum.” dedi. Abdullah (r.a.):

“–Bu, fâiz olur.” dedi. O şahıs:

“–Bana ne yapmamı emredersin?” deyince İbn-i Ömer Hazretleri şöyle dedi:

“–Borç vermek üç şekilde olur:

1. Allah rızâsı için borç verirsın. Allah senden râzı olur, sana sevap verir.
2. Arkadaşını râzı etmek için borç verirsın. O zaman da arkadaşın senden hoşnut olur.
3. Helâl malınla haram mal almak için borç verirsın ki, bu da fâiz olur.” (Yâni borç verdiğin kimseden malını ziyâdesiyle isteyerek fâiz almış, böylece helâl malına haram karıştırmış ve onu kirletmiş olursun.)

O zât tekrar: “–O hâlde, bana ne yapmamı emredersin?” dediğinde Abdullah -radiyallâhu anh- şöyle cevap verdi:

“– (Fazlasıyla verme şartını yazdığın) sayfayı yırtmanı (yâni o fâiz şartını iptal etmeni) tavsiye ediyorum. Sana, verdiğin kadar öderse onu kabul et. Senin verdiğinden daha az getirirse, onu kabul ettiğin takdirde ecir ve sevap kazanırsın. Eğer sen istemeden kendi isteğiyle verdiğinden daha fazlasını getirirse bu da sana bir teşekkür olur. Ona mühlet tanımanın ecrini ve sevâbını da ayrıca alırsın” (Muvatta, Büyû, 92).

- İbn Mes'ud'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Faiz yoluyla mal çoğaltan hiç kimse yoktur ki, sonunda durumu (malında) azalmaya dönüşmesin” (İbn Mace, Ticarat, 58).

- Cabir diyor ki, "Resulullah (s.a.v.) faizi yiyene, yedirene, yazana ve buna şahitlik eden iki kimseye lanet etti ve ‘Hepsi (günahta) eşittir.’ buyurdu” (Müslim, Müsakat , 106).

EK 3: Rehin İle İlgili Ayetler

Bakara Suresi 2/282: “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılcı zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranıza alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yapar da zarar verirsiniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”

Bakara Suresi 2/283: “Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir). Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah’tan korksun. Tanıklığı gizlemeyin. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir.”

Bakara Suresi 2/284: “Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah’a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kâdirdir.”

EK 4: Rehin İle İlgili Hadisler

- “Hz. Ebu Hüreyre (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalatü vesselam) buyurdular ki: Rehin (olarak bırakılan hayvan)a, nafakası mukabilinde binilir. Sağmal hayvan rehin bırakılmışsa sütü, nafakası mukabilinde içilir. Nafaka, binen ve sütünü içen üzerinedir” (Buhari, Rehn 4, Tirmizi, Büyû' 4, (1254); Ebu Davud, Büyû' 78, (3526).
- “İbnu'l-Müseyyeb (rahimehullah) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalatü vesselam) buyurdular ki: Rehin kapanmaz” (Muvatta, Akdiye 13, (2, 728)).
- “Hz. Aişe (r.a.) anlatıyor: Resulullah (aleyhissalatu vesselam) bir yahudiden, veresiye yiyecek satın aldı. Rehin olarak zırhını verdi” (Buhari, Rehn 2, 5, Büyû' 14, 33, 88, Silm 5, 6, İstikraz 1, Cihad 89, Megazi 85; Müslim, Musakat 124, (1603); Nesai, Büyû' 58, 87, (7, 288, 303).
- “Esmâ Bintu Yezid (r.a.) anlatıyor: Resûlullah aleyhissalatu vesselam, zırhını bir yahudinin yanında, bir miktar zahire mukabili rehne bırakılmış olarak vefat etti.”
- “İbnu Abbas (r.a.) anlatıyor: Resulullah (s.a.v.) vefat ettiği zaman, zırhı, otuz sa'arpa mukabili bir yahudiye rehin bırakılmıştı.”
- “Hz. Ebu Hureyre (r.a.) anlatıyor: Resûlullah aleyhissalatu vesselam buyurdular ki: Rehin, (borcun ödenmesiyle) geri alınabilir.”

EK 5: Örnek Rehin Uygulaması

ARAÇ REHİN SÖZLEŞMESİ'NDE

GENEL İŞLEM KOŞULLARI KULLANILMASINI KABUL BEYANI

MÜŞTERİ/TC Kimlik No:

MUHATAP : Bankası A.Ş.

KONU : Sözleşmede genel işlem koşulu kullanılmasının kabulü..... adresinde bir örneği bulunan Araç Rehin Sözleşmesi tarafımızca ayrıntılı olarak incelenmiş; ayrıca Bankanızca yapılan bilgilendirmede de genel işlem koşulları ve kullanımı hakkında yeterli bilgi edinilmiş; sözleşmedeki genel işlem koşullarının içeriğinin öğrenilmesi için de tarafımıza zaman ve imkân sağlanmıştır.

Bankanız ile akdedeceğimiz Araç Rehin Sözleşmesi'nde, aleyhimize olsa dahi genel işlem koşulları kullanılmasını geri dönülemeyecek şekilde (gayrikabili rücu) kabul ve beyan ederiz.

Müşteri :

Adı – Soyadı :

İmzası :

Tarih :

.... Bankası A.Ş.

Merkez:

ARAÇ REHİN SÖZLEŞMESİ

Rehin Veren :

(Bundan böyle “Rehin Veren” olarak anılacaktır.)

Alacaklı/Rehin Alan : BANKASI A.Ş.

(Bundan böyle ‘Banka’ olarak anılacaktır.)

Borçlu/lar :

(Bundan böyle “Borçlular ” olarak anılacaktır.)

Rehin Süresi : Süresiz

EK 5: Örnek Rehin Uygulaması (Devam)

Rehinli Araca İlişkin Bilgiler:

S.no.	Aracın Bağlı Olduğu Sicil Müdürlüğü/Trafik Şubesi	Plakası	Markası	Model Yılı	Tipi	Şasi Seri No	Motor Seri No
1							
2							
3							

(Bundan böyle ‘Rehinli Araç’ olarak anılacaktır)

Rehinle Teminat Altına Alınan Borçlar:

Borçlu/lar’ın Banka’nın Merkez ve Şubelerinden kullandığı ve kullanacağı tüm nakdi ve gayr-ı nakdi kredilerden ve kredi sayılan işlemlerden kaynaklanan borçlar,

- Borçlu/lar’ın Bankanın diğer kredi borçlularının kredi ve kredi sayılan işlemlerden kaynaklanan borçlar için verdikleri ve verecekleri kambiyo senetlerinden kaynaklanan borçlar,
- Borçlu/lar’ın Bankanın diğer müşterilerinin kredi veya kredi sayılan işlemlerden kaynaklanan borçlarının teminatı olarak verdiği ve vereceği ipotek, kefalet, garanti ve aval ve borca katılmalardan kaynaklanan borçlar,
- Yukarıda belirtilen borçlardan kaynaklanan her türlü, vergi, harç v.b. mali yükümlükler ile gider, masraf ve komisyonlardan kaynaklanan borçlar,
- Borçlu/lar’ın Bankaya karşı yukarıda belirtilen kalemlerden dolayı, işbu sözleşmenin akdine kadar doğmuş ve işbu sözleşmenin akdinden sonra doğacak anapara, kâr payı, mahrum kalınan kar payı, teminat mektubu komisyonu, sigorta primi, avukatlık ücreti, prim, temerrüt halinde yasa ve sözleşme gereği ödenmesi gereken fer’iler ile mevzuatın rehlin kapsamına dâhil olacağını belirttiği borçlar iş bu rehin sözleşmesi ile teminat altına alınan borçları ifade eder. (Bundan böyle “Borçlar” olarak anılacaktır).

Madde 1- Rehin Beyanı:

EK 5: Örnek Rehin Uygulaması (Devam)

Rehin Veren, Bankaya olan yukarıda belirtilen Borçlar'ın teminatını teşkil etmek üzere maliki bulunduğu yukarıda bilgileri bulunan motorlu nakil aracını 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 940/2. maddesi uyarınca ve işbu sözleşmedeki şartlarla Bankaya rehnettiğini kabul, beyan ve taahhüt eder.

Madde 2- Rehnin İlgili Sicil Müdürlüğüne/Trafik Sicil Kaydına İşlenmesi

Rehin Veren işbu rehnin Bankanın tek taraflı bildirimi/işlemi ile aracın trafik sicil kaydına işlenmesine muvafakat eder.

Rehin Veren aracın ilgili Sicile tescili için, gerekli her türlü izin, onay, tescil ve diğer işlemleri tüm masrafı kendisine ait olmak üzere yerine getireceğini kabul ve beyan eder.

Madde 3- Rehinli Aracın Sigortası

Rehin Veren, Rehinli Aracı Bankanın uygun göreceği sigorta şirketine trafik ve kasko sigortası yaptırmayı, sigorta ile ilgili tüm prim ve masraflarla, gider vergilerini ödemeyi, bu sigortalara ilişkin önceden yapılmış olan veya Bankanın talebiyle yapılan veya yapılacak olan sigorta poliçesinde Bankayı dain-i mürtehin kılmayı, müddeti biten sigortaları aynı klotlarla yenilemeyi, müddeti biten sigortaları yenilemediği takdirde herhangi bir ihtara gerek olmaksızın bütün masraf ve primleri kendisine ait olmak üzere Banka tarafından sigorta yaptırılabilceğini, primleri zamanında ödemeyi ve bunu tevsik etmeyi, zamanında ödenmeyen primlerin Banka tarafından ödenebileceğini ve bu halde bu miktarların hesabına borç kaydedilmesini, sigorta muamelelerinin yapılıp yapılmadığını takip etme yükümlülüğünün kendisine ait olduğunu, yapılmamasından veya gecikmesinden doğacak sorumlulukların kendisine ait olduğunu kabul ve taahhüt eder.

Rehin veren, rehinli aracın Banka tarafından sigortalanmaması, eksik bedelle sigortalanması, bazı rizikolara karşı sigortalanmaması, süresi biten sigortaların yenilenmemesi, yanlış veya eksik sigortalanması, sigorta süresi yetersizliği, sigorta tazminat bedellerinin tahsil edilememesi, sigorta şirketinin ödeme gücüne sahip olmaması gibi sebeplerden doğacak sorumluluk ve neticelerin kendisine ait olduğunu kabul ve beyan etmiştir.

Madde 4- Rehinli Aracın Hasara Uğraması / Değerinin Azalması

Rehin Veren, Rehinli Aracın her ne sebeple olursa olsun değerinin kısmen veya tamamen eksilmesi halinde Banka tarafından uygun görülecek yeni teminat vermeyi; Rehinli Aracın

EK 5: Örnek Rehin Uygulaması (Devam)

hasara uğraması halinde sigorta bedelinin Bankaya ait olacağını ve Bankanın sigorta bedellerini sigorta şirketinden tahsil edebileceğini, işbu sözleşmenin bu hususta verilmiş talimat hükmünde olduğunu; Banka ile sigorta şirketi arasında çıkacak ihtilaflarda, Banka'nın dava, icra takibi ve sair hususlar için yapmak zorunda kalacağı masraflar ile bu dava veya takipler dolayısıyla ödemek zorunda kalacağı vekalet ücreti, vergi, harç ve masrafları da Bankaya ödemeyi; sigorta bedeli borçları karşılamadığı takdirde bakiye miktar için talep tarihinden itibaren Banka tarafından uygun görülecek yeni teminat vermeyi veya bu miktarı defaten ödemeyi kabul ve taahhüt eder.

Madde 5- Rehinli Araç Üzerinde Tasarruflar

Rehin Veren, Rehinli Aracı Banka'nın muvafakati olmaksızın, sicil dışı devirler dâhil 3. bir kişiye devretmemeyi, rehinli araç üzerinde herhangi bir aynî hak tesis etmemeyi, aksi takdirde Borçlarının tamamının muaccel olacağını ve rehinle temin edilen borç miktarına kadar tazminat ödemeyi kabul ve taahhüt eder.

Madde 6- İcra İşlemleri ve Rehinli Aracın Bankaya Teslimi

İşbu rehnin mevcudiyeti Banka'ya, Rehin Veren ile Borçlular aleyhine rehnin paraya çevrilmesi yolu ile icra takibi yapma zorunluluğu getirmeyip, Banka rehnin paraya çevrilmesi yoluyla yapacağı takipten önce genel haciz veya iflas yolu ile takibe geçebilir.

Rehin Veren, Banka'nın talep etmesi halinde, rehinli aracı 2 gün içinde Banka'ya teslim etmeyi kabul ve beyan eder.

Madde 7- Vergi, Harç ve Masraflar

Bu sözleşme ile ilgili her türlü vergi, harç ve masraflar Rehin Veren tarafından ödenecektir.

Madde 8- Tebligat

Rehin Veren, işbu sözleşmede yazılı adresinin veya herhangi bir sebeple Bankaya yazılı olarak bildirdiği adresinin veya gerçek kişi olması halinde Banka'nın Kimlik Paylaşım Sistemi'nden alacağı güncel adresin, tacir olması halinde Ticaret Sicil'de kayıtlı son adresinin kanuni ikametgâh adresi olduğunu, adres değişikliklerini noter aracılığı ile bildirmediği sürece bu adreslerine gönderilecek tebligatların kendisine yapılmış sayılacağını kabul eder.

EK 5: Örnek Rehin Uygulaması (Devam)

Rehin Veren, Banka tarafından yapılacak bildirimlerin, Sözleşmenin sonunda bildirmiş olduğu, e-mail adresine, faks numarasına, KEP adresine de yapılabileceğini, bu adreslere yapılacak bildirimlerin kendisine yapılmış sayılacağını, bu adreslerde meydana gelen değişiklikleri derhal ve imza karşılığı Bankaya bildirmeyi, aksi halde eski adreslere yapılacak bildirimlerin kendisine ulaşmış kabul edileceğini ve bunun tüm hukuki sonuçlarına katlanacağını kabul, beyan ve taahhüt eder

Madde 9- Delil Sözleşmesi

İşbu sözleşmeden doğacak ihtilafların olması halinde, Bankanın müstenitli olsun veya olmasın defter ve kayıtları ile faks numarasından – e-mail adresinden – KEP adresinden ve GSM numarasından göndermiş olduğu iletilerin Banka bilgisayarına ulaşan hali dahil Banka'nın tüm bilgisayar kayıtları, Banka tarafından tutulmuş olan ses ve görüntü kayıtları, belgeler, mikrofilm, mikrofiş vs. Banka'nın tüm kayıtları Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 193. maddesi anlamında kesin delil niteliğindedir.

Madde 10- Yetkili Mahkeme ve İcra Dairesi

Bu sözleşmeden doğacak ihtilafların çözümünde kanunen yetkili mahkeme ve merciiler yanında Mahkemeleri ve İcra Daireleri de yetkilidir.

Dört (4) sayfa ve on (10) ana maddeden oluşan işbu Araç Rehin Sözleşmesi /...../ tarihinde ve 1 (bir) nüsha olarak tarafların mutabakatı ile tanzim ve imza edilmiştir. Sözleşmenin Banka tarafından “aslı gibidir” yapılmış bir kopyası Rehin Verene teslim edilmiştir.

BANKA BANKASI A.Ş.

REHİN VEREN

Ad/Soyad-Unvan :

Adres :

E-Posta Adresi :

KEPAdresi :

İmza :

EK 5: Örnek Rehin Uygulaması (Devam)

“Sözleşmenin bir nüshasını elden teslim aldım.” ibaresinin Rehin Veren tarafından el yazısıyla yazılıp imzalanması şarttır.” *

TEZ DEĞERLENDİRME FORMU		
Öğrencinin Adı Soyadı:		EYET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Hatice TUNCER